

KORUNK

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETÍRÁSUNK
ÚTJAI • A HABSBURG-ELNYO-
MÁS ERDÉLYBEN • KOVÁSZNA
MEGYE NÉPESSÉGE ÉS NÉPE-
SEDÉSE A XIV. SZÁZADBAN •
A KRITIKUS ESZTÉTIKÁJA ÉS
ETIKÁJA • VITA A ROMÁNIAI
MAGYAR IRODALOM ÚJ KÉZI-
KÖNYVÉRŐL • TANTÁRGY VAGY
GONDOLKODÁSMÓD? • ÉSSZE-
RŰ ÜZEMNAGYSÁG — OPTIMÁLIS
TERMELÉSI SZINT • HŐSEINK
ÚJABB SZAVAI ÉS A JELEN • •

1978 • 3



A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata



KORUNK

XXXVII. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM • 1978. MÁRCIUS

* * * Az egység útján 193

EGYED ÁKOS • Művelődéstörténetírásunk útjai 196

KADAR JÁNOS • Leltár — tanulsággal (vers) 204

FAZEKAS JÁNOS • A Habsburg-elynyomás Erdélyben I. (A néptömegek harca a társadalmi és nemzeti felszabadulásért — 1690—1847) 205

BÁLINTH GYULA • Kovászna megye népessége és népesedése a XIV. században 215

PALL LAJOS • Kerülj el... (vers) 219

RÁCZ GYÖZÖ • A kritikus esztétikája és etikája 220

BODOR PÁL • A varázsló etikája — avagy: vers és hatás 224

KÁNYÁDI SÁNDOR • K. Gy. színművész utolsó monológja (vers) 226

PUSZTAI JÁNOS • Tudatta: jól van... (Korunk prózája) 227

PALL LAJOS • Dal (vers) 231

JEGYZETEK

SZENTIMREI JUDIT • Népi mesterek 232

KÁNTOR LAJOS • Vizsga a képernyőn 233

HAJÓS JOZSEF • Az esszéíró születésnapjára 234

HERÉDI GUSZTÁV • Véleményem szerint... 234

FÓRUM

* * * Vita a romániai magyar irodalom új kézikönyvéről 237

DÁVID GYULA • Tanulságok tankönyvírás után — önmagam számára 237

MAROSI PÉTER • Miért tanítanék irodalmat... 240

KATEDRAKÖZELBEN

FÁBIÁN ERNŐ • Tantárgy vagy gondolkodásmód? 242

HAZAI TÜKÖR

BALOGH MIKLÓS • A minőségi ugrás követelményei a mezőgazdaságban 245

VINCZE MÁRIA • Ésszerű üzem nagyság — optimális termelési szint 248

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

BAJUSZ ISTVÁN • Újabb Mihai Viteazul-ereklyék 254

SZEMLE

EGYED PÉTER • Hőseink újabb szavai és a jelen (Gondolatok a könyvtárban) 256

IMREH ISTVÁN • A szabadság vonzásában 261

SZABÓ T. E. ATTILA • Korszerű múzeumi hagyományok 263

A. J. • Systeme in științele sociale (Könyvről könyvre) 264

V. J. • G. B. Kistiakowsky: A Scientist at the White House (Könyvről könyvre) 265

G. E. • Turzai Mária: A Vásárhelyi Találkozó (Könyvről könyvre) 266

(Folytatása a III. borítón)

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).

Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Ráczy Győző

Felelős titkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.

Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

Az egység útján

A magyar és a német nemzetiségű dolgozók országos tanácsainak együttes teljes ülésére olyan időben került sor, amikor hazánk, egész dolgozó népünk jelentős eredményeket ért el a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésében, s amikor éppen a jelentős sikerek alapján az egész párt- és állami vezetési tevékenység általános tökéletesítésére, munkánk magasabb minőségi szintre emelésére törekszünk. Ebben az iparkodásban — mutattak rá az ülés szónokai — a különböző nemzetiségű dolgozók ugyancsak kivették részüket.

Ugyanakkor a nemzetközi életben kiéleződtek bizonyos ellentmondások, valamint a befolyásolási övezetekért és az uralmi térségekért vívott küzdelmek, s veszélyt jelentenek a népek függetlenségére, az egyetemes békére és együttműködésre. A belgrádi összejövetel elégtelen eredményei is arról tanúskodnak, hogy az enyhülés irányzata — sajnos — eléggé ingatag.

Ilyen helyzetben nyilván fokozott jelentősége van annak, hogy hazánk valamennyi dolgozója — nemzetiségre való tekintet nélkül — azon igyekezzék, hogy erősítsük egységünket, jó munkával biztosítsuk további gyarapodásunkat, helyes irányítással, demokratikus szervekkel és eszközökkel érjük el a mostanában sokat hangoztatott követelményt: a minőségi változást az élet minden vonatkozásában.

A két nemzetiségi tanács együttes ülésének szószólói messzemenően biztosították pártunkat, népünket, az egész országot arról, hogy a magyar, német, ukrán, szerb és más nemzetiségű dolgozók híven dolgoznak az országos nagy feladatok teljesítésén.

A plenáris ülés mélyrehatóan elemezte azokat a kérdéseket, amelyek megoldása lehetővé teszi a nemzetiségi dolgozók teljes bevonását az országos tennivalók elvégzésébe. Ugyanakkor megvizsgálta azokat a sajátos körülményeket is, amelyek elősegítik az anyanyelvű kultúra ápolását, az egyes nemzetiségek lakta területek gazdasági-művelődési fejlesztését, valamint a román nép és az együttélő nemzetiségek együttműködésének további elmélyítését, szorosabbra fogását.

„Pártunk egész munkásságában abból indult és indul ki, hogy nem elegendő kinyilvánítani a teljes jogegyenlőség elveit, nem elegendő csupán meghirdetni a szocializmus egyenlőségi és méltányossági elveit. [...] Papíron maradnak, ha nem biztosítjuk az érvényesülésükhöz szükséges anyagi föltételeket. Pártunk éppen ezért a termelőerőknek az egész ország területére történő telepítését célzó általános politikája keretében [...] megkülönböztetett figyelmet fordított és fordít az ipar, a mezőgazdaság és a többi gazdasági ág fejlesztésére azokban a megyékben és településeken is, ahol az együttélő nemzetiségek soraihoz tartozó dolgozók laknak” — hangoztatta pártunk főtítkára az ülésen elmondott alapvető jelentőségű, tisztázó jellegű beszédében. Ugyanakkor rámutatott arra is, hogy az anyagi gyarapodással párhuzamosan biztosítják az anyanyelvű oktatást, a szakmai képzést, a művelődési élet felvirágoztatását is. Ez utóbbi kérdésekkel kapcsolatban utalt arra, hogy a közeljövőben megvitatásra kerül a tanügyi és az egészségügyi törvény. E viták során mélyenszántón elemezhetjük majd a teendőket, s a vita lehetőségét nyújt arra, hogy eme fontos tevékenységi ágakat a követelményeknek megfelelően tovább tökéletesítsük — amibe természetesen beleértendő a nemzetiségek anyanyelvén történő oktatásnak az állandó korszerűsítése, további javítása.

„Úgy látom azonban — mutatott rá Nicolae Ceaușescu elvtárs —, hogy az említett tevékenység általános természetű fogyatékoságai mellett fennállnak a magyar, a német vagy más nemzetiségi tannyelvű oktatás egyes sajátos, illetve névesen sajátosnak minősített fogyatékoságai is. Kétségtelenül vannak hiányosságok az említett nyelveken kiadott tankönyvekkel, az oktatás tartalmával, a káderek felkészítésével és biztosításával, általános ismeretszintjükkel kapcsolatban. Tökéletesen egyetértek azokkal az elvtársakkal, akik rámutattak, hogy fokozott figyelmet kell fordítani a tanítók és tanárok ismeretszintjének emelésére, beleértve a felsőoktatást is. [...] Ilyen összefüggésben kellő figyelmet kell szentelni a nemzetiségi tannyelvű iskolák tanerőinek is. Úgyszintén közelebbről figyelemmel kell kísérni a fiatalok megfelelő besorolását a tanügybe és elosztását olyan megyékbe és településekre, ahol ismerik az illető nyelvet. Általában szorgalmazni kell, hogy az abszolvenszeket — különösen a tanerőket, de az egészségügyi hálózatba és mezőgazdaságba kerülőket is — szülőhelyükre irányítsák, ne küldjék őket az ország vagy a megye egyik végéből a másikba.”

Pártunk főtítkára az ügy jelentőségének megfelelően nagy figyelmet szentelt a népnevelésnek is, általában annak a nagy munkának, amelynek főladata, hogy

korszerű, marxista—leninista politikai tájékozottsággal, materialista alapozású műveltséggel és világnézettel vértesse fel a dolgozókat, s a nagy föladataknak megfelelő módon és szinten alakítsa tudatukat. A Megéneklünk, Románia fesztivál sikereivel és tanulságaival kapcsolatban hangoztatta, hogy „első rendezvénysorozatának eredményei, akárcsak a második rendezvénysorozat első szakaszának a menete határozottan tanúsítja az intézkedés helyességét, azt, hogy a román dolgozókkal együtt a magyar, német és más nemzetiségű dolgozók is aktívan részt vesznek ebben az óriási kulturális-nevelő mozgalomban.”

A közelmúltban létrehozott különféle kollektív vezetőszervekre és általában a szocialista demokrácia kiteljesítésének jegyében kialakított irányítási eljárásokra, módszerekre, a dolgozók fokozott bevonásával kapcsolatban Nicolae Ceaușescu elvtárs hangoztatta, hogy ezekben a szervezetben részt vesznek a nemzetiségi dolgozók is, s tevékenyen hozzájárulnak a termelés növeléséhez éppen úgy, mint a városrendezés vagy a népművelés kérdéseinek megoldásához. Miután rámutatott arra, hogy biztosítják az ország minden állampolgárának azt a jogot, hogy közügyi vagy személyes kérdésekkel a párt- és állami szervekhez forduljon és elvárja megfelelő megoldásukat vagy megválaszolásukat, hozzáfűzte:

„Hangsúlyozni kívánom, különösen nagyra becsüljük, hogy igen sok román, magyar, német és más nemzetiségű dolgozó nemcsak egyéni, hanem jó néhány közérdekű problémával keresi meg a párt- és állami fórumokat.”

Pártunk főtitkára foglalkozott azzal a határainkon kívülről érkező hírveréssel, amelynek célja az ország elhagyására birni egyes román állampolgárokat: „Le kell lepleznünk és határozottan el kell utasítanunk a külföldi reakciói körök, a sajtó és rádióállomások ilyen tevékenységét. Hazánk állampolgárainak nem másutt van a helyük [...], hanem itt, ahol születtek és ősiek éltek, s ahol együttes munkával és harccal új társadalmi rend épül.”

Az ülés — mondhatni — munkatanácskozás volt, s a hozzászólók mind fontos elvi megállapításokat, mind pedig gyakorlati javaslatokat is tettek. Egyrészt olyan természetűeket, amelyek általában a termeléssel, az egyes megyék, városok, vidékek vagy intézmények életével kapcsolatosak, másrészt fölvetettek olyan kérdéseket is, amelyek a nemzetiségek anyanyelvű népművelésével, könyvkiadói tevékenységével, színházi életével vagy a magyar, német, szerb, ukrán szakemberek képzésével, elhelyezkedésével kapcsolatosak.

Péterfi István akadémikus a közös plénumon többek között kijelentette: „... tények sokasága beszélt arról, hogy az anyanyelvű oktatás, az újságok és folyóiratok, a rádió- és televízióműsorok, a könyvkiadók, a színházak és más művelődési intézmények olyan reális tényezők, amelyek hozzájárulnak az anyanyelven történő neveléshez, a saját hagyományok megőrzéséhez és ápolásához, az együttélő nemzetiségek szellemi életének fejlődéséhez. Ugyanakkor [...] felmerült az a követelmény is, hogy a tanácsoknak sokkal inkább hozzá kell járulniuk a pártpolitika szellemében, az együttélő nemzetiségek életével és tevékenységével kapcsolatos kérdések tanulmányozásához.”

Domokos Géza, a Kriterion Könyvkiadó igazgatója, az Írószövetség titkára, miután rámutatott arra, hogy a pártfőtitkár beszéde rendkívül értékes útmutatásokat adott a további munkára vonatkozóan, így folytatta: „Természetes, hogy a szocialista építés egyik vagy másik problémájában többféle konkrét megoldási módozat lehet. Előfordulhat egy adott pillanatban, hogy a gyakorlati megoldások nem felelnek meg teljes egészükben az elfogadott elveknek; nincs kizárva egyes hibák elkövetésének lehetősége sem. Ezek az élet minden területén felbukkanhatnak, ideértve mindennapi, sajátosan nemzeti problémák megközelítését is. Am az élet sok esetben összetettebb, mint képzeljük, azok az emberek, akik a helyes határozatokat, a törvényes előírásokat hivatottak gyakorlatban alkalmazni, különbözőek a tapasztalatok, az ismeretek, az érzékenység és a cselekvési stílus szempontjából. Ebben a helyzetben az elvszerűségnek, a valóság, a többi között a nemzeti realitások, az általános és sajátos érdekek elmélyült ismeretének, az önkigazítási képességének és nem utolsósorban a demokratikus szellemnek döntő szerepe van a párt politikája és szocialista államunk által megkövetelt intézkedések meghozatalában. [...] A Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának jobban hozzá kell járulnia ehhez az erőfeszítéshez. A tevékenység folytonossága, a plenáris ülések, főként a bírói ülések munkajellege, a tapasztalatcsere, a tájékoztatás, a problémák komoly, őszinte megvitatása megannyi természetes követelménye a munkának, azoknak a politikai célkitűzéseknek, amelyeket a pártvezetőség jelölt ki a Tanács számára.”

Lőrincz László, a Nevelés- és Oktatásügyi Minisztérium államtitkára gazdagon dokumentált előterjesztésben ismertette oktatásunk általános, valamint nem-

zetiségi vonatkozásait, s többek között hangsúlyozta: „Az együttélő nemzetiségekhez tartozó [...] diákok, akárcsak román kollégáik, részesülnek ösztöndíjban és az állam anyagi támogatásának más formáiban.”

Hegedűs László államtitkár részletesen ismertette anyanyelvű népművelésünket; a múzeumok tevékenységének változatosságát éppúgy bemutatta, miként az intenzív színházi életet vagy a fejlődő könyvkiadást. Befejezésül hangoztatta: „A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács arra irányuló egész tevékenységében, hogy biztosítsa a párt által rábízott nagy felelősségű feladatok teljesítését, a továbbiakban is tökéletesíteni fogja az együttélő nemzetiségek kultúrája fejlesztésének eszközeit, módszereit, újabb alkotó energiaforrásokat fog feltárni.”

Bodor Pál, a Román Televízió magyar nyelvű adásának főszerkesztője, miután megemlítette, hogy a tévé vezetősége tanulmányozza 2-3 órás délelőtti magyar adás, valamint más anyanyelvű adások bővítését, miután szólt a nemzetiségek nyelvén elhangzó rádióműsor bővüléséről, szubjektív hangvételűen mondotta: „Őszintén szólva, nem tartom egészen megfelelőnek azt a fogalmazást, hogy »nemzetiségre való tekintet nélkül«. Író vagyok, magyar és kommunista. Egy kommunista nem teheti meg, hogy ne legyen tekintettel valakinek a nemzetiségére. A nemzetiség sajátos pszichológiát, egy bizonyos múltat, jó néhány szokást és emléket, kontextust jelent. Mi már nagyon sok éve és joggal mondtunk le a »kisebbségi« fogalmáról. De a magyar nemzetiség a számok nyelvén szólva 60 esztendeje nemzeti kisebbség. Ebből számos érzékenység fakad: egyesek eltűntek, másokat bizonyos részből ellenséges és provokáló módon kihasználnak, megint másokat egyszerűen tudatlanságból sértenek meg másfelől. [...] a hajdani kisebbségi komplexusokat, amelyek nem tűnnek el nyomtalanul egyik napról a másikra, nekünk is ismernünk kell, s tekintettel kell lennünk rájuk.”

Demény Lajos történész a tankönyvekről szólva többek között megemlítette: „A pártfőtítkári utasítások nyomán javítottak a történelemkönyveken, de ezek még mindig nem tükrözik kellő mértékben a közös harcot, nem fordítanak kellő figyelmet a nemzetiségek történelmére. Előfordulnak bennük az igazsággal ellentétben álló megfogalmazások, amelyek semmiképpen sem szolgálják a román nemzet és a magyar nemzetiség testvéri egységének erősítését.”

Hajdu Győző, az *Igaz Szó* főszerkesztője három javaslatot tett, s többek között ajánlotta, hogy „az Irodalmi Múzeum keretében — például a marosvásárhelyi Teleki Tékában, ahol ilyesmire adottak a feltételek — a romániai magyar irodalom történetét tükröző részletet létesítsenek”. Javasolta: a Tanács büroja foglalkozzék a kérdéssel, hogy „a magyar tannyelvű iskolákba, líceumokba, tagozatokra járó diákok hazánk történelmének és a világtörténelem eseményeinek tanítása során hogyan és milyen szinten ismerkednek meg saját népüknek, a nemzetnek és nemzetiségnek történelmével és forradalmi múltjával”. Javasolta továbbá egy nagy, reprezentatív, köztársasági jellegű, magas művészi színvonalú népi művészeti együttes létrehozását.

Az elhangzott beszédekkel, fölszólalásokkal minden tekintetben egyetértünk, s úgy véljük, hogy ez az együttes ülés messze hat majd minden tekintetben, és elsőnek a nemzetiségi dolgozó-tanácsok tevékenységét teszi folyamatosabbá, üléseit munkatanácskozássá, őszinte eszmecserévé, hogy ezek a tanácsok fokozott módon járulhassanak a kérdések megoldásához.

KORUNK

Művelődéstörténetírásunk útjai

Ez az írás, még ha címe szerint többet ígérne is, voltaképpen csak vázlatos és hézagos kísérlet tárgya megközelítésére; részletek és bizonyítékok bemutatására alig van lehetősége, s a művelődéstörténet több ágazatával (irodalomtörténet, zene-történet stb.) nem foglalkozik. Azt próbálja számba venni, hogy a romániai magyar történetírás legfejlettebb ága milyen utakon fejlődött az utóbbi két évtizedben, s merre tart ma. Egy ilyen felmérés időszerűségéről e sorok íróját Benkó Samu újabb művelődéstörténeti tanulmánygyűjteményének (*A helyzetudat változásai*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1977) közeli megjelenése győzte meg. Olvasásakor az a kérdés merült fel benne ugyanis: vajon történetírásunk s az európai történettudomány mozgásiránya hogyan viszonyul egymáshoz, milyen hasonló jelenségek, illetve különbségek figyelhetők meg benne. Benkó könyve nem véletlenül vet fel ilyen kérdéseket, hiszen úgy tárgyalja az utóbbi három és fél évszázad erdélyi művelődéstörténetének s ezen belül a történetírásnak a fejlődését, hogy szüntelen az európai állapotokhoz viszonyítja.

1. Korunk történettudománya, miközben nem kevés energiát fordít önnön létének igazolására, láthatóan előrelép megújulásának útján. Létének, szükségességének okadatait részben saját múltjából, részben az emberiség mai kérdéseiből veszi; a XVIII. századtól eleddig ugyanis a történetírásnak jelentős volt a szerepe a különböző szintű közösségek társadalmi-nemzeti tudatának formálásában, társadalmi funkciójának megőrzésében — vallják a történettudomány kiemelkedő képviselői —, napjaink gyorsan változó világában pedig — úgy vélem — nagyobb szükség van rá, mint bármikor. Mert a história az egyetlen olyan, múlttal foglalkozó egyetemes tudomány, amely képes a letűnt idők értékeinek, civilizációinak kialakulását áttekinteni, összefüggéseikben kutatni és felszínre hozni, s az emberiség lelkiismeretét ébren tartani: óvni az elkövetett hibák és embertelenségek megismétlésétől.

Persze, a történészek tisztában vannak azzal, hogy a tudomány fejlődésének, soha nem tapasztalt méretű kibontakozásának körülményei között céljaik eléréséhez legalább két alapvető — s eléggé nehezen összeegyeztethető — feltétel elengedhetetlenül szükséges: a szakmaiság, a tudományos színvonal mércéjének állandó emelése és tömegkapcsolatainak javítása. Az első feltétel által növekszik a történelem rangja a tudományok közösségében, a második feltétel biztosítja a história tudatfejlesztő szerepét. Mindenféle buktatói ellenére az európai történettudomány biztosan halad ebben az irányban. Példának a legtekintélyesebb nyugati irányzatot, a francia Annales-iskola irányzatát említeném meg, mert nevéhez, bármi legyen további sorsa, a történetkutatás és -írás módszerének merész, korszerű megfiatalítása fűződik.

Az Annales-iskola 1929-ben meghirdetett programja nem utolsósorban azért bizonyult időtállóknak, mert a „teljes”, „egész” (globális) történetírás megvalósítására törekedett és törekszik. Marc Bloch, Lucien Febvre, Fernand Braudel és mások által megvalósított „reform” kivezette a történelmet addigi viszonylagos elszigeteltségéből, s hosszú időre „szövetséget” kötött a társadalomtudományokkal. Különösen a szociológiával és a közgazdasággal, valamint a földrajztudománnyal való együttműködése bizonyult rendkívül gyümölcsözőnek. De a történelem- és társadalomtudományok (s néhány természeti tudomány) összefogása a „teljes” történetírás érdekében nem vezetett (nem vezethetett) valamiféle új általános történettudomány megszületéséhez, sem látványos polihisztorság feltámadásához. Sőt ezeknek éppen az ellenkezője történt: a teljes történetkutatásért indított mozgalom olyan munkamegosztást és szakosodást hívott létre, amely felülmúlt minden korábbi hasonló jelenséget.

Maga az Annales-iskola főleg a gazdaság- és társadalomtörténetet terelte új irányba, kikísérletezte hozzá a matematikai (kvantitatív) módszert, s olyan forrásbázist tárt fel, amelyekre a régi történetírás egyáltalán nem, vagy csak kevéssé figyelt. Jelentőségében ehhez fogható a művelődéstörténetírás fellendülése, részben az Annales hatására, részben attól függetlenül. Jellemzője ennek a történelmi mozgalomnak, hogy átfogta a legszélesebben értelmezett művelődés minden területét. (Vö. Maurice Crubellier: *Histoire culturelle de la France, XIX^e—XX^e siècle*. Paris,

1974.) *Mind a gazdaság-, társadalom-, mind a művelődéstörténet további részdiszciplínákat fejlesztett ki, s ez bizonyult a módszer szempontjából igazán hasznosnak*, mert a történettudomány általuk vált valóban alkalmassá arra, hogy a társadalomtudományokkal (s néhány természettudománnyal) közös kutatásokat folytathasson. Nem az általános történetírás fogott össze az általános szociológiával, még csak nem is a gazdaságtörténet a gazdasági szociológiával, hanem például az agrártörténet-írás a falu-, család- és agrárszociológiával; vagy, más területen, például a település-történet a nyelvészettel, pontosabban a helynévtannal.

Aztán a részkutatások — és ez a másik örvedetes jelenség — egy idő óta ismét az általános felé terelődnek; a „teljes“, egész történetírás megvalósulását kell látnunk abban az irányzatban, amely *egyesíti a gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet eredményeit, s egységes módszer szerint létrehozza a civilizáció-történetet*. G. Duby és R. Mandrou műve, *A francia civilizáció ezer éve* már ennek az új szintézisre való törekvésnek egyszerű eredménye.

Nyomon követve az európai történetírás mozgásirányát, az is világos, hogy a teljes történetírás létrejöttétől még messze vagyunk; hogy ez bár viszonylagosan elérhető legyen, fel kell zárkózni a dinamikus fejlődő gazdaság- és művelődéstörténettől elmaradt politikai történetírásnak is. Az európai historiográfiai mozgás legújabb mozzanata alighanem az, amelynek élén az ismert marxista történész, A. Soboul áll, azt tűzte ki céljául, hogy visszaszerzi a politikai történet számára az őt megillető helyet a történettudomány egészében.

2. A hatvanas évek elejéig történetírásunk nem mutatott érdeklődést az imént felvázolt historiográfiai kérdések iránt. Nálunk új történetírás volt születőben, s lekötötték saját eszmei megalapozásának gondoljai, továbbá az, hogy a korábbi történetírás mulasztásait jóvátegye. Valóban, rövid két évtizednyi idő alatt az osztályviszonyok, osztályharok, munkásmozgalom történetének, valamint a gazdaságtörténetnek a területén számottevő eredményeket ért el. Vizsgolt eközben egy másik egyoldalúság keletkezett: a művelődéstörténet elhanyagolása. (Hogy mennyiben volt ez általános szemlélet következménye, illetve történettudományi kérdés — itt nem érdekes.) A hatvanas évek elejétől aztán ismét változásokat figyelhetünk meg, amelyek már egy kiegyensúlyozottabb történetírás felé mutatnak.

Ezek a változások jól lemérhetők a romániai magyar történetírás fejlődésében is.

3. Az a változás, amely a hazai magyar történetírás terén a hatvanas évek elején bekövetkezett, mindenekelőtt a művelődéstörténetírás előrelépésében jutott kifejezésre. Ez a folyamat most is tart, tehát annál örvedetesebb. Indítókai két tényre vezetnek vissza; először arra, hogy az *Istoria României* (Románia történelme) történeti traktátus vasok kötetei számára meg kellett írni a romániai magyarság, főként természetesen az erdélyi magyarság művelődéstörténetének (csak művelődéstörténetének) egyes fejezeteit; a másik — a mélyebb, tartósabb — serkentő tényező a hazai nemzetiségi kiadványok, a Kriterion létrehozása volt. Ez a kiadó, annak következtében, hogy jól átgondolt, széles horizontú kiadópolitikát folytat, s természetesen a szakkutatás (addig szunnyadozó potenciáljainak) gyors felelete nyomán máris nagy alapozó munkát végzett művelődésünk múltjának feltárását illetően. Bizonyítékok felsorakoztatása helyett: tekintünk könyvtáraink ún. „fehér-sorozatára“, amely a tudományos életnek szól, a népszerűsítés igényeit is szem előtt tartó *Téka*-sorozatára, valamint számos egyéni tanulmánykötetére.

A termsz számbavételkor szinte feltűnő, hogy a legtöbbet emlegetett, legiskeresebb kiadványok (viszonylag nagy példányszám, sok esetben: második kiadás, nagyon kedvező tudományos visszhang) majdnem mind a művelődéstörténet köréből valók; s ha tovább megyünk az elemzéssel, megfigyelhetjük, hogy a legkiemelkedőbb művek közt módszer, azt mondanám, egyféle alkati hasonlóság áll fenn. A szerzők felől közelítve meg a kérdést — vallomások, előszók, bevezetők és tanulmányok, általában hivatkozások alapján —, kiderül: szellemi elődjüknek, tanítómesterüknek, mi több: példaképüknek tartják Kelemen Lajost. Kelemen Lajos-iskoláról volna szó?

Töprengés után írtam le ezt a kérdő mondatot. De végül is leírtam, mert meggyőződésemben az a körülmény is megerősített, hogy Kelemen Lajos *iskola-teremtő* tevékenységéről már mások is tettek említést (például Mikó Imre). Vizsgáljuk hát meg röviden, mi jellemzi a Kelemen Lajos-féle művelődéstörténeti iskolát — mert művelődéstörténeti iskoláról van szó —, s azt is próbáljuk meg követni, hogy Benkó Samu, akinek a történetírói tevékenységével kapcsolatos ez a cikk, mennyiben tartozik az említett iskolához és mennyiben távolodik el attól, mennyiben jár más történetírói utakon. Benkó nevének említését már kiindulásunkkor az a tény is indokolja, hogy a művelődéstörténeti újabb irodalmunkban gyakran találkozunk vele (úgy is mint szerzővel, úgy is mint szerkesztővel). Kér-

déstünknek önmagában is lehet tudománytörténeti súlya; engem azonban itt és most történetírásunk „helyzetfelmérése“ foglalkoztat, hogy közügygé tehesük a kérdést.

4. Egy tudományos iskola születése azzal kezdődik, hogy egy kiemelkedő mestert a tanítványok előbb ösztönszerűen, majd tudatosan követnek; tudományos elveit, kutatói módszerét, esetleg életmódját is kötelező mértékül fogadják el. A továbbfejlődés rendszerint azzal jár, hogy az iskola követői idővel a mestertől függetlenül, lassan változó, de eredetiségének alapjait megőrző módszert használnak. Az pedig már az ilyen tudományos iskolák sorsa, hogy tagjai, egyéniségük kibontakoztatása során s a körülmények hatására, meghaladják a mesterüket. Ha fentiek figyelembevételével tesszük vizsgálódásunk tárgyává Kelemen Lajos legközelebbi követőinek kutatómunkáját, véleményem szerint nem erőszakolt a Kelemen Lajos művelődéstörténeti iskola fogalmának használata.

A dolgomat az a tény is megkönnyíti, hogy az ebben a kérdésben legilletékesebb szerző, Szabó T. Attila professzor tollából közelebről magas színvonalú összegezés jelent meg Kelemen Lajosról, a tudós mesterről és példaképről (Kelemen Lajos: *Művészettörténeti tanulmányok*. Buk., 1977. 7–31.), anélkül azonban, hogy iskoláról is megemlékeznek.

Kelemen Lajos egész életét és tehetségét a tudománynak, pontosabban a történettudománynak szentelte, annak rendelte alá. Mint az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának munkása azzal tett elévülhetetlen szolgálatot a historiának, hogy átgondolt szervező munkával szüntelenül gyarapította a levéltár állagát. Levéltári tevékenységével bizonyosan a legszorosabban összefüggött a történeti források olyan tisztelete, amilyennel csak a legritkább esetekben találkozunk. Az új forrásfel-tárások és -kiadások mintaszere, tudományos pontossága Kelemen Lajos legnagyobb erényei közé tartozott. Amint Szabó T. Attila professzor írja, „az elsődleges forrásanyag és vele az adatok tisztelete Kelemen Lajos egész tudományos munkásságának legfőbb jellemzője“. Elsősorban és mindenekfelett erre tanította tanítványait, és segítette ilyen irányban a helytörténészeket, a történelem iránt érdeklődők táborát. Történetírói tevékenységét is az adatgazdagság, a pontos adatfelhasználás, valamint a mondanivaló szabatos megfogalmazása és gondos közzététele jellemezte. Kelemen Lajos a kisebb közlemények műfaját kedvelte; nagyobb, monografikus igényű feldolgozásra nemigen vállalkozott. A filozófiai megközelítés módja is távol állt alkatától.

Munkássága szerteágazó: oklevél-, illetőleg emlékiratkiadás, könyvtörténeti, nyomdászattörténeti kutatások, nyelv- és irodalomtörténeti búvárkodások s nem utolsósorban a művészettörténet művelése. Vagyis Kelemen Lajos az erdélyi művelődés történetének volt a kutatója.

Életviteléből jellemzőként említjük meg a legendás egyszerűség mellett magas igényességét, a közérdeknek mindenek felett való szolgálatát, az anyagiasság minden formájának megvetését (amely már-már a túlzás határait is meghaladta, s valószínűleg munkásságában is akadályt jelentett), az emberek véleményének tiszteletét. Arrogancia, tudósi nagyképűség nála teljesen ismeretlen volt. Csoda-e hát, ha azok közül nem kevesen, akik sokat tartózkodtak a környezetében, megpróbálták követőivé lenni? S más irányból kérdezve: csoda-e, ha a tanítványok közül csak nagyon kevesen tudták és tudják a mestert egész öröksége megtartásával követni, illetve egész örökségét megtartva meghaladni?

Mégis az a lényeges, hogy vannak olyan tudósaink, akik Kelemen Lajos módszerét vagy magatartását, a tudományos munkához való hozzáállását kisebb vagy nagyobb mértékben, de annyira mindenképpen megtartották, hogy joggal sorolhatók a Kelemen Lajos-iskolához. A Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulóján kiadott *Emlékkönyv* (Kvár, 1957), amely már a művelődéstörténeti kutatások lehetőségeit is sejtette, szerzői közül mintegy húszat sorolhatunk Kelemen Lajos módszertani követői közé. Szabó T. Attila professzor az előbb említett tanulmányában Balogh Jolán, Bíró Vencel, Debreczeni László, Entz Géza, B. Nagy Margit, Bíró József, Herepei János, Jakó Zsigmond, id. Kántor Lajos, Mikó Imre, Jancsó Elemér, K. Kovács László, Tombor Ilona, Palotay Gertrúd nevét említi meg, megtoldván a felsorolást azzal a vallomással, hogy a fentiek s a tanulmány szerzője (Szabó T. Attila) „közleményei említik hálásan az ő [Kelemen Lajos] segítségét“. Folytathatók természetesen még a sort, például Benkő Samu, Dani János nevével, mivel rendszerint ők sem feledkeznek meg Kelemen Lajosról, amikor tanítómestereikről esik szó.

Azonban, ha az utóbbi tíz-tizenöt év hazai művelődéstörténeti kiadványaira tereljük ismét a figyelmet, jócskán leszűkíthető a névsor: az igazán termékeny és sikeres szerzőket egyik kezünkön is megszámlálhatjuk. A Kelemen Lajos-féle művelődéstörténeti iskolának ezzel a központi körével szeretnék a következőkben

foglalkozni. E szerzők írói és kiadói munkássága a nyelvtörténetnek, a könyv- és könyvtártörténetnek, az erdélyi értelmiség múltjának és az erdélyi művészet-történetnek — főleg építészettörténetnek — a hagyományait öleli fel, vagyis körül-belül azokat a területeket fogja át, amelyeket Kelemen Lajos egymaga kezdett megmunkálni már századunk elején. S tegyük hozzá: ez az iskola különösen jelentős tevékenységet végez az oklevélkiadás, valamint az erdélyi emlékiratirodalom közzétételével is.

Miért iskola? Mi tartja össze?

Úgy vélem, bizonyos, a Kelemen Lajos által követett s tőle örökölt kutatási princípiumok, módszerek s a tudományos munkához való hozzáállás. Amikor az utóbbira gondolok, pontosabban a tudományos munka szenvedélyes szeretetét szeretném megemlíteni. Ami a módszert illeti: a történeti források tisztelete, a szakszerű igényes forráskritika, tudományos szöveggondozás és mintaszerű publikálás minden bizonnyal Kelemen Lajos-i összetartó örökség. S az a tudományos feldolgozás ellenőrzött adatokból építkező pedáns módja is. A forráskiadások és -feldolgozások, tanulmányok (néhány cím a legfontosabbak közül: *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* I. Buk., 1975; *Írás, könyv, értelmiség*. Buk., 1976; *Sorsformáló értelem*. Buk., 1971; *Reneszánsz és barokk Erdélyben*. Buk., 1970) ma már művelődéstörténetírásunk számára egyszerűen nélkülözhetetlen könyvek. Nagy közönségsikerük pedig azt mutatja, hogy az olvasók is sokra értékelik e kiadványokat. Ezzel azonban meg is érkeztünk az egyöntetű hasonlóságok határához: a továbbiakban már az általánosítások kissé sántítanak. Sőt a Kelemen Lajos-i öntetlen szolgálatkészséget, közvetlenséget stb. sem kérhetjük számon minden tudóstól, bármennyire is fokozódik e tulajdonságok etikai értéke nemzetiségi életünkben.

Ha a Kelemen Lajos-féle művelődéstörténeti iskolát általában akarnók jellemezni, arra is rá kell mutatnunk, hogy a társadalomtudományok közül nem a szociológiával szövetkezett, hanem a klasszikus értelmezésű néprajz felé vonzódik, bár inkább csak mintegy a változatosság kedvéért. De ahhoz mindenképpen elegendő mértékben, hogy ezáltal a szülőföldhöz, a kutatott helyhez fokozottabban kötődjék. A terepjárás, a helyi gyűjtés, a vasárnapi és másokri gyalogtúrák mind egy sajátos kutatási módszerrel állnak összefüggésben.

Mindent egybevetve, a Kelemen Lajos-iskola gyűjtési technikája és kutatási módszere nagyrészt hagyományos; a tradicionális művelődéstörténet körébe tartozik. Főleg az elbeszélő források, hivatalos oklevelek alkotják tanulmányaik dokumentumbázisát. Amikor a hagyományosságot hangsúlyozom, a Kelemen Lajos-féle mívségre, alaposágra is gondolok; erudíciót is említenék a tömörség kedvéért, ha ehhez a szóhoz nem tapadna bizonyos zavaró mellékszövegeként egyféle avittsággfogalom. Mondjunk hát szakmaiságot, hiszen a Kelemen Lajos-iskola minden kutatástechnikai s más természetű hagyományossága mellett is tartalmaz a legmodernebb történetírói törekvésekkel rokon. Az Annales-iskola által is annyit hangoztatott megbízható szókészlet, forrásbázis létesítése az összehasonlító tudományos kutatási módszer alapfeltétele és mindenkor kiindulópontja. Tehát a Kelemen Lajos-iskola máris olyan eredményeket ért el, amelyek az elkövetkezendő szintézisek, civilizációtörténetek számára alapvetőek.

5. Hol van a helye a művelődéstörténetírásnak s elsősorban az említett iskola tevékenységének nemzetiségi történetírásunk egészében?

Kétségtől, a legtöbb eredményt mutatja fel s a legsikeresebb történeti műfajnak bizonyult könyvpiacunkon is. Ismételjük: nélkülözhetetlen, sok tekintetben (szakmaiság, adatfeltárás, publikálás, a forrásokra alapozott, azoktól el nem szakadó interpretáció) példamutató is. Mindenképpen historiográfiánk legfejlettebb ágazata. De helyzetünk józan felmérése, amire Benkő könyve éppen az értelmiségi nemzedékek, egyéni sorsok példás kimunkálásával figyelmeztet, megköveteli, hogy tisztán lássuk: a művelődéstörténet, még ha majdnem parttalanán szélesítjük is határait, nem egyenlő a teljes történelemmel, s a művelődéstörténetírás sem azonosítható egész történetírásunkkal. A teljes történelem nálunk is időszerű, még ha másként valósul is meg, mint a francia, angol vagy más historikusok kezén. A romániai magyarság teljes történelmi örökségét, örökségrendszerét feltárni, mai valóságunkban, közéletünkben tudatosítani, élővé tenni csak a különböző történeti jelenségekkel, területekkel és korokkal foglalkozó történetkutatás együttesen képes. Még konkrétan: bár történelmi örökségünk legjava alighanem művelődéstörténeti jellegű, ez egy egész része, amelyhez a gazdaságtörténet s a politikai történelem összes szférái is hozzátartoznak. E történelem részei a felkelések, forradalmak, háborúk, szabadságharcok sokszor felemelő, máskor nyomasztó örökségének ismerete nélkül lehetetlenség elérni történelmi „helyzettudatunk” kívánatos belső egyensúlyát, realitását. Mindennek igen erőteljes hangsúlyozása azért nem fölösleges, mert bizony lemaradtunk a gazdaságtörténetírással (amely az ötve-

nes években oly ígéretesen fejlődött, nem kis részben éppen a Kelemen Lajos-iskola egyes tagjainak munkássága révén is, bár azóta abbahagyták ezt a műfajt), s bizonyos mértékben elmaradt a politikai történetírás is. Arról nem is szólva, hogy sem a művelődéstörténet, sem a gazdaság-, valamint politikai történet nem foglalható össze általános történeti szintézissé, például nemzetiségtörténeté a társadalomtörténetírás eredményei nélkül.

Tény, hogy az utóbbi időben előrelépnek ezek a szakágak is. A politikai történet művelése eredményesen folyik a nemzetiségtörténeti kutatócsoport létesítése óta, valamint annak köszönhetően, hogy a Politikai Kiadó *Testamentum*-sorozatának megindulása is ösztönzi a történészeket. A gazdaság- és társadalomtörténet mezején is született, főleg egyéni kezdeményezések és bűvázkodások eredményeként, néhány értékes kötet. Mindez javítja történettudományunk belső struktúráját.

Önként adódik a következtetés, hogy nem a művelődéstörténeti kutatások intenzitásának csökkentése vezet történetírásunk strukturális zavarainak kiküszöböléséhez, hanem a többi kutatási ágazat felzárkózása arra a színvonalra, amelyen a művelődéstörténet kutatása folyik.

Nyilvánvaló tehát, hogy az egyes ágazatok művelőinek néha tekintettel kell lenniük az egész történetírásra, egymás gondjaira. Mert az egész történettudomány közös ügyeinek (ez is közügy!) súlya annál nagyobb, minél előbbre megyünk az interdiszciplináris kutatások gyakorlatában, s minél nagyobb fokú a történettudomány szakmai megosztottsága, résztudományokra való osztódása. Bár ezek a jelenségek is mind korigényt fejeznek ki, az sem kevésbé időszerű, hogy a történettudomány ebben az új fejlődési szakaszában is megőrizze önállóságát éppen a történeti látásmód következetes érvényesítéséért, s elkerülje a teljes széthullás veszélyét. A kívánatos színvonal eléréséhez járulna hozzá, ha a nagy tapasztalatokkal rendelkező Kelemen Lajos-iskola kiemelkedő történészegységétől több, kimondottan kutatói módszerekkel foglalkozó, tehát szakmai jellegű tanulmányt olvashatnánk. Kezdő kutatók, helytörténészek, sajátos kutatási nehézségekkel (források hiánya, kisebb dokumentáris értékű forráskategóriák felhasználásának gondjai) küzdő, újkorral s legújabb korrall foglalkozó történészek bizonyosan nagy hasznát vennék ennek; s el is várják, mivel ez a szakmai szolidaritás, segítségnyújtás is a Kelemen Lajos-i örökség megbecsülendő része.

6. Iskoláról beszéltem, de távol álljon tőlem minden beskatulyázási szándék: Benkő Samu történetírói munkássága — és ezt újabb tanulmánygyűjteménye bizonyítja a legjobban — csak részben tartozik a Kelemen Lajos-féle művelődéstörténeti iskolához, sok vonatkozásban viszont elválik tőle. E kettősségre némi fényt vet történetírói pályájának — bár a tér hiánya miatt nagyon vázlatos — áttekintése. Erre valahogyan azért is sort kell kerítenünk, hogy az ötvenedik életéhez érkezett Benkő Samu munkássága iránt az ilyenkor fokozottan kijáró figyelemmel adózzunk.

Alapozó ismereteket a marosvásárhelyi és a kolozsvári református kollégiumban szerzett, majd a Bolyai Tudományegyetemen Gaál Gábortól tanult marxista filozófiát, miközben a Múzeum Egylet Levéltárában Kelemen Lajos útmutatásai mellett családi levéltárakban kutatva, kezdte tanulmányozni egyes értelmiségi családok múltját és szerepét Erdély történetében. Miután átkerült a Kolozsvári Történeti és Régészeti Intézethez mint tudományos kutató, két évtizeden át elmélyülhetett a tudományos munkában. Ez a kutatói státus Benkő számára (mint annyium számára) életmódalakító tényező lett. A kollégiumokban elkötelezettségre nevelték, amelyet tudatosított eszményképeinek, Kemény Zsigmondnak, Apáczai Cserének és másoknak a tanulmányozása, az egyetemen elméleti, marxi filozófiai felkészültséget kapott, Kelemen Lajos „iskolájában“ a kutatás technikai módszerét sajátította el, a Román Népköztársaság Akadémiájának említett történeti intézete pedig a kedvező gyakorlati feltételeket teremtette meg Benkő történetkutatói munkásságához. Bár külföldi stúdiumokra nem került sor, adottságai s említett tanulmányai, a kutatás feltételeinek biztosítása mind hozzájárult Benkő eredményes, sokak által „szerencsésnek“ mondott (gyakran elhangzik ez a minősítés is) tudóssá válásához.

Ha történetírói munkásságát belülről elemezzük, kiderül, hogy Benkő a Kelemen Lajos-iskolához főként a kutatói technika, a kutatás művészeti, módszerességi rendszere s talán a konkrét erdélyi hagyományokhoz erős szálakkal kapcsolódás történetisége révén tartozik. A Kelemen Lajos-iskola általános jellegzetességeit az előbbieken már felsoroltuk; itt csak ki kell emelnünk néhány, rá különösképpen jellemző jegyét. Ilyenek a források, dokumentumok tisztelete, a feltármunka iránti igényessége, teljességre való törekvése, az elbeszélő források előtérbe helyezése. A feltárt anyag feldolgozásában is a hagyományos utat követi. Úgy mo-

dern, hogy közben erős szálakkal kötődik a hagyományhoz és a szülőföldhöz (mínősítő fogalomtárából: forradalmi népszolgálat; népi-nemzeti hivatástudat; cselekvő forradalmiság stb.), ha teheti, adatait szívesen ellenőrzi a helyszínen. Ő is hangsúlyozza, s még több rátartással vallja magát művelődéstörténésznek, mint a Kelemen Lajos-iskola többi tagja. Ő is a részletkutatást, a tanulmányt részesíti előnyben a monográfiáírással szemben.

De már ahogyan a művelődéstörténetet értelmezi, s történelemfilozófia alapokon műveli, eltávolodik a mestertől és a többi művelődéstörténészről is. Benkő Samu történetírása ebben a vonatkozásában, valamint stílusában egészen egyéni, sajátos. Mielőtt ennek a kérdésnek a boncolgatásához hozzáfognánk, szembe kell néznünk azzal a sokféleképpen felfogott és értelmezett, nehezen meghatározható kérdéssel, hogy *mi is voltaképpen a művelődéstörténet és a művelődéstörténetírás?*

7. A hagyományos felfogás szerint az anyagi kultúra, valamint a szellemi kultúra fejlődésének története egyenlő a művelődéstörténettel; ennek feltárása pedig a művelődéstörténetírással. Ez a felfogás nagyon kitágítja a fenti fogalmakat; minden olyan történeti jelenséget, ami nem tartozik a politikai történelemhez, a művelődéstörténet körébe utal. Azok a történészek, akik ennek a művelődéstörténeti koncepciónak a hívei, tulajdonképpen nem rendelkeznek sajátos kultúrtörténeti megközelítési módszerrel (nem kutatási technikát értvén ezen), hanem a történetírás szokványos útján feltárják és értelmezik, majd leírják a művelődési múlt egyik vagy másik jelenségét, területét. Ez a művelődéstörténetírás a magyar historiográfiában a reformkorig nyúlik vissza, s a polgári történetírás paradigma-váltására mutat; arra ugyanis, hogy a király- és nemescentrikus, evenimenciális feudális történetírás által elhanyagolt gazdasági, társadalmi és művelődési kérdéseket kezdte kutatni, mindezeket nevezvén művelődéstörténetnek. Egy korábbi vita során Kosáry Domokos az így értelmezett művelődéstörténet történetéről teljes joggal állapította meg, hogy ez „nem önálló, saját metodikával rendelkező tudományág”. Ez a művelődéstörténetírás „az idők során önállósult tudományágak és kutatási ágak laza gyűjtőfogalma”. Ilyen értelemben beszélhetünk véleményem szerint Kelemen Lajos művelődéstörténetírásáról, s ezt a hagyományt, anyagfeltáró-feldolgozó hagyományt folytatja tanítványainak nagy többsége is. S ezen a hagyományos úton fejlődik művelődéstörténetírásunk olyan sajátos ága, mint a néprajz és a folklór (dr. Kós Károly, Faragó József és mások tevékenysége nyomán), valamint a zenetörténet (Lakatos István, Benkő András és mások munkássága révén).

Az utóbbi időben erősödően van a művelődéstörténet-felfogásnak egy olyan változata, amely szintén elhatárolja magát a levitizált szellemtörténet irányzatától, de a művelődéstörténet fogalmát a szorosan vett ideológiai, műveltségi és művészeti jelenségekre, az adott társadalom szellemi életére igyekszik leszűkíteni. Ehhez sorolja az esztétikát, vallástörténetet, neveléstörténetet, tudomány- és irodalomtörténetet, a folklórt és művészettörténetet. Ez a művelődéstörténet-felfogás azt várja a kultúrhistorikustól, hogy ne elégedjék meg a művelődés múltjának egyszerű felderítésével és leírásával, hanem megfelelő *látásmódot* alakítson ki; keresse (és láttassa meg) a jelenségek társadalmi funkcióját, a fejlődésben játszott szerepét; az esztétikai értékek mellett — és itt szembezáll Garaudy felfogásával is — legalább akkora jelentőséget tulajdonítson az etikumnak, s rendezze elvében a történetiségen belül tapintsza ki *az általános elméleti, általános művelődéstörténeti vonatkozásokat*. (Vö. Mátray László: *Alapját vesztett felépítmény*. Bp., 1976.)

Most már az a kérdés, hol áll Benkő művelődéstörténetírása?

A *helyzettudat változásai* című gyűjteményes kötetét tanulmányozva a művelődéstörténet széles körű értelmezésével találkozom. *Nicolae Bălcescu, a forradalmár történetíró* című magvas tanulmányában írja, hogy Bălcescu „Már első vázlatában [...] Havaselve művelődési történetéről szólva kijelöli a feltárára váró alapproblémákat. Ezek: a fejedelemiség szociális állapota, közigazgatása, törvényhozó hatalma, fegyveres ereje és pénzügye”. (270.) Vagyis a gazdaság- és társadalomtörténet is mind művelődéstörténet. Jakab Elekről szólva írja: „művelődéstörténeti téren a polgári kultúra intézményes kereteinek, az iskolázásnak, az egyesületeknek, a sajátónak a funkcióját vizsgálja. Az erdélyi unitárius egyház múltját” kutatja. (286.)

Látható, hogy Benkő sem tisztázza elvileg a művelődéstörténet fogalmát, határainak értelmezésében a Kelemen Lajos-iskolát követi. De gyakorlatában mégis leszűkíti a fogalmat, s főleg az értelmiség múltját és szerepvállalását tanulmányozza a XVII–XIX. században. De azzal már művelődéstörténetírásunk külön útját indítja el, ahogyan tárgyát megközelíti és kidolgozza. Mert Benkő művelő-

déstörténetírása általános elméleti, tehát filozófiai, történetfilozófiai (esetenként szociológiai, de sohasem eseménytörténeti) alapozású, funkcióvizsgálattal egybekapcsolt módszer, látásmód. (A fiatalabbak közül Fábian Ernőnél tapasztalhatunk hasonló törekvéseket.) Látni fogjuk, hogyan érvényesíti ezt a látásmódot újabb tanulmányaiban. De azelőtt még időznünk kell Benkő történetírásának általános jellegzetességeinél.

8. Történelemszemléletének alapja a történelmi materializmus; ez biztosítja a látásmód alaposságát, sokrétűségét, a társadalom törvényszerű fejlődésének felismerését. Ugyanakkor történetírói gondolatrendszerébe beépítette a klasszikus hagyományból a történelemmel kapcsolatos, főleg az irodalom által vallott értékítéleteket is. Itt csak egyik ilyen hagyományos felfogásra utalok, arra, amely a történelmet az élet tanítómesterének tekinti. Itt említendő, hogy Szabó T. Attila a „Historia est magister vitae“ tömör szentenciáját Kelemen Lajos történeti gondolkodása alapjának mondja. A maga rendjén Benkő így vall saját felfogásáról és céljairól Beke Györgynek adott (sajnos, egy-két téves adatot is tartalmazó) interjújában: „1952-ben elhatároztam, hogy most már tudományágtól, tehát címkétől függetlenül — nevezzek azt szociológiának, filozófiának, irodalomtörténetnek, történelemnek — megpróbálok az erdélyi múltban megkeresni az értelmiségi létezésnek, az értelmiségi munkának, az értelmiségi helytállásnak azokat a példáit [kiemelés tőlem — E. A.], amikből én is és talán nemzedékem is valami tanulságot meríthet.“ (A Hét, 1975. július 4.)

Alapos filozófiai s történelmi tudomány birtokában persze Benkő jól tudja, hogy a történelem nem egyszerűen példatár, Benkő munkásságában, amelynek gondolatisága modern elvi-eszmei alapozású, s rendező elve következetesen történelmi, nem válik azzá; Benkő történetírása tudományos történetírás. De történetírói felfogása és célja, amelyet említett interjújának egyik mondata fejez ki legjobban — „Írásaimmal hatni akarok“ —, meghatározzák a témaválasztást, pontosabban annak rendszerét. Ha eddigi munkásságából csak a legkiemelkedőbb eredményeket említjük meg, témaválasztását máris jellemzőnek fogadhatjuk el. Íme: *Bolyai János vallomása*, Buk., 1968; *Kemény Zsigmond naplója*, Buk., 1966; Böllöni Farkas Sándor: *Utazás Észak-Amerikában*, Buk., 1966; *Murokország*, Buk., 1972, valamint a kiváló értelmiségiek egész sora, amelyeket két vaskos tanulmánykötete gyűjt egybe, mind csupa kitűnő értelmiségi-sors tanulmány, illetőleg a szülőfölddel kapcsolatos helytörténeti vizsgálódás. Azt is szeretnők megemlíteni, hogy Benkő tematikájában mindig jelen van, önálló témaként vagy más témák kapcsán, a román-magyar együttélés történelmi problematikája.

Azt is láthatjuk, hogy csak elvétve választ olyan témákat, amelyek történelmünk nagyon nehéz, sokszor bizony beárnyékolat lapjaira vezetnek. Az istenigazában „kényes“ történeti kérdések hiányoznak ebből a problematikából. Ez a témaválasztás, amely nála érték kiválasztás és rangsorolás egyben, mondom, történetírói felfogásából és céljaiból következik, de véleményem szerint jól mutatja a művelődéstörténetírás határait-korlátait is. Közvetve tehát azt is — és ezt nem árt itt ismét kimondani —, hogy a művelődéstörténetkutatásnak együtt kell(ene) haladnia históriáírásunk más diszciplínáival (örvendetes, hogy Benkő szerkesztői koncepciójában egyre jobban érvényesül ez a „helyzettudat“).

A témaválasztás kérdésénél maradva, az is jellemző, hogy olyan értelmiségiek életét és tevékenységét kutatja nagy vonzalommal, akiknek a sorsa valahogyan erdélyi, sőt közép- és kelet-európai általános viszonyokat, történelmi körülményeket világít meg. Akiknek a sorsát „az értelem formálja“, de a történelmi helyzet határozza meg, bár ezek az „embersorsok“ is „történelemformáló“ tényezővé válnak. Benkő „sorsérzékeny“ történetíró; hősei mind sorshordozók.

Néhány itt használt fogalom nyilván inkább az irodalmi elemzéseknél megszokott, a történelemtudományban nagyon ritkán bukkan fel. Benkő történetírásának műhelyébe tekintve azonban nem tűnhetnek mesterkéltnek, erőszakoltnak. Ugyanis Benkő történetírói munkásságát — ez egy másik döntő ismérve — sok szál fűzi az irodalomtörténethez, irodalomhoz. Nem kis mértékben ez is a Kelemen Lajos-iskolához közelíti. Ez a jellegzetessége írásainak formájában követhető nyomon. Benkő nem fordul sem a kvantitatív kifejezés formuláihoz (a művelődéstörténetben talán nem is nagyon válik be ez a módszer), sem strukturalista módszerekhez (amelyek viszont talán a modellalkotásnál mégis felhasználhatónak bizonyulnak). Tanulmányaiban következetesen halad a történetiség, a történelmi elemzés útján, s kifejezési formáját illetően a tudományos-irodalmi műformát, az értekező prózát műveli.

Világos, szabatos, célirányos (néha azonban egy-egy mondata a keresettség, modorosság jeleit is mutatja), alkativá vált írásrendszere pontosan képes közvetíteni a mondanivalót. Benkő történetírása (témaválasztás, kutatás, értelmezés, kife-

jezés, közzététel) a történettudomány és az irodalom határterületein mozog. Még pontosabban: a tudományos mondanivalót igyekszik írni módra megkomponálni. Ez egyik magyarázata lehetne sikerességének is. Ez a történetírás szélesebb olvasói táborát érdekeli, mint a statisztikákkal s hovatovább matematikai formulákkal is megtűzdelt gazdaság- és társadalomtörténetírás. Sikerességét említve, érintenünk kell a „szerencsés” történetírás, illetve történetíró kérdését is.

Benkő valóban azon szerencsés, de kis számú történészek egyike, akikhez a történetírói siker fehér hollója is társul szegődött. Írásainak, köteteknek „publicitása” viszonylag tág körű. Ezért lenne szerencsés? *Sorsformáló értelem* című kötetével kapcsolatban már leírtam: Benkő inkább azért mondható szerencsésnek, mert „nem megy el a szerencséje mellett”. Meglátja, s „tudván tudja” — hogy egyik kedvelt kifejezését ismétellem —, mit kell írni, minek van ön súlya. Választott témáit pedig a Kelemen Lajos-iskolára jellemző műveltséggel kimunkálja. Így nemcsak a történettudomány szabályait tartja szem előtt, hanem az olvasóközönségre is tekintettel van. Mindezekért és mindezek által „szerencsés”, „sikeres” történetíró Benkő Samu. S azért, mert élete nehéz óráiban — voltak ilyenek is — sem hagyta abba a kutatást.

A tárgyilagosság jegyében s elképzelt zárójelben azt is szóvá tesszük, hogy az olvasói ízlés nálunk inkább kedvez a művelődéstörténetnek, mint a történelemnek, sok más területének. Talán azért is, mert a művelődéstörténet művelői, így Benkő is, érdekesen tudják a történelmi mondanivalót előadni. Időszerűnek találom a mondanivalót, azért idézem egyik tanulmányából: „Orbán Balázsnak sok egyéb mellett az is érdeme, hogy a történetírást kiszabadította a céhbeliek szűk szakmai világából, s olvasótáborát nevelt fel a történelmi kérdéseket tudományosan tárgyaló műveknek.” (*A helyzettudat változásai*, 307.) Kétségtelen, hogy Benkő a maga részéről hozzájárult e nemes hagyomány folytatásához.

9. Utóljára hagyjuk Benkő újabb kötetének mint egységes műnek a bemutatását.

A helyzettudat változásai című, 1977-es gyűjteményes kötet húsz tanulmányt és tizenegy könyvismertetést tartalmaz, ezt egy hasznos és pontos jegyzetapparátus egészíti ki. E kötet folytatása a *Sorsformáló értelem*nek, amely 1971-ben látott napvilágot. Folytatása a történetírói módszert, felfogást és tematikát illetően is. De egyszerűsége előrelépés is éppen a sajátos művelődéstörténeti látásmód miatt, amely ebben a kötetben sokkal következetesebben érvényesül, mint az előbbiben. A szerző megkönnyíti az ismertető dolgát, amennyiben a kötetnek is címet adó, bevezetőnek szánt tanulmányában felvázolja a tanulmánygyűjtemény végig húzó általános történetfilozófiai gondolatokat: „A történelem sorshelyzeteket hoz létre, s ezekben a tudatosság különböző szintjén magatartásformákat alakít ki az ember. A tehetség, a tudás és a meggyőződés kristályosodott erkölcsi normák egyénenként ugyan változó erőterében szabják meg az életpályák irányát, s a véletlen is elég gyakran bejátszik azok alakulásába, de — ha tetszik, ha nem — a megörökölt történelmi helyzet határolja körül a cselekvés lehetőségeit. Nem úgy, hogy az egyén szükségzerűen megbékél, illetőleg megelégszik azzal, ami születésekor körülveszi, hanem úgy, hogy számol vele. Az értelmiségi tudatnak különösképpen az a rendeltetése, hogy az objektív szituáció megváltoztatására vállalkozik. Csak így születhetnek új eszmék, csak ezen az úton léphet előre a tudomány és a művészet.” (I.m.8.)

A tanulmánykötet a legkülönbözőbb értelmiségi sorsok elemzésével bizonyítja be, hogy a XVII. századtól a XIX. század közepéig a más-más pályákon tevékenykedő értelmiség hogyan szolgálja a közügyeket. A kötet ökonómiájában nagy teret kapnak Apáczai Csere János, Sipos Pál, Ormós Zsigmond pályájának elemzései, valamint a Kemény Zsigmond-ciklus. Ha tematikailag akarnók csoportosítani a mondanivalót, ilyen címetek jelölhetnénk meg: az oktatás- és nevelésügy kérdései a XVII. századtól a XIX. század közepéig; az alkotó értelmiség kialakulásának útjai, módjai; a polgári eszmék behatolása Erdélybe és itteni továbbfejlődésük, a magyar és román művelődés kapcsolatai és végül hogyan dolgozik s mit a mai romániai magyar értelmiség (egy része). Persze a felsorolást sokáig folytathatnók. Nem a sablonnak adózom, amikor leírom: nagy tematikai és témagazdagsága mellett is egységes a kötet, éppen az egészen végigvonuló általános elméleti megközelítés, és művelődéstörténeti látásmód, valamint az egymásba fonódó, egymásból kisarjadzó konkrét tartalom révén. Ilyen értelemben a könyvismertetések is jól illeszkednek az egész kötetbe. Azt persze nem állíthatjuk, hogy az írások értéke és rangja egy színvonalon állana, s azt sem, hogy egyik-másik már valahol közöttük cikke nem maradhatott volna ki az egészében rendkívül igényes válogatásból.

Mind érdekesek és tanulságosak az értelmiségi pályák: itthon az illető tanulásra vágyó ifjú elvégezte az akkor létező legjobb iskolákat, majd külföldi egye-

temeken tökéletesítette tudását; miután hazatért európai látószöggel, de a hazai feladatok felismerésének tudatában cselekvéshez lát. A tennivalók korszakonként változnak: volt, amikor az iskolaszervezés jelentette a korparancsot, máskor a kardot kellett az írástudónak forgatnia. Minden itt közölt íráson végigvonnul az adott kor és a személyiség viszonya. Említsük meg Benkő ama konklúzióját, hogy miközben az értelmiség a honi iskolákat és a külföld egyetemeit járva gyarapítja tudását, sikerül behoznia a hajdan hatalmas lemaradást; 1848-ban „Petőfi és Bálcescu személyében magyaroknak és románoknak már nemcsak kortársa, hanem véréből való vére lép elő intellektuális eszményképpé“ ...

Benkő új tanulmánygyűjteményével kapcsolatosan felvetődik az olvasóban a történeti örökség kérdése is. Ugyanis szemünk előtt megy végbe az átvételre méltó és alkalmas örökségfogalom kiszélesedése. Benkő egyike azoknak a kutatóknak, akik gyarapítják, átmentik múltunk kulturális örökségét. Előttünk fekvő kötetében néhány újabb, igen magas színvonalú tanulmány tanúskodik erről: *Sipos Pál és a magyar filozófiai esszé születése*; *Beke Sámuel élete és halála* és — bár már olvastuk — idekíváncsok a *Temesvár tudós fia: Pesti Frigyes* című írás. S még nem említettük Ormós Zsigmonddal kapcsolatos elemzését és más írásokat.

Benkő Samu utóbbi években írt tanulmányai bizonyos értelemben új utat jeleznek művelődéstörténetírásunkban. Azért is figyelmet érdemel ez a jelenség, mert azt mutatja, hogy az európai színvonal ma is mérce, ha másként is, mint volt annyi évszázadon keresztül. Így hát Benkőről kedvező hősének, Bolyai Jánosnak a tollával elmondhatjuk, hogy nem hagyta „a tudományt lethargikusan csak az örökölt állapotban“. És ezzel a magvas Bolyai-idézetrel be is fejeztük volna ezt az eléggé hosszúra sikerült írást, ha nem akarnók még azt is elmondani: annyi elmélyült és lenyűgözően okos tanulmány után várjuk Benkőtől a beígért művelődéstörténeti monográfiákat.

KÁDÁR JÁNOS

LELTÁR — TANULSÁGGAL

Dr. Sz. I.-nak

Lám,
nem marad belőlem
csak a magam alja.
Vékony testem
egyetlen feszülés.
Nyílálló erek,
sajgó fejbőr,
látási zavar,
s a gerincemből
kilógó idegek gyötörnek,
na meg a zsibbadás.

Ennék.
Főként
— rengeteg hagymával —
fuszulykalevest;
szalonát, kolbászt,
házisonkát,
friss,
lapin-sült kenyeret.
Mindent,
de nem tudok enni,
nem merek.

Innék is,
— hisz inni szeretek, (hazugság) —
szilvóriumot, törkölyt,
jó bort vagy vinkót,
megtippant ködöt —
egyre megy,
de inni sem merek;
kínoz tövises gyomrom,
és a görcsös zsigerek.

Harminchét év.
Utána kéne nézzek hát
magamnak.
Minek bőfogni éhesen,
és kóvályogni józanon?

Tanácsot kéne bár fogadnom;
cseppet és pirulát.
Respektálni magam
és a diagnosztikát.
Így el lehetne űzni
a melankolikát
is.

A Habsburg-elnyomás Erdélyben I.

A néptömegek harca a társadalmi és nemzeti felszabadulásért
(1690—1847)

1.

Az 1848—1849-es polgári demokratikus forradalmat megelőző másfél évszázadban Erdély a Habsburg-birodalom része volt. Ez a tény elsősorban idegen elnyomást jelentett, ami döntő mértékben meghatározta sorsának alakulását. Az idegen elnyomás nemzetiségüktől függetlenül egyformán sújtotta a tömegeket. A közéletből teljesen kizárt, csupán „megtűrt nemzetként” kezelt románság esetében a Habsburg-elnyomás a hűbéri kizsákmányolás terhének igen súlyos formáival párosult, ami azonban nem jelenti azt, hogy a magyar jobbágyságot kevésbé sújtotta hűbérurainak önkénye. E másfél évszázad alatt a Habsburg-hatalom időről időre változtatott ugyan módszerein, de változatlanul kitartott amaz eredeti törekvése mellett, hogy Erdélyt örökös tartományai mintájára úgy olvassza be a birodalomba, hogy közben eltüntesse az itt élő népek nemzeti sajátosságait, hagyományait, s anyanyelvüket a némettel cseréltesse fel.

Az idegen elnyomás állandósította az ellene folytatott harcot, a néptömegek küzdelmét a súlyos társadalmi terhek lerázása, a szabad nemzeti fejlődés gátjainak átszakítása és anyanyelvüknek mint féltett kincsüknek a megőrzése végett.

A Habsburgoknak rég vásott a foguk Erdélyre, s már a XVI. században nagy erőfeszítéseket tettek megszerzésére. Válogatott módszerekkel végrehajtott kísérleteiket azonban csak a XVII. század végén, a Habsburg *nagyhatalom* kialakulása idején tudták nyélbeütni, s Erdélyt a dinasztia birtokába venni.

A Habsburg uralkodóház a mai Svájc Aargau kantonjában lévő Habsburg várából indult hódító útjára, 1278-ban már megszerelte Ausztriát, Stájerországot, Krajnát és Karintiát, a XIV. században pedig Tirolt. Gyarapodását jórészt számitó házassági politikára alapozta. Nem véletlenül ismételték olykor irigykedve az európai udvarokban a jelmondatot: „Bella gerant alii, tu, felix Austria, nube!” (Csak hadakozzanak mások, te, boldog Ausztria, házassodjál!) Az erősödő birodalom külső ragyogását még növelte az a tény, hogy monarchái a XV. századtól kezdve elnyerték a német-római császári címet is, majd miután II. Lajos magyar király elesett a mohácsi csatában, felesége Mária királyné révén a Habsburg-család megszerelte a magyar trónt is, ezenkívül birodalmát Csehországgal, Sziléziával is gyarapította. V. Károly császár idején a Habsburgok birodalma nemcsak európai, hanem világhatalommá emelkedett.¹

A török ellen folytatott ún. „felszabadító háborúk” újabb sikereket eredményeztek. A karlócai béke (1699) biztosította a dinasztianak Magyarországot és Erdélyt, a pozsareváci béke (1718) pedig a Bánságot. I. Lipót korában, a XVIII. század elején tehát, a Habsburg-dinasztia birodalmát az osztrák tartományok három csoportja, valamint a cseh korona és a magyar korona országai alkották, mégpedig: Alsó- és Felső-Ausztria, Stájerország, Karintia, Krajna, Görz, Tirol és Vorarlberg, Csehország, Morvaország és Szilézia, Magyarország, Horvátország és Erdély, részben külön kormányzásokkal, külön vámterülettel és minden esetben külön tartományi rendekkel.²

A törökellenes győzelmes háború folytán 1718—1739 között Olténia, Észak-Szerbia és Bosznia is osztrák birtok lett, mintegy kifejezve a Habsburgoknak azt az álmát, hogy hatalmukat a Fekete-tengerig terjesszék ki. Az újabb hódítás azonban már az „osztrák ház” új orientációját is kifejezte, azt, ami a Habsburgok spanyol ágának örökségéért folytatott háború befejeztével (1714) még nyilvánvalóbbá vált. Szertefoszlottak a dinasztianak Spanyolország feletti uralomról és ezzel az európai vezető szerepről szövögetett álmái. A Habsburgok kezében összpontosult ugyan az eddigiek mellett a nápolyi királyság, Szardínia (ezeket 1735-ben elvesztette), Milánó, a toscanai, a Rajna menti területek, Mantua és Belga-Németalföld, mégis a dinasztia hatalmának súlypontja a szétszórt déli és nyugat-európai birtokok helyett az összefüggő közép-európai területekre tevődött át. A XVIII. század közepén Ausztria elvesztette Sziléziát, de az 1700-as évek utolsó

negyedében újabb területekkel gyarapodott. Lengyelország felosztása alkalmával megszerezte Galíciát, Lodomériát, Itáliában Lombardiát, majd békeközvetítéséért Bukovinát, a francia háborúk idején pedig a gazdag Velencét. Így a XVIII. század végére a Habsburg-birodalom mintegy 576 000 km²-nyi területet egyesített, és az európai nagyságrendben Oroszország után a második helyre lépett.

Az osztrák birodalom földrajzi adottságai igen kedvező lehetőségekkel kecsegtettek: Belga-Németalföldön Antwerpen, az Adria partján Trieszt, Fiume és Ragusa a világkereskedelmi forgalomba való bekapcsolódását biztosíthatta: a birodalom Szilézia elvesztése után is jelentős ipari nyersanyagforrásokkal rendelkezett.

A demográfiai adatok is a birodalom erejét bizonyítják. 1786-ban mintegy 20 millió főnyi lakosságával a harmadik helyet foglalta el Európában. A tartományok sokaságából összetákolt birodalom etnikailag igen tarka képet mutatott. A soknemzetiségű osztrák birodalomban németek, magyarok, olaszok és románok mellett a jelentős számú szláv lakosság: csehek, szlovákok, lengyelek, kárpát-ukránok, szerbek, horvátok, szlovének éltek. Valamennyiüket egyformán sújtotta I. Lipót óta a központosított abszolútizmus, majd annak felvilágosult és azt követően pedig bürokratikus formája. Az elnyomást még bonyolította és súlyosbította az a körülmény, hogy egyes országokban, tartományokban az uralkodó rendi „nemzetek” (az uralkodó osztályok) külön-külön is elnyomták a más népeket, etnikai csoportokat.³ Ez jellemző Erdélyre is, ahol az uralkodó „nemzetek”, azaz a helyi politikai hatalmat kezében tartó magyar nemesség és száz patriciátus, nemcsak hogy kizárta a többségi román lakosságot a politikai életből, hanem a Habsburg-rendszer által támogatott hűbéri kizsákmányolás alá is vetette. Kétségtelen, hogy a jobbágyság összetömegében számarányánál fogva döntő többséget képviselő, a legsúlyosabb terheket viselő, előnyöktől megfosztott és művelődési fejlődésében hátrébe szorított románság, a többi „három nemzettel” szemben elönytelenebb helyzetben volt.

Az államapparátus felépítésében nagy szerepe volt annak, hogy az egymást követő Habsburg-uralkodók miként vélekedtek a központosításról. Így az államigazgatás az új követelményekkel összhangban módosult. A Pragmatica Sanctiót megerősítő magyarországi 1722. évi törvény kimondta: „a birodalom országait feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul” (indivisibiliter et inseparabiliter), együttesen kell kormányozni. Politikai-közigazgatási vezetőszervvé I. Lipót korától az udvari kancellária (Hofkanzlei) vált. Ez az intézmény fogta össze és kormányozta az egyes országok és tartományok ügyeit, az osztrák, magyar, cseh, erdélyi és a többi kancelláriákat. Helyébe később a felvilágosult abszolútizmus — az az egyeduralmi államforma, amely az európai felvilágosodás befolyása alatt bevezetett újításokkal és reformokkal próbálta a Habsburgok további uralmát és a feudális rendszert megóvni a forradalmi átalakulástól — modernebb államfelfogása értelmében az államkancellária (Staatskanzlei) és az államtanács (Staatsrat) lépett. Az abszolútizmus és centralizáció rendszerének lényegéből következően — különösen 1736-tól, mikor Kaunitz lett a kancellár —, hogy az egységes vezetés nem ismerte el a birodalom komponens országrészeinek különállását és sajátos érdekeit, annak ellenére, hogy továbbra is működtek Bécsben, a birodalom fővárosában a spanyol és olasz, német és cseh, erdélyi és illir, valamint belga és dalmátbéli kancelláriák. A különálló rendi kormányzással együtt az országostartományi törvényhozó testületek, a diéták, rendi gyűlések szerepe is eljelentéktelenedett, és mélypontra süllyedt.

A birodalom pénzügyeit központilag kezelték, a bécsi udvari kamara (Hofkammer) mint központi birodalmi pénzügyigazgatósági hatóság nyelte el a jövedelmeket, illetőleg ez az intézmény volt hivatva finanszírozni a behajtott jövedelmekből a hatalmas hadikiadásokat. Az adók mellett az udvari kamara kezelte a bányákból, vámokból, kincstári birtokokból, királyi haszonvételekből származó jövedelmeket.⁴

Szállóigévé vált a kontinensen a Savoyai Jenő hercegnek tulajdonított nyilatkozat, hogy Ausztriának „százezer szurony többet ér az európai fejedelmek millió esküjénél”. S valóban, hatalmi állása fenntartására az osztrák hatalom jól felszerelt, állandó hadsereget tartott fenn, melynek elit alakulatai a serezzredek (Linienregimente), kisegítői pedig a határőrezredek (Grenzregimente) voltak. A birodalom határainak védelmére hatalmas modern erődöket, sőt valóságos erődrendszereket építettek. A hadügy teljesen kikerült a rendek ellenőrzése alól. A hadsereg felhasználásában a döntő szót mindig az uralkodó mondta ki. A mintegy 200 000 főnyi állandó hadsereg ügyeit legfelsőbb szinten az udvari haditanács (Hofkriegsrat) intézte, és közvetlenül alája voltak rendelve az egyes területek főparancsnokságai (Generalkommando).⁵

Allambiztonsági érdekből (főleg a belső forradalmi erők és a gyanús idegenek megfigyelésére) II. József felállította az állandó rendőrséget, melyet ugyancsak erős központosítás jellemzett. I. Ferenc bürokratikus abszolútizmusa idején az intézmény hatásköre kiterjesztése jegyében 1801-ben létrejött a Polizei Zensur-Hofstelle, s ezzel minden szellemi termék ellenőrzése a rendőrminisztérium hatáskörébe került, mintegy jelezve az új államrezon igazi természetét. A titkosrendőrség széles körű besúgóapparátust hozott létre, különös gonddal figyelve a haladó nemzeti és társadalmi mozgalmakat, és mindenütt lecsapott, ahol ilyeneket észlelt.

A Habsburg-nagyhatalom kiépülésével párhuzamosan elméletileg megalapozott új gazdaságpolitika is született, amelynek kidolgozói mindenekelőtt a *kincstár* bevételi forrásainak gyarapítására törekedtek.

A bécsi udvar az újonnan létesített állami hivatalokkal avatkozik be a gazdaság irányításába; birodalomépítő céljainak megfelelően vámvédelemmel, termelési monopóliumokkal, különféle privilégiumokkal támogatja, ösztönzi manufaktúrák alapítását. Mindenekelőtt Sziléziában serkenti az exportra is képes ipart, majd e tartomány elvesztése (1745) után más örökös tartományokban is megkísérli gyorsabb ütemre ösztökélni az árutermelést.⁶

Az 1750-tól 1830-ig a manufaktúra korszakát élő birodalmi iparban Alsó-Ausztria áll vezető helyen. Manufaktúráinak száma 1790-ben 140, ezek közül 109 a privilegizált, nagyrészt textilipari létesítmény, amely 18 000 munkást, valamint 90 000 bedolgozó alkalmazottat foglalkoztat. A másik számottevő ipari góc Cseh-Morvaország. Itt 1780-ban 72 000, 1798-ban már közel 150 000 munkás dolgozik. Belső-Ausztriában a vasipart fejlesztik. Tirol és Vorarlberg a napóleoni háborúk előtt eléggé elmaradott, Stájerország, Karintia és Krajna szintén. Kelet- és délkelet-európai viszonylatban Erdélyt a fejlettebb országok sorában tartották számon. Az 1790-ben készített összegezés szerint az ipar a birodalom nyugati felében összpontosul.⁷

A mezőgazdaságba szintén betörték az új termelési eljárások. A hármasszorgót itt-ott már felváltotta a teljes szántóhatárt művelés alá vevő szabadforgó rendszer. A takarmánynövények termesztése is terjedt, és az ipari növények szintén növekvő szerephez jutottak. Az állattenyésztésben új fajták meghonosítása tette termelékenyebbé a gazdaságokat. Az erdőgazdálkodást pedig már a XVIII. század derekától, a megnövekedett bányafa- és építőfa-szükséglet miatt is, szigorú rendtartásokkal szabályozták.

Az iparfejlesztésnek a mezőgazdaság intenzívebbé tételével kéz a kézben kellett haladnia. A birodalmi érdeket ezért 1760-nal kezdődőleg mezőgazdasági egyetek létesítése is szolgálta. Országosan propagálták a dohány, a francia háborúk idején oly fontos néptáplálékká előlépett burgonya, majd a kontinentális zárlat idején a cukorrépa termesztését.

A jobbágyi viszonyokat azonban féltékenyen őrizték, bár a felvilágosult abszolútizmus tett bizonyos intézkedéseket a jobbágyok helyzetének javítására. Ezek közül a legfontosabbak az 1760—1770-es években a Mária Terézia-féle úrbérendezések voltak. II. József megszüntette ugyan a jobbágyok örökös földhözkööttségét és személyes függését, de az 1789-es kísérlet, hogy az összes jobbágyszolgáltatásokat pénzáradékká változtassa, a rendek ellenállása miatt meghiúsult.⁸

Az ipar területén nehézkesen — Angliához, Franciaországhoz viszonyítva, ahol már az ipari forradalom korszakában élnek, igen lassan — korszerűsödő Habsburg-birodalomban ily módon a feudális agrárszervezet is gátjává vált a fejlődésnek. E feltételek mellett *szükségyszerűen növekedett meg a birodalom keleti tartományainak mint olcsó élelmiszer- és nyersanyagtermelő, iparúzóknak táplálékot biztosító területnek a jelentősége.*

A bécsi udvar kereskedelmi politikája is a nyugati tartományoknak kedvezett. Az 1754—1755. évi vámrendszer például, amely Erdélyt is külön vámterületként őrizte meg, *rászorította a keleti területeket az osztrák termékek vásárlására, gátolta a külföldről való közvetlen behozatalt, kiszolgáltatva — versenytársaktól nem fenyegetetten — az osztrák iparnak és kereskedelemnek.*

A külkereskedelem nehézkesen fejlődött. Bécsben 1719-ben ugyan már megalakult az Orientalische Compagnie, azzal a céllal, hogy a balkáni és levantei kereskedelemben vezető helyet biztosítson a birodalomnak, célját azonban nem érte el.

A birodalom állandóan pénzgondokkal küszködött. Ausztria az 1762. évben bocsátott ki először papírpénzt 12 millió forint értékben, főképpen a hétéves háborúban keletkezett államadósság kamatfizetési fedezetéül. Mária Terézia, majd II. József is szaporította a papírpénzt. A francia háborúk finanszírozása szintén

papírpénz kibocsátását eredményezte. Mennyisége 1806 végén eléri a 450 milliót, majd az inflációs folyamat felgyorsulásával 1811-ben 1060 millióra növekedett.

Az 1811. évi devalvációt követően sem változott azonban kedvezően a birodalom gazdasági helyzete.⁹ 1815-ben már ismét infláció, majd 1816-ban papírpénz-bevonási akció következett. 1825-ben az európai gazdasági válság okozott súlyos gondokat, no meg az időközben megnövekedett államadósság. Ez 1814-re már majdnem elérte a 970 milliót.

Jóllehet az 1820–1830-as években már vasutak épültek és gőzhajók indultak meg a Dunán, Ausztria gazdasági helyzete igen-igen ingatag maradt.

A Habsburg-monarchia hosszan elhúzódó válságához hozzájárult mindenekelőtt a birodalomban szívsón uralkodó feudális rendszer és a lassan fejlődő, de növekvő súlyú kapitalista jellegű termelőerők között támadt ellentmondás. *A birodalom dinasztikus eredetéből következett az is, hogy a monarchia nemzetek és nemzetiségek feletti, valójában nemzeteket elnyomó állam volt, amelyet a kibontakozó tőkés viszonyok talaján mind erőteljesebbé váló nemzeti mozgalmak ostromoltak.* Az a társadalmi erő, amely egyfelől a feudalizmust, másfelől az ezt őriző keretet fenntartotta, mindenekelőtt az udvari arisztokrácia volt. Ez elsősorban azt az örökös tartománybeli osztrák, cseh nagybirtokos nemesi felső réteget jelentette, amely kiegészült a többi tartománybeliekkel. Azokkal a magyar főnemesekkel is például, akiket az udvar hivatali szolgálattal, privilégiumaik fenntartásával, címekkel, rangokkal, birtokok adományozásával tett az önkényuralom hűséges kiszolgálóivá. A hazafiság, a patriotizmus helyére a dinasztia iránti vak engedelmesség lépett, és a hivatalnoki kar, az egyház egyes vezetői, az iparos, kereskedő polgárok aszerint érvényesülhettek, juthattak osztogatott kedvezményekhez, amennyiben a központi hatalom mindenre kész szolgáinak bizonyultak.

Az örökös tartományokban nem volt lehetőség semmiféle pártalakításra, politikai nézetek hirdetésére alkalmas fórum megteremtésére. A születő polgári ellenállás itt sem tudott, még a birodalmi gyűléseken sem szóhoz jutni; például az 1806 óta Osztrák Császárság néven formailag is egyesített örökös tartományok országgyűlését sohasem hívták össze. Arról nem is szólva, hogy a cenzúra miatt az ellenzékiek sem a sajtóban, sem nyomtatott művekben nem tudtak szabadon megnyilatkozni, közvéleményt alakítani.

A francia forradalom még meghozta az Osztrák-Németalföldön kibontakozó függetlenségi háborút, Belgiumnak a szabadságát; de már az osztrák és magyar jakobinus mozgalmak elbuktak. Igaz, eléggé erőtlenekek is voltak, ezért nem tudtak a legfőbb forradalmi erővel, az antifeudális harcra kész parasztsággal szövetkezni.

A szentszövetségi, a metternichi reakció időszakában a felső nyomás még erőteljesebbé vált.¹⁰ Mégis, vagy talán éppen ezért, ebben az időszakban — az 1848 tavaszát megelőző évtizedekben — bontakoztak ki azok a mozgalmak, amelyek a feudális viszonyok szétzúzását és a csak összbirodalmi érdeket ismerő, embereket, nemzeteket, nemzetiségeket elnyomó társadalmi és állami szerkezet szétrobbantását tűzték ki célul.

2.

A Habsburg—török fegyveres küzdelem fejleményei döntő fordulatot idéztek elő a török fennhatóság alatti Erdély további sorsának alakulásában. Bécs felmentése után, 1685 tavaszán a Habsburg-hatalom megbízásából Dunod Antid nevű jezsuita jelent meg Teleki Mihálynál, az ország első tanácsuránál, azzal a céllal, hogy az erdélyi fejedelemség I. Lipótot ismerje el urának. Mikor a megegyezést jelentő diplomát az országgyűlés elé terjesztették, Dunod a húzódozó rendekhez ezeket a jellemző szavakat intézte: „*Nolentes volentes protegit vos sua Maiestas!*” (Akár akarjátok, akár nem, Ofélsége gyámsága alá vesz benneteket!) I. Apafi Mihály fejedelem halála (1690. április 15.) után végleg eldőlt a kérdés: Thököly pütkösi királyságnak bizonyult uralma megszűntével 1691. január 10-én a fogarasi országgyűlésen, az udvar és a rendek közötti hosszas tárgyalások után elfogadták a Lipót-féle hitlevelet. Az ország politikai függetlenségét feladó rendek cserében elnyerték „a három politikai nemzet” kiváltságai és előjogai egész rendszerének elismerését. Valójában, I. Lipót császárnak ebben az alkotmányos jellegű hitlevelében az erdélyi románságot és ortodox vallását meg sem említik. Így tehát a másfél évszázadig önálló erdélyi fejedelemség az osztrák birodalom részévé vált. Később, 1722. március 30-án a szebeni diéta megszavazta a Habsburg-ház női ágának trónöröklési jogát is (Pragmatica Sanctio).¹¹

A bécsi politika azt tűzte ki céljaul, hogy a központi hatalmat Erdélyben is kiszélesíti és megszilárdítja, az országot beolvasztja a Habsburg-birodalomba. Ma-

gát a történeti Erdélyt először fejedelemségként, majd 1765-től nagyfejedelemségként (Grossfürstentum) kormányozták.¹² A Bánságban osztrák katonai igazgatás rendezkedett be, majd vármegyékre osztva (Temes, Torontál, Krassó) 1778-tól a magyar királyság részeként igazgatták, ide tartozott Arad, Bihar, Szatmár és Máramaros vármegye is. Ezzel szemben a kapcsolt részeket, az ún. Partiumot (Közép-Szolnok, Kraszna, Zaránd vármegyét és Kővár-vidékét) Erdélyhez kapcsolták. A tulajdonképpeni Erdélynek hét vármegyéje volt (Belső-Szolnok, Doboka, Kolozs, Torda, Fehér, Hunyad, Küküllő), Fogaras vidékét főkapitány vezette. A Székely- és Szászföldet székekre, illetőleg vidékekre osztva kormányozták. A székely székek: Maros, Csík (Gyergyó és Kászon fiúszékekkel), Udvarhely (Keresztúr és Bardóc fiúszékekkel), Háromszék (Sepsi-, Kézdi-, Orbaiszék és társszékeként Miklós-várszék), valamint Aranyosszék. A szász székek száma a XVIII. század végére kilencre emelkedett: Szászváros, Szászsebes, Szerdahely, Szeben, Újgyház, Nagysink, Köhalom, Segesvár, Medgyes, két területi-közigazgatási egységet — Brassót és Besztercét — pedig vidéknek neveztek.¹³ Erdély közigazgatása jóformán változatlanul maradt egészen II. József közigazgatási reformjáig (1781). A „kalapos király” a régi alkotmányt felfüggesztve, megszüntette az erdélyi „három nemzet” közjogi önállóságát, s a megyék-székek rendszerét és a tartományt tizenegy megyére osztotta fel.

A Lipót-féle hitlevél biztosította az erdélyi rendek, a három „natio” (magyar nemesség, székely előkelők és szabadok, szász patriciusok és szabad parasztok) kiváltságait és a négy bevett vallás (katolikus, lutheránus, református és unitárius) egyenlőségét. Ez is azt mutatja, hogy a rendek és az udvar közötti hosszas tárgyalások után elfogadott Lipót-féle hitlevélben szentesített alkotmányos keretek kizárták a románságot és ortodox vallását. A kiváltságos „nemzetek” és a bevett vallások képviselőiből kerültek ki az országgyűlési követeik és jórészt a regionális vezetőszerkezetek tisztviselői is. Az igazgatás szerveit III. Károly alatt fejlesztették ki. Az ország belső igazgatását Bécs és a rendek hatalmi eszköze, a főkormány-szék (Gubernium Transilvanicum) látta el, élén a kormányzóval (gubernátor). A Bécsből irányított pénzügyi igazgatást a kincstartóság (Thesaurarius) intézte.¹⁴ Az igazságszolgáltatás felső fóruma egy ideig a gubernium megfelelő osztálya volt, helyét később a királyi tábla vette át. A valóságban Erdélynek nem volt politikai központja, fővárosa. Legfelsőbb politikai vezetőorgánuma, az erdélyi udvari kancellária Bécsben székelt, ahol végső fokon sorsa felől minden lényeges kérdésben döntöttek.

Az abszolutista kormányzási módszer „a diploma kiforgatását” vonta maga után, és ez rövidesen oda vezetett, hogy a helyi erőket fokozatosan kiszorították a legfelsőbb vezetésből. A „divide et impera” (oszd meg és uralkodj!) elvet Bécs nemcsak az együttdél nemzetiségek és osztályok ellentéteinek szítására használta fel, hanem Erdélyben arra is, hogy a szász „natio”-t igyekezett a maga oldalára állítva a másik két rendi tömörüléssel szembe fordítani s ezzel a „három nemzet” szövetségét megrendíteni. Mindent megtettek, hogy a perifériusnak tekintett Erdélyben a rendeket a vármegyei adminisztrációban is gyengítsék, s ezt a köz-igazgatási szervezetet a központi kormányzat engedelmes vidéki végrehajtójává süllyesszék.¹⁵

Az uralkodó nevezte ki a megyék élén álló, rendszerint arisztokraták közül kikerülő főispánokat és a székek vezetőit, a főkirálybírákat. A megye második tisztviselőjét, az alispánt és a szék alkirálybíráját, valamint a járások szolgabíráit a megfelelő közigazgatási egység közgyűlése választotta. A Habsburg-abszolutizmus egységítő befolyása a bírósági szervezetekben is érvényesült: megyei, illetve széki, ún. continua táblákat állítottak fel (1764), melyek a gubernium „kezelésébe”, helyi végrehajtó szervei lettek.

A Habsburg hatalmi szervezet legfőbb biztosítékát az új katonai berendezkedés nyújtotta. A központi akarat maradéktalanul érvényesült Erdély hadügyi vezetésében és szervezésében is. A hadsereg kérdései teljesen kikerültek a rendek ellenőrzése alól, és az udvar, a központi hatalom kizárólagos eszközevé váltak. A külső támadások és belső elégedetlenség ellen hatalmas erődök épültek Gyulafehérváron, az Erdélyen kívüli területeken, Temesváron és Aradon, megerősítettek Szebenben és a kolozsvári Fellegváron. Az erődítmények épületei és a kasszárnyák mintegy 20 000 főnyi katonaság befogadására voltak alkalmasak. Erdélyben lényegében állandósult az idegen katonai megszállás. A bécsi hadvezetés szél-tében-hosszában alkalmazta azt a módszert, hogy a serezeket szülőföldjüktől távoli országokban helyezte el, hogy idegen földön a császári önkényuralom vak eszközeiként lehessen felhasználni őket más népek ellen.¹⁶

Erdély a Habsburgoknak súlyos véradót fizetett. A spanyol örökösödési háborútól a 48-as forradalomig a dinasztia trónjának védelmében Európa távoli

csatateren vezérek Erdély fiai. Amikor 1740-ben a Habsburgok örökségét porosz vezetéssel koalíciós seregek támadták meg, s a rendek életüket és vérüket (Vitam et sanguinem!) ajánlották fel Mária Teréziának, a valóságban jobbágyaik vérével és pénzével bántak nagylelkűen. Az 1742. évi szebeni diétán a már meglévők mellé két gyalogrezd (a Bethlen és Gyulai ezred) és egy (Kálnoki elnevezésű) huszárezred felállítását szavazták meg a szükséges anyagi eszközökön kívül. Az 1787—1791-es törökellenes háborúban, melynek hadműveletei részben Erdély déli részén és a Bánságban folytak, különösen súlyos vándorokat követelt Erdély román, magyar és német lakosságától.¹⁷ Még nehezebb megpróbáltatás elé állították Erdély lakosságát a Franciaország ellen viselt háborúk. A székely és a román határőrök megtagadták a mozgósításra kiadott parancsot, a hadiadó fizetését. Székelyföldön ez általános méreteket öltött, minek kapcsán az osztrák katonai parancsnokság, egyetértve a guberniummal, katonaságot vezényelt a falvakra, hogy a mozgalmat elfojtsa. Ennek ellenére a 30 udvarhelyszéki falu lakossága nevében beadott panaszlevél követelte a székelyek felmentését a fegyverhordozás alól, a jobbágytság eltörlését és a jobbágyterhek felszámolását. A hadbavonulásra kiadott parancs teljesítését megtagadta a határőrezredekbe szervezett Hunyad megyei román és magyar szabadparaszság és kisenemesség is. Panaszt emeltek az idegen tisztek visszaélései ellen. A falvakra küldött katonaság elől a lakosság a hegyekbe és erdőkbe menekült. A nagyszebeni Generalkommando hat századnyi katonaságot vezényelt ki az ellenszegülők megbüntetésére, és valóságos embervadászatot rendezett. A havasokra menekült határőrök házaikat felégették, feleségeiket, gyermekeiket télnél idején üzték ki a falvakból.¹⁸

1794 elején újabb erővel lobbant fel a Habsburg-ellenes mozgalom a Székelyföldön. A széki gyűlésre összegyűlt csik- és udvarhelyszékiek követelték az erőszakos toborzás beszüntetését, a külső országokba, idegen érdekekért folytatott háborúkba küldött határőrezredek hazahozását, a hadiadó alól való felmentést, a Habsburg hivatali apparátus egyszerűsítését, az idegen tisztviselők helyettesítését olyan megbízható személyekkel, akiket maguk választanak soraikból, a béke helyreállítását a forradalmi Franciaországgal.¹⁹

Másfél évtized múlva, 1809 nyarán nagyszabású népmozgalom bontakozott ki Erdély különböző tájain, a maros-, udvarhely- és aranyosszéki székelyek, valamint a Kővár és Hunyad vidéki románok között. A hadfelkelésre kötelezett magyar és román szabadparaszság és kisenemesség nem volt hajlandó vándorozatot hozni az uralkodóház érdekeiért. Megtagadta a fegyverek felvételét, a hadiadó fizetését, és követelte az idegen tisztek eltávolítását. A bécsi udvar most is katonaságot akart kivezényelni a falvakra, hogy fegyveres erővel kényszerítse engedelmességre az ellenállókat. A gubernium a terv végrehajtását veszélyesnek ítélte, hiszen Maros- és Udvarhelyszékben csaknem az egész parasztság megmozdult és szervezkedett. Az Udvarhelyre összegyűlt székelyek „memoriálíst” nyújtottak be a székeknek, amelyben a jobbágytság eltörlését, a nemesség megszüntetését követelték. Azzal fenyegették a sorozóbizottság tiszteit, hogy darabokra vagdalják őket, ha a sorozást abba nem hagyják. Hasonló követelésekkel léptek fel a maros-székiek is. A kibontakozó mozgalmat a katonaság kivétezősével fojtották vérbe, a parasztok vezetőit kegyetlenül megbüntették. A Habsburg-hatalom a népmozgalmat leverve a napóleoni háborúk idején először önként jelentkezőkből, verbuválással igyekezett katonákat toborozni megritkult serezeideibe, majd újra erőszakkal, „kötéllel” fogta a fegyverhordozó ifjakat. A császári serezeideken kívül az erdélyi határőrezredek is részt vettek a háborúban. A két román határőr gyalogrezd, a két székely gyalog- és egy huszárezred, valamint a három serezed kereteiben a negyedszázados háborús időszak csataterain mintegy tizenötezer erdélyi ifjú harcolt. Így például a gyulafehérvári 51. számú gyalogos serezed 1800-ban Maregnónál harcolt, és szívós ellenállása megbecsülésűl a franciák „ördögi zászlóalj”-nak nevezték. A híres arcolei csatában (1796), melyet George Barițiu a termopülei csatához hasonlít, s ahol Napóleon zászlót ragadva vezette rohamra megingott katonáit, a két román zászlóalj küzdött. A székely határőrhuszárezred vesztesége 1797-ig mintegy 800 emberbe rúgott. A harcokban megritkult erdélyi határőr- és serezeideket újabb sorozásokkal pótolták. Az így háborúba vitt erdélyi magyar és román fiatalok száma 1809-ben már haterazere emelkedett. A jórészt jobbágyokból, szabadparasztokból és városi szegénységből verbuvált erdélyi sor- és határőrezredek ott hullatták vérüket az Alpok sziklameredélyein, a Rajna, Pó, Piave és a Felső-Duna mentének harcterein, ott voltak a háborús időszak minden jelentős csatájában, és 1814-ben francia területen — Párizsban jutottak el — ontották vérüket a Habsburg dinasztikus érdekek szolgálatában.

A bécsi kongresszus (1815) után, a konzervatív abszolutizmus és reakció korában a Habsburgok a Szentszövetségben vállalt kötelezettségeiknek megfelelően

gyakran léptek fel katonailag mint „rendfenntartók“ a nemzeti és társadalmi mozgalmak ellen. Így vette igénybe Bécs az 1820—1821-es nápolyi és piemonti forradalmak ellen fellépve ismét az erdélyi serezeket, köztük az 51. erdélyi gyalogezredet is.²⁰

Fiainak idegen célokat szolgáló véradóján kívül a nagyfejedelemiség pénzben is jelentős összegű adót fizetett az osztrák uralkodónak. A Lipót-féle hitlevél 12. pontja meghatározta, hogy a béke idején 50 000 tallért, háború esetén 400 000 rajnai forintot fizet Erdélyország, és ígéretet tartalmazott, hogy új adót nem hoznak be. Ennek ellenére 1794-ben 1 200 000 forintot hajtottak be; 1730-ban a hadiadót már rendszeresen 500 000 forintban állapították meg, s a következő területi elv szerint vetették ki: a vármegyék 37, a szász székek 38, a székely székek 17 százalékot fizettek, Fogaras vidéke és a taxás helyek (városok és mezővárosok) pedig 8 százalékot. Az adózó népet, a „misera plebs contribuens“-t gyakran rendkívüli adóval is sújtották. Erdély nemesérbányáiból, vámjövedelmeiből, pénzverdéjéből nagy mennyiségű arany- és ezüstpénz áramlott a bécsi udvar kincstárába.²¹

Az Erdélyben berendezkedő Habsburg-uralom mindenekelőtt az arisztokráciát igyekezett magához kötni, ezért a hajdani fejedelmi birtok jelentős részét nekik adományozta. Az ugyancsak törököktől visszafoglalt bánági, aradi, bihari területeken szintén a császári háznak jó szolgálatot tevő családok jutottak hatalmas birtokokhoz. A maradék kamarai uradalmak kiürsítése pedig a XIX. század elején kezdődött, megteremtve az új, polgári módra gazdálkodó nagybirtokosok rétegét.

A bécsi udvar szövetségest, megbízható támaszt vélt találni a bánági részekbe telepített német parasztokban is.²² Az udvar telepítési pátenseket bocsátott ki, ötévi adómentességgel biztatván a szabadpolgárként otthont és földet nyerő katolikus vallású német telepéseket. A XVIII. század folyamán II. József haláláig (1790) mintegy 80 ezerre növekedett a kedvezményekkel ellátott telepések száma. A Királyföldre szintén a német lakosságot növelő telepítési akciókat szerveztek, még ha kisebb mértékűeket is.

A felvilágosult abszolutizmus a jobbágyság forrongásának úrbérrendezéssel akart véget vetni.²³ A nemesség szívós ellenállásával azonban Bécs már nem kívánt megküzdeni, és így beérte ideiglenes úrbérszabályozó rendelettel (1769). A második jelentősebb beavatkozás II. József rendelete volt a jobbágy elnevezés és a röghözkötttség megszüntetéséről. A Horea, Cloșca és Crișan vezette felkelés nyomán született agrárpolitikai intézkedéseket az 1790—1791-es országgyűlés rögzítette. A jobbágyi állapot reformja komoly formában majd csak az 1846—1847-es országgyűlés úrbérrendezési vitáján kerül szóba, ekkor azonban a bécsi udvar, szoros szövetségben a magyar konzervatív arisztokráciával, mindent megtett a mozdulatlanság megőrzéséért.

Ilyen feltételek között az erdélyi mezőgazdaság nem alakulhatott át gyökeresen, nem léphetett a gyors korszerűsödés útjára.²⁴ Egy-egy erdélyi s több Arad, Bihar és Temes megyei földesúri birtokos azonban már szakított a középkori jellegű agrárius hagyományokkal.²⁵ Új állatfajták tenyésztése, az ugarrendszer felszámolása, a mezőgazdasági gépek bevezetése és főleg a piacon értékesíthető „áru“ termelése jelezte a feudális viszonyokból való kibontakozás irányát.²⁶ A parasztság széles rétegei — jöllehet a fejlődés különösképpen a XIX. század első felében meggyorsult — általában még a hagyományos módon termeltek. Számukra a korszerűsödés még nehezebb volt, hiszen érintetlenül fennállott a földesúri kizsákmányolás, az állami terhek kirovásának régi rendszere; hiányzott viszont a belső piac vagy a külföldre vezető jó szállítási lehetőség. A fejlődés jegyei azonban így is fellelhetők. Híressé váltak egyes árutermelő, vetemény- és dohánykertész falvak. A gazdasági egyletek kiállításain fajállataikkal parasztok is részt vettek.

A Habsburg-birodalom iparfejlesztő tevékenysége Erdélyt érve már lankadtabbá vált, sőt megfigyelhető az a gazdaságpolitikai irányzat is, hogy az itteni iparfejlődés versenytől óvja az örökös tartománybelieket.²⁷ Kivételként a bánági részeket említendő, ahol az udvar jelentősebb ipari vállalkozásokat tervezett. Itt nem csupán rizstermeléssel s más új agrárkulturák meghonosításával kísérleteztek, hanem a textilipart (selyemfonást, szövést például) szintén szorgalmazták, államilag támogatták.²⁸

A Habsburg-birodalom számára igen fontossá váltak Erdély altalajkincsei, amelyek európai viszonylatban is számottevőek voltak. Különösen Szilézia bányatelepeinek elvesztése után terelődött a bécsi központi hatóságok figyelme az erdélyi és bánági érclelőhelyekre.

A sóbányászat mellett mind jobban növekedett a vasérckitermelés és -feldolgozás; olyannyira, hogy az erdélyi és bánsági vasművek 1841-ben már több mint 65 000 mázsa nyersvasat és 40 000 mázsan felül öntöttvasat is adtak a birodalomnak. Megindult a barna- és kőszénbányászat is. A kincstár számára oly jelentős nemesfém- és más leőhelyek kiaknázását szintén szorgalmazta Bécs, hiszen ezek révén is nagymértékben gyarapíthatta bevételeit, s növelhette nyereségét az állam és az örökös tartományokbeli burzsoázia. Jellemző, hogy az arany-, ezüst-, réz-, vas- és ólombányák száma a XIX. század első négy évtizedében kétszeresére növekedett. A legjelentősebb bányavidékek azonban kincstári kezelésben voltak, és az udvar a magánvállalkozások hasznát is lefölözte.²⁹

A bányaiipar fejlődése gyarapította a műszaki értelmiség, valamint a szakmunkások számát és azokét a parasztokét, akik teljesen vagy részben kiszakadva a faluközösségből, már a munkás életforma felé sodródtak.³⁰

Az ipar lendületesebb és még számottevőbb fejlődését a fejlettebb nyugati tartományok versenye, valamint a központi birodalmi gazdaságpolitika egyaránt fékezte. Az iparfejlesztés kérdése éppen ezért állott a társadalmi-politikai harcok homlokterében. Különösen az 1830-as évektől kezdődőleg az osztrák abszolutizmussal elégedetlen társadalmi erők Erdély tőkés jellegű iparfejlesztését is a politikai követelések sorába iktatták.

Itt a céhipar igen régi hagyományokra alapozódott. 1839-ben 43 963 kézműiparost írtak össze. Számuk minden bizonnyal még nagyobb volt, hiszen falvakon, mezővárosokban mind több „kontár“ is dolgozott a fa-, bőr-, textiliparban és vasművéségben.

A tőkés ipar számára utat törő manufaktúrák gyarapodását egy 1844-es özszeírás is tükrözi.³¹ Eszerint a gyapjú-, gyapot-, selyemfeldolgozó vállalatok száma 23, és a textiliparhoz számítható a 85 pokrócfabrika is. A bőrfeldolgozást 4 manufaktúrában végzik. A mezőgazdasági termékeket 43 vállalat dolgozta fel, és közöttük ott található már három cukorfabrika is. A viaszfeldolgozás, a gyertyagyártás 7 ipari műhelyben folyik. Van 10 papírmalom, 7 üveghuta, 5 kőedénygyár, 3 puska-pormalom, 60 vas- és rézhámor és így tovább.

Külföldről már korszerű gépeket hoznak be, s ami még jelentősebb, erdélyi technikusok is gyártanak gépeket, korszerű termelőeszközöket. 1838-ban Zalánán már üzembe helyezik Erdély első 14 lóerős gőzgépét is. A történeti Erdély szomszédságában, Resicán — hogy csak egy példát említsünk — 1864-ben új kavaró- és hengermű-hutát állítanak fel. A lemez- és idomvas-hengersorokat három, összesen 161 lóerejű gőzgép tartja üzemben. Az új technika előretörését két gőzkalapács üzembeállítása is tanúsítja.

A városok megszűnnek csupán feudális igazgatási és vásártartó helyekként szerepelni. Lakosságuk száma megnövekszik³², s egész Erdély olyan gazdasági, társadalmi fejlődésen megy keresztül, amelynek eredménye csak a polgári demokratikus forradalom lehet, amely felszabadítja sok százéves elnyomatásából a jobbágságot, s megvalósítja a közteherviselést, jóval megelőzve sok szomszédos országot és tartományt.

A forradalom előfeltételeként éppen az új típusú, *a nemzeti gondolat és a függetlenség iránt fogékony társadalmi kategóriák történelmi szerepe nő meg*, akik tudatosan küzdenek azért, hogy a helyzet megváltozzon, hogy új kibontakozási, fejlődési lehetőségek szülessenek. Így kapcsolódik egybe a polgárosodás és a függetlenségi törekvés.

A 48-as forradalom hajnalán joggal írják le Erdélyben ezeket a sorokat: egy „szolga ország“ fiait nem lehetnek szabadok. Erdély pedig „nemcsak nem független, sőt létezése alig is észrevehető mindaddig, míg úgyszólván minden európai országnak és legközelebbiből az ausztriai német tartományoknak adófizetője, takasága, azok érdekcéljainak eszköze, túlszárnyaló iparfejlettségük zsákmánydíja, főlölegeik erőszakolt piaca, sőt kontárműveik szemétdombja“³³.

Az állandóan fel-fellobbanó parasztmozgalmak azt tanúsítják, hogy a földműves már nem hajlandó jobbágy sorban élni. Az annyira meggyőztört népi erő: a magyar, román és más nemzetiségű erdélyi alávetett, kizsákmányolt földműves már türelme végső határához érkezett el. A gazdasági fejlődés igénylése a szűk polgári rétegből is kitermeli a haladás szorgalmazóit. Mind többen vallják azt, hogy Erdélyben a mezőgazdaság válságát, a piac áruehelyezési nehézségeit, a tőkehiányt, a szegénységet csak az ipar fejlődése szünteti meg. Ehhez azonban meg kell szüntetni a feudális korlátokat, legyen gazdasági szabadság és függetlenség, vessenek véget a birodalom önző és szegényítő gazdaságpolitikájának. A magyar, román, szász nemzeti mozgalomban mind a parasztság, mind a polgárság, sőt még az alsóbb nemesi kategóriák képviselői is felismerik és megfogalmazzák

jogaikat, s követelik a sorsukba való beleszólás lehetőségét. Sodró erejű szellemi mozgalmak bontakoznak ki, amelyekben éppen az említett társadalmi osztályokat, rétegeket képviselő értelmiségiek fogalmazzák meg a soron következő nagy feladat, a forradalom és a társadalmi s nemzeti szabadságharc célkitűzéseit.

JEGYZETEK

1. *Istoria României* II. Buc., 1962. 629—630.
2. *Manual de istorie universală modernă* I. Buc., 1970. 114—123. — Vörös K.: *La Hongrie à la fin du XVIII^e siècle*. Annales historiques de la Révolution française. CCXII [1973]. április—júniusi sz. 165—166.
3. *Erdély története* I. Buk., 1964. 224.
4. *I.m.* 223—224. — *Istoria României* III. Buc., 1964. 487—490.
5. Vörös *i.m.* 187—188. — Wass Pál: *Fegyver alatt*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és jegyzeteket írta Csetri Elek. Buk., 1968. 7—10.
6. Erich Zöllner: *Geschichte Österreichs*. Wien, 1961. 2. kiadás. 281—285., 364—375. Lásd még: Karl Uhlirz: *Handbuch der Geschichte Österreichs und seiner Nachbarländer Böhmen und Ungarn* I—II. Graz—Wien—Leipzig. 1927—1930.
7. Heckenast Gusztáv: *A magyarországi ipar a XVIII. században és a bécsi gazdaságpolitika*. Történelmi Szemle, 1975. 4. 502—506. — Erich Zöllner *i.m.* 364—370. — Mérei Gy.: *Über einige Fragen der Anfänge der kapitalistischen Gewerbeentwicklung in Ungarn*. Studia Historica. Bp., 1960. 14—18.
8. Erich Zöllner *i.m.* 362—363.
9. Bethlen Alexius: *Ansichten von Siebenbürgen* (H.n.) 1818. 32. Lásd még: Hugo Hantsch: *Die Geschichte Österreichs* II. (1648—1918). Graz—Wien—Köln, 1968.
10. Andics Erzsébet: *Metternich és Magyarország*. Bp., 1975. 15—40.
11. *Erdély története* I. 221. — Rettegi György: *Emlékezésre méltó dolgok*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Jakó Zsigmond. Buk., 1970. 7—10.
12. *Istoria României* III. 232—233. — Vörös *i.m.* 166., 190.
13. *Erdély története* I. 221—223. — Al. Csetri—Șt. Imreh: *Stratificarea socială a populației din Transilvania la sfârșitul orînduirii feudale (1767—1821)*. *Populație și societate. Studii de demografie istorică*. Szerkeszti Ștefan Pascu. Cluj, 1972. 140.
14. *Erdély története* I. 223. — Vörös *i.m.* 186—187. — Rettegi *i.m.* 10., 18.
15. Bányai László: *Közös sors — testvéri hagyományok*. Buk., 1973. 112—114. — Rettegi *i.m.* 14—15.
16. Wass Pál *i.m.* 7—8.
17. *Istoria României* III. 599. — Margareta Danciu: *Date noi privitoare la lupta împotriva invaziei otomane în Transilvania la sfârșitul sec. al XVIII-lea*. Studia Universitatis Babeș—Bolyai. Series Historia. 1961. fasc. 1. 56—62.
18. Szádeczky-Kardoss Lajos: *A székely nemzet története és alkotmánya*. Bp., 1927. 333—345.
19. *Istoria României* III. 837—846.
20. Wass Pál *i.m.* 11.
21. *Erdély története* I. 232—235. — *Istoria României* III. 232., 489. — Csetri—Imreh *i.m.* 142—143.
22. *Sächsisch-Schwäbische Chronik. Beiträge zur Geschichte der Heimat* (Eduard Eisenburger és Michael Kroner). Buk., 1976. 83—85. Lásd még: Sonja Jordan: *Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert*. München, 1967.
23. *Istoria României* III. 725—742. — Berlász Jenő: *Az erdélyi úrbérrendezés problémái. 1770—1780. Századok*, 1941. 236—277., 344—362. — Trócsányi Zsolt: *Az erdélyi úrbérrendezési kísérletek történetéhez*. Történelmi Szemle, 1966. 270—297. — Bujor Surdu: *Liniiile dezvoltării social-economice a Transilvaniei*. Anuarul Institutului de istorie din Cluj. III. [1960]. 103—170.
24. Imreh István: *Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön a feudalizmus bomlásának idején*. Buk., 1956. 157—158. — Maria Roșca Rosen: *Veniturile și cheltuielile bănești ale domeniului Bonțidei*. Studia Universitatis Babeș—Bolyai. Series Historia, fasc. 1. 1971. 39—62.

25. Kovách Géza: *Ahol Dózsa és Horea hadjai jártak*. Buk., 1976. 84—173.
26. *Istoria României* III. 792—795., 1006—1010.; — Imreh István—Csetri Elek: *Az árutermelés fokozódása az erdélyi mezőgazdaságban a feudalizmus bomlásának idején*. Studia Universitatis Babeş—Bolyai, Series Historia, fasc. 1. 1962. 41—56.
27. Şt. Imreh: *Despre începuturile industriei capitaliste din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea*. Buc., 1955. 7—10.
28. Eckhart Ferenc: *A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon Mária Terézia korában*. 18—33.
29. D. Prodan: *Date asupra mineritului Transilvaniei în preajma anului revoluţionar 1848*. Studii. Revista de istorie. 1950. 3. 76—79.
30. Csetri Elek—Imreh István—Benkő Samu: *Tanulmányok az erdélyi kapitalizmus kezdeteiről*. Buk., 1956. 7—140.
31. Johann Hintz: *Stand der Privat-Industrie der Fabriken, Manufakturen und Handlungen in Siebenbürgen im Jahre 1844*. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde II. 1846. 422—451.
32. J. Söllner: *Statistik des Grossfürstentums Siebenbürgen*. Hermannstadt, 1856. 393—398. — Kóváry László: *Erdély statisztikája*. Kvár., 1847. 172—175.
33. Állami Levéltár Kolozsvár. Kemény Dénes: *Érdekegység 1846* (kézirat)



Macskássy József: Dózsa György

Kovászna megye népessége és népesedése a XIV. században

Bevezetőül szükségesnek tartom megjegyezni, hogy az egykori Háromszék (nagyjából megfelelt a mai Kovászna megyének) népességszámát pontosan csak a XIX. század közepétől ismerjük, miután megkezdődött az általános népszámlálások sorozata. A korábbi századokra vonatkozóan csupán különféle történelmi források állnak rendelkezésünkre. Tanulmányunk célja, hogy a fölháználható történelmi kútfők alapján következtessünk Kovászna megye XIII., illetve XIV. századi népességének számára.

Ez a földadat azonban igen sok kérdést vet föl, amiből mind arra következtethetünk, hogy a múltból származó adatok értelmezése végett sajátos eljárásokat kell kidolgozni, s ezek keretében a történelemtudományi megoldások hangsúlyozott szerephez jutnak, minthogy nem kimondottan népszámlálási (tehát statisztikai) adatokat használunk fel az egykori lélekszám becslésére. A XIX. század előtt tartott különböző összeírások ugyanis nem népességtudományi fölmérések voltak, hanem jobbra adózási vagy katonai céllal készültek, a lakosságnak csak bizonyos hányadát ölelték fel; a lakott helységek, plébániák, házak („füstök”), telkek számának megállapítása volt a cél, s nem maga az ember. Ezek az adatok mégis lehetőséget nyújtanak a kisebb-nagyobb körzetek, sőt falvak lakosságszámának megállapítására. A hibalehetőség ez esetben — természetesen — fennáll, az elővigyázatosan kezelt források alapján kiszámított népességszám mégis fölbecsülhetetlen értéket rejt; nélkülözhetetlensége, társadalmi és gazdasági jelentősége a múltban is, ma is abból fakad, hogy a népesség nem pusztán biológiai lények összege.

A legrégebb forrás, amelynek alapján a háromszéki medencében élt lakosság számára következtethetünk, az 1332—1333. évi pápai tizedlajstrom; mint ismeretes, ez a jegyzék föltünteteti név szerint az akkori adózó plébániákat és a fizetett adó mennyiségét.

Egy bizonyos terület hajdani településhálózata mai „kiépítéséhez“ rendelkezésünkre álló forrásanyag mennyisége és minősége nyilvánvalóan befolyásolja a kapott eredményt. Így állunk az említett pápai lajstrommal is, minthogy az csupán az egyházas falvakat (plébániákat) tünteti fel. Kérdés hát: mekkora lehetett a nem egyházas falvak száma, és erre miként tudjunk következtetni? A XIII. és XIV. századból ugyanis nem maradt ránk olyan hivatalos okmány, amely számon tartaná a megye akkori összes lakott helységeit. A *Székely Oklevéltárt*, Orbán Balázs művét, *A Székelyföld leírását*, valamint e mű III. kötetéhez írt utójegyzeteit használtam föl útmutatóul a rekonstruáláshoz. Segítséget nyújtott ezen a téren Coriolan Suciu *Dicționar istoric al localităților din Transilvania* című munkája is. E források alapján az egyházas falvakon kívül még negyvennel tudtam bővíteni a falvak számát. Nem kis nehézségek árán, ugyanis e negyvenből a XV. században húszról már nem tesznek említést, mert időközben elpusztultak, lakatlaná váltak.

A további „bővítés“ és a fölmérés pontossága végett újabb források után kutattam, és elsősorban a XV. században (okmányilag először) már említett helységeket vizsgáltam különböző módon. Így például az illető falu templomának építési éve, a megye történeti helyesnévtára, a néprajzi kutatások eredménye, a régészeti feltárások alapján igyekeztem összeállítani megyénk egykori településhálózatát. A túlértékelés elkerülése végett több olyan helységet — amelyek mint ikerfalvak Kis-, Nagy-, Alsó- és Felső- előnévvel jelentkeztek — nem számítottam külön faluegységnek. Mindezek alapján — remélem — meglehetősen pontos képet kaptam.

A XIV. század kezdetén a pápai regestrum a vizsgált területen 49 plébániát említ. Kimaradt a lajstromból Orbaiszék tíz ilyen faluja, hozzáadásuk nyomán tehát 59 plébániát kell alapul vennünk. Szaktanulmányok (*Magyarország történeti demográfiája*. Bp., 1963) szerint minden plébánia átlag két faluból állt. A kettes koefficienssel besorozva 118-at kapunk, kérdés azonban, hogy az egykori Háromszékre vonatkoztatva helyes-e a 2:1-es falu—plébánia arány? Ugyanis a nagy

területre vonatkozó átlag kis tájegységben eltérést mutathat. E kérdőjelezést sok minden indokolta, így például megyénk sajátos földrajzi adottságai, a sok kis völgy, apró medence, erdőirtás, hegyhát, katlan stb. Ismeretes, hogy az ilyen vidéken több a parányi település, mint a kiterjedt síkságokon. A különféle történelmi kútfők, régészeti ásatások, adatok mind-mind módosítást igényeltek, s végül is több tényező összevetése nyomán sikerült megtalálni a valóságot jobban megközelítő 2,24:1 arányt.

A „földerített” helységeket végül is az alábbi csoportokba soroltam:

I. A pápai tizedjegyzékben feltüntetett plébániák

Sepsiszek

1. Ajta	13. Bölön	25. Réty
2. Angyalos	14. Gidófalva	26. Száldobos
3. Árapatak	15. Hídvég	27. Szárazajta
4. Árkos	16. Illyefalva	28. Szemerja
5. Bacon	17. Kálnok	29. Sepsiszentgyörgy
6. Bardóc	18. Kilyén	30. Szentiván
7. Barót	19. Kőrispatak	31. Szentkirály
8. Besenyő	20. Lisznyó	32. Uzon
9. Bibarcfalva	21. Maksa	33. Vargyas
10. Bita	22. Miklósvár	34. Zalán
11. Bodok	23. Olasztelek	
12. Borosnyó	24. Oltszem	

Kézdiszek

1. Alsócernáton	6. Hatolyka	11. Nyújtód
2. Altorja	7. Ika	12. Ozsdola
3. Dálnok	8. Kővár	13. Polyán
4. Esztelnek	9. Lécfalva	14. Szentkatolna
5. Felsőtorja	10. Lemhény	15. Szentlélek

Orbaiszek (feltételezett egyházas falvak)

1. Barátos	5. Papolc	9. Zabola
2. Gelence	6. Páké	10. Zágon
3. Imecsfalva	7. Tamásfalva	
4. Kovászna	8. Telek	

II. A XIII. és XIV. században említett nem egyházas falvak

1. Kézdimárkosfalva	3. Szárazpatak	5. Zoltán
2. Málnás	4. Várhegy	

III. A XV. században először említett lakott helységek

1. Aldoboly	6. Felsőrákos	11. Kőrös
2. Bereck	7. Fotos	12. Középpajta
3. Bodos	8. Karatnavolál	13. Mártonfalva
4. Feldoboly	9. Kőkös	14. Mátisfalva
5. Felsőcernáton	10. Kőpec	15. Szotyor

IV. Eltűnt helységek (a XVI. század előtt önálló falvak)

Sepsiszek

1. Almás	5. Gohán (Pohán?)	9. Rakottyás
2. Bedőháza	6. Kakucs	10. Sarvarod
3. Dobó	7. Kirtz	11. Vápavára
4. Gerebenes	8. Pinchely	12. Zsombor

Kézdiszek

1. Báthafalva	3. Bálványosvár	5. Rekettyésvölgye
2. Baksafalva	4. Borzfalva	6. Szentjános

Orbaiszek

1. Bod (Bud?)	2. Domokosfalva
---------------	-----------------

V. 1501—1567 között először említett lakott helységek

1. Bélafalva	12. Haraly	23. Komolló
2. Bikfalva	13. Hilib	24. Kurtapatak
3. Bodza	14. Kantafalva	25. Magyarhermány
4. Cófalva	15. Kézdiabíbis	26. Páva
5. Csomortán	16. Kézdialmás	27. Petőfalva
6. Egerpatak	17. Kézdimartonos	28. Sepsimagyarós
7. Erdőfüle	18. Kézdiorszfalu	29. Sepsimárkosfalva
8. Feresztevény	19. Kézdisárfalva	30. Sepsimartonos
9. Erőd	20. Kisbacon	31. Szacsva
10. Étfalva	21. Kisborosnyó	32. Szörce
11. Futásfalva	22. Kiskászon	33. Velence

Összesítve :

1. a pápai tizedlajstromban feltüntetett plébániák	49
2. Orbaiszékben feltételezett egyházas falvak	10
	Összesen : 59
3. A XIII. és XIV. században említett helységek, de nem egyházas falvak	5
4. A XV. században említett helységek	15
5. Eltűnt helységek (a XIV. században, illetve a XV. században önálló falvak); utoljára a XV—XVI. században említik	20
6. 1501—1567 között említett helységek	33
	Összesen : 132

A kapott faluegység számából következtethetünk a vizsgált terület lélekszámára. A szakirodalom a lakosság kiszámításához falvanként a lélekszámot átlagosan 20 háznépre (100 főre) becsüli, egy házra öt taggal számolva.

A nagy átlag azonban — mint már rámutattam — kisebb területre nem minden esetben megfelelő arány; a különböző források alapján ezen az átlagon is módosítottunk. Több oklevélben utalás történik a székely család tagjainak számára (Székely Oklevéltár I—III. és VII.). A kijegyzett és összesített családok és családtagok számából következtethetünk a családtagok átlagos számára, amely számításunk szerint 5,22 főnek felel meg. Ezt az átlagot használva a fenti megállapításhoz, falvanként 104,4 főt kapunk.

Tehát falvanként átlag 20 háznépet véve alapul (132×20), 2640 háznépet kapunk, vagyis 5,22 taggal számolva 13 700—13 800-as lélekszámhoz jutunk.

Kovászna megye mai területét történelmi tájegységekre (székekre) bontva és külön-külön feltüntetve a lakosságot, a következő eredményt kapjuk:

	A XIII—XIV. században ismert nem egyházas helység		Eltűnt helység	1501—1567 között említett helység	Helység összesen	Kiszámított lélekszám
	XIV. századi plébánia					
Sepsiszék	34	12	12	17	75	7830
Kézdiszék	15	6	6	12	39	4070
Orbaiszék	10	2	2	4	18	1880
Összesen	59	20	20	33	132	13780

Sepsiszékhez számítottuk itt és a továbbiakban Miklósvár- és Bardócszékét, mivel jelenleg Kovászna megye területéhez tartozik.

A lélekszám 56,8 százaléka Sepsiszékekre, 29,6 százaléka Kézdiszékekre és 13,6 százaléka Orbaiszékekre esett. A népsűrűség a megye területén alacsony volt: nem érte el négyzetkilométerenként a négy főt (3,72 fő), gyakorlatilag e területnek 66-70 százaléka lakatlan volt (többnyire erdő). Ha ezt tekintetbe vesszük, és erdő-től mentes területre számítanánk népsűrűséget, akkor a népsűrűségi index a 10 főt is elérné. A lakott helységek 88 százaléka a Feketetügy és az Olt völgyében helyezkedett el.

A legsűrűbben lakott Kézdiszék volt: négyzetkilométerenként 4,2 fő, Sepsiszékre 4 fő, Orbaiszékre 2,5 fő jutott. A lakosságnak majdnem 90%-a az összterület 30-35 százalékára zsúfolódott össze. Az átlagos falutávolság valamivel volt több 5 kilométernél. Kézdiszéken 5, Sepsiszéken 5 kilométernél valamivel több, Orbaiszéken 6,5 kilométer, 100 km²-re 3,6 helység jutott.

A vizsgált terület népességszámát összevetve a Székelyföld adataival, az átlag- és viszonyszámok azt mutatják, hogy a XIV. század elején megyénk lakossága számottevő volt, nemcsak Székelyföld, hanem egész Erdély vonatkozásában is.

A XIV. század elején az összes székely székekben 178 egyházas falut jelöltek a pápai tizedlajstromok. Tehát a plébániák egyharmada (33,1%) megyénk területén volt. Az ismert helységek száma 391, ennek szintén egyharmada (33,8%) a jelenlegi Kovászna megye területére esett. Itt említjük meg, hogy a terület nagyságát tekintve a Székelyföld 35,6%-át foglalta el, és a lakosság egyharmada ezen a területen lakott. A XIV. század elején a Székelyföld lakosságának száma 40-42 ezer fő. A népsűrűség 3,9 km²-enként, valamivel több, mint megyénk népsűrűség-indexe. Maros- és Udvarhelyszék sokkal sűrűbben lakott terület. Az itteni index 5,7, Csíkszékben kb. 2,1 fő.

Összefoglaló táblázat

	Terület km ²	Ismert helység	Lélekszám	Népsűrűség km ²
Háromszék	3705	132	13780	3,7
ebből:				
— Sepsiszék	1967	75	7830	4,0
— Kézdiszék	981	39	4070	4,2
— Orbaiszék	757	18	1880	2,5
Maros- és Udvarhelyszék	3600	196	20420	5,7
Csíkszék	3100	63	6500	2,1
Székelyföld	10405	391	40700	3,9

Maros-, Udvarhely- és Csíkszék lélekszámát a kapott koefficiensből számítottuk ki.

Ismeretes tehát — nagyjából — az 1332—1335-ös évre megyénk akkori lakossága. Ez alapként szolgál, és bátran felhasználható a tatárjárás előtti évekre a népesség kiszámításához, bár a becsült adat csak messziről közelítheti meg az akkori valós értéket. A mongol dúlás előtti évekre vonatkozóan a Székelyföld lakosságának számát többen is fölbecsülték. A növekedést az 1240—1332. évek között 60%-ra teszik. A szakirodalom szerint ezt a 60%-os lakossággyarapodást igen magas értéknek tekintjük (0,52%-os évi átlagos szaporodási ütemnek felel meg).

Számításaink szerint 1240—1332 között a lakosság gyarapodása nem lehetett több 40%-nál. Ez 0,40%-os évi átlagos gyarapodási ütemnek felel meg, s elfogadhatóbb arány. A 60%-os növekedést azzal indokolták, hogy a Székelyföldön általában a számbeli gyarapodást nem gátolta semmi (i.h.), azaz mentes volt nagyjából a mongol—tatár pusztitástól, éhínség sem tizedelte a lakosságot, a „feketehalál”, a pestisjárvány elkerülte a Székelyföldet, beleértve megyénk területét is... Lehet, hogy a Székelyföldet teljes terjedelmében nem érintette a tatárdulás, de a háromszéki medence lakossága számottevő veszteséget szenvedett. Ezt azonban nem mérhetjük az ország más vidékeihez, ahol a pusztulás óriási volt.

A tatárok egy része, Bochetor kán vezetése alatt, az Ojtozi-szoroson tört be Erdélybe. A Feketeügy folyását követve jutottak le a Barcaságra, és 1241. március 31-én Brassó és 1241. április 11-én Szebent dúlták fel (*Istoria României în date*. Buc., 1971. 66.). Egy másik csoport valószínűleg a Barcaságról vonult fel az Olt bal és jobb partján. Hídvég és Barót vidékét ekkor érte a nagy katasztrófa. 1242-ben Batu kán tatárjainak egy része az Ojtozi-szoroson vonult vissza. Romboltak és pusztítottak.

Ismeretes, hogy a tatárok elől a lakosság felhúzódott a hegyekbe. Itt viszonylag keveset vesztett. Nagyobb kár érte a tatárok elvonulása után: a nagy járványok, az általános éhínség és a magas gyermekhalandóság folytán. A népességnek kb. 10-11%-a pusztult el 1241—1247 között.

Tekintetbe véve a szaporodást gátló tényezőket, semmi esetre sem tehetjük a növekedést 60%-ra. Számításaink — az előbbi okokból következtetve — azt mutatják, hogy a tatárdulást megelőző években Háromszék lakossága 9 600—10 000 fő lehetett.

Az állandó csökkenés 1247—1250-ig tarthatott. A Szászorbó vidéki székelyek betelepítése (115—170 háznép, vagyis 800—900 személy) sem pótolta az ember-veszteséget. Több mint húsz évnél kellett eltelnie, hogy a lakosság a tatárdúlás előtti létszámot elérje.

A XIII. század utolsó évtizedeiben, valamint a XIV. század első három évtizedében népességkorlátozó tényezők nem léptek fel. A gyarapodás normálisan alakult. A háromszékiek ugyan részt vettek több csatában 1250—1330 között, de a területükön komolyabb „összetűzés” nem volt, így az emberveszteség nem befolyásolta kedvezőtlenül a gyarapodást.

Megkíséreljük kiszámítani a tárgyalt területre vonatkozóan a XIV. század első negyedének népesedési mutatóit.

Mivel a halandóság értéke az emberi élettartam és a halálozási arányszám összefüggéséből vezethető le, kiszámítható egy meghatározott időre — ha ismeretes vagy legalább megközelítőleg feltételezhető az élettartam értéke — a halálozási arányszám. Az élettartam értéke fordítva arányos a halálozási arányszám értékével.

A XIV. században körülbelül 22 év volt az ember átlagos élettartama. A fenti meghatározásból adódott, hogy a halálozások száma egy év alatt kb. 630 volt, amely 45,45‰-es halálozási arányszámnak felel meg. A XIV. század első három évtizedében a lélekszám átlagos növekedése egy évre 60 személy. Feltételezzük, hogy a ki- és bevándorlás egyenlege jelentéktelen volt, tehát nem befolyásolta a gyarapodást vagy fogyást. A születések száma 680-690, vagyis 49,35‰. A természetes szaporodás arányszáma tehát 3,9‰-re tehető.

A halálozási arány nagy. Volt időszak, amikor az elhaltak száma meghaladta az újszülöttekét. A halálozások számának alakulása sokkal ingadozóbb, mint a születéseké. A gyermekhalandóság aránya is nagy lehetett.

Székely Zoltán *Korai középkori temetők Délkelet-Erdélyben* (Korunk Évkönyv 1973. 219.) című tanulmányában rámutatott arra, hogy a zaláni (Kovászna megye) korai középkori temető feltárt anyaga 192 sírt foglalt magában, amelyből 70 — vagyis 36,5‰ — gyermeksírról volt. Ha ezt az arányt az elhalálozottak számához viszonyítjuk, akkor kiderül, hogy 630-ból 230 gyermek-haláleset volt; ez kb. 30‰-os gyermekhalandóságot jelent.

Ez volt nagyjából megyénk történeti demográfiája a XIV. században. Természetesen a további kutatások eredményei még tárhatnak fel „frissebb” adatokat, ami befolyásolhatja a lakosságszámot, valamint a többi demográfiai arányszámot is.

PÁLL LAJOS

KERÜLJ EL...

Kerülj el minden fészekaljnyi csendet,
ha így jársz, nem látott csodamadárként
s dúdolván minden bajra oldó dallamot.
Úgy, úgy van, hogy mindenben a te kezéd segíthet,
igazíts párnát, vedd meg az ágyat, öltöztess unokát,
fordítsd a kancsókat öblükkel nap felé,
s az elhullt forgácsot hozd be kötényedbe.
A kert már régen ismer, érted nyújtózik
haragos diófa túl a kapun
s az akác jöttödre vigyázzba áll.
Ki hangját hallod az ösvény közepén
hajlott almafák, topogó ribizlibokrok között?
Ha megállsz egy pillanatra
napok s az órák szörnyű havazása indul
kék szemed mögött,
s ajkad vonala mint kútba hullt lámpa.

A kritikus esztétikája és etikája

Gálfalvi Zsolt új könyve (*Az írás értelme*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977) irodalmi életünk döntő kérdéseit egy egész nemzetiség sorsproblémáinak összefüggéseiben látó és láttató kritikus alkotása. Az öt fejezetre tagolt, harminchat esszét, tanulmányt és kritikát tartalmazó kötetben alig van olyan írás, amelyben a felvetett kérdések ne a könyv címében jelölt tartalomba torkollnának: *Az írás értelme*. És ezt a kérdést Gálfalvi Zsolt nemcsak elvont esztétikai-ideológiai, irodalomtörténeti és irodalompolitikai összefüggésekben veti fel, hanem annak a felelősségnek a jegyében is, amely az írástudókra itt és most hárul. Ebben az értelemben hű maradt — természetesen figyelembe véve az elmúlt két évtized során bekövetkezett változásokat — ahhoz a kritikus programhoz, amelyet huszonvalahányadik életévében megjelent első kötetében (*Írók, könyvek, viták*. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Marosvásárhely, 1958) fogalmazott meg: „A sajátos képességeken túlmenően ott kell hogy éljen a kritikusban a közlés, a kutatás vágya és képessége is: elmondani a művészet által ébresztett gondolatokat, hozzájárulni az ember önmegismeréséhez a művészet útján, s kutatni a művészet megismerő és megismertető lehetőségeit és eszközeit, növelni hatékonyságát az ember alakításában.“ (I.m. 35. — Az én kiemelésem. — R. Gy.)

Gálfalvi Zsolt emberi és írói alapállására egyaránt jellemző, hogy ez az egyszerű esztétikai és etikai program *Az írás értelmében* lényegében nem módosult. Elmélyültebb, árnyalóbb, elméletileg tájékozottabb és nem utolsósorban művészebb lett azonban az az írói munka, amely kétségtelenül nemcsak a kritikus Gálfalvi Zsolt fejlődésének dokumentuma, hanem egy sokat megélt közéleti ember több irányú tapasztalatainak is hű tükré.

Úgy tűnhet, *Az írás értelmének* bírálatában ez utóbbi tényről fölösleges beszélni, mert Gálfalvi Zsolt írói tevékenysége szempontjából nincs jelentősége. Aki azonban az írói fejlődés kérdéseit nem tisztán esztétikai, hanem esztétikai-társadalmi összefüggések rendszerében vizsgálja — ahogy Gálfalvi Zsolt írja könyve fűlszövegében: „A művek értelmét [...] az írásnak mint társadalmilag, történelmileg meghatározott“ összefüggéseiben — *Az írás értelmének* döntő értékeit éppen annak a józan, elfogulatlan hangnak az állandó jelenlétében fogja megtalálni, amely Gálfalvi Zsolt kötetbe foglalt tanulmányaira általánosan jellemző.

Természetesen erre is mondhatná valaki, hogy ez sem differentia specificája Gálfalvi Zsolt kritikus fejlődésének, hiszen az elmúlt húsz év dogmatizmusellenes harcainak józanító szelleme minden valamirevaló írástudót — ha egyesek szellemi alkotását nem is változtatta meg döntően — legalább megérintett.

Az írás értelmének tanúsága alapján a Gálfalvi Zsolt írói-kritikus fejlődése esetében azonban másról, ennél sokkal többről van szó. Ebben a vonatkozásban a legperdöntőbb bizonyíték éppen esztétikai természetű. Az *Írók, könyvek, viták* irodalomkritikai cikkeiben és tanulmányaiban a marxista esztétikán és művészetfilozófián Gaál Gábor-tanítványként nevelkedett szerző elsősorban esztétikai kritériumokból kiindulva értékeli és bírál. Ma már két évtizedes távlatból tisztán látható, hogy ennek a munkának az összes problematikus tartalmait azzal magyarázhatók, hogy Gálfalvi Zsolt — a többi között a már említett közéleti tapasztalatok hiányában — a művészet esztétikailag helyes kritériumokból kiinduló értékítéleteit végső fokon, sokszor alkalmi jellegű, ún. „társadalmi igényekre“ építve fogalmazta meg. Jellemző ebben a vonatkozásban az 1954-es év költői termését elemző írás (*Költészetünk elmúlt évének számbavételéhez*. I.m. 18–32.), amelyben, bár állandóan szó van esztétikai kritériumokról — és tegyük rögtön hozzá, helyes esztétikai kritériumokról —, a végső értékítéletek kritériuma nem az elemzett versek művészi értéke és igazsága, hanem az, hogy mi a viszony ezek és bizonyos „aktuális“ követelmények között.

Azért idéztem Gálfalvi Zsolt könyvéből éppen ezt a kritikát, mert a szemantikus, a verbális és művésziellen írások ellen épp ebben esik a legtöbb szó, de éppen ezért itt jelentkezik a legszembeszökőbben az az ellentmondás is, amely abból eredt, hogy a „huszonéves“ kritikus nem tudta: az az írókongresszus, amelynek téziseit az alkotó munka szempontjából irány szabónak tekinthette, jórészt mást értett „az új élet igenlésén“ és „kritikai szellemen“, mint amit minden idők igazán forradalmi művészete értett. A feltűnő műveltségével és meglepően korán

jelentkezett íráskészséggel rendelkező, de az életet főként az irodalomból ismerő Gálfalvi Zsolt akkor még nem vette tudomásul, hogy vannak, lehetnek történelmi idők, amikor nem az írást kell a valósághoz igazítani, hanem megfordítva: a valóságot kell az írás igazságaival összhangba hozni.

Az írás értelmének minden kritikája tanúsítja, hogy Gálfalvi Zsolt, a kritikus és a közéleti ember megtanulta azt, amit fiatalkori alteregója nem tudott: annak a művészetnek a méltatása, amely teljes összhangban van az ábrázolt valóság igazi lényegével, annak a valóságnak a kritikája is, amely nem igazodik az írás igazságaihoz, és fordítva: a rossz művek, esztétikailag-ideológiailag elhibázott tartalmak méltatása a művészetben is kifejezett emberi eszményeknek megfelelő valóság elvetése.

Látványosan nagyon elvont és ma már általánosan elfogadott elméleti igazságokat fejtegetek. Úgy érzem azonban, hogy azt az utat írtam le, amelyet Gálfalvi Zsolt első könyvétől a másodikig kritikusként bejárt.

Ennek az útnak a gyötrelmes voltára az is jellemző, hogy *Az írás értelmének* megjelenését húsz év választja el az *Írók, könyvek, viták* kiadásától. A két kötet publikálása közötti időben Gálfalvi Zsolt írásaival gyakran jelen volt irodalmi és napilapjaink hasábjain. Új kötetébe azonban írói termésének csak azokat az eredményeit válogatja be, amelyek a jelzett kritikai fejlődés végeredménye szempontjából jellemzőek.

Az írás értelmének erről az általános sajátosságáról azért is beszélünk kell, mert a könyv szerzője expressis verbis sehol sem beszél róla, mégis — úgy érzem — Gálfalvi Zsolt kritikáinak elemezniök kell, mert a könyvvel kapcsolatban fölmerült problémák között aligha van ennél — elméleti szempontból is — lényegesebb. Ebben az összefüggésben sem tartom véletlennek, hogy a könyv első fejezetének (*Az írástudók fejlődése*) mind a hat írása (*Az értelemig és tovább, Irodalmi díjak értelme, Közös ügy szolgálatában, Az önismeret elkötelezettsége, Vallomások filozófia, Thomas Mann Weimarban*) írói életművek és a keletkezés-körülményeiket meghatározó valóság összefüggéseit tárgyalja.

Már a fejezet első, József Attiláról írott részében szép eszében — eltérően az *Írók, könyvek, viták* idézett tanulmányától — a költői megítélés döntő kritériuma az, hogy „szabatos szavakat” talált „a világ dolgainak” megnevezésére, ahogy József Attila egész lírája: „a vitathatatlan meghatározások” költészete. A József Attilát ért félreértésekkel kapcsolatban pedig az alábbi jellemző megállapítást teszi: „Valóban költészetét ma jobban értjük, mint évtizedekkel vagy akár csak évekkel ezelőtt. Nem azért, mintha ez a líra nem lett volna mindig világos és tiszta, hanem mindenekelőtt azért, mert a történelmi tapasztalat látásunkat tisztította meg.” (*Az írás értelme*, 9–10. — Az én kiemelésem. — R. Gy.)

Gálfalvi Zsolt tehát József Attila költészetének értékelésében pontosan a fordított utat követi, mint amelyre első könyve kritikai módszerét elemezve utaltunk: a költészet és valóság nem-megfelelése miatt a valóságot bírálja. (Természetesen anélkül, hogy ebből általános érvényű — tehát érvénytelen — elvet csinálna.) A költő életműve azért lett a kritikus szerint éppen a mi korunké, mert ez a kor indult el „a költő életművében is megfogalmazott eszményeknek megfelelően a rendet teremtő értelem útjain [...] a művelhető csillagok felé”. (*I.m.* 10.)

Ilyen gondolat Gálfalvi Zsolt első kötetében — az ismert történelmi-lélektani okok miatt — még elszórtan sem fordult elő. Minden „hibáért” a bírált írók és költők voltak felelősek.

Második könyvének bizonyossága szerint érzi, hogy ennek a végletnek az abszolutizálása milyen hibákkal fenyeget. Az 1973-as év írószövetségi díjakkal kitüntetett könyveit méltatva éppen azt hangsúlyozza, hogy ezekben „a valóság időszerű folyamataihoz való kapcsolódás, a pártos írói elkötelezettség milyen teljes egységet alkot a nemzetiségi kötöttséggel, felelősségvállalással, a román nép és az együttélő nemzetiségek testvériségének szolgálatával”. (*I.m.* 14. — Az én kiemelésem — R. Gy.)

Ezek a mind elvont, mind konkrét értelemben helyes esztétikai és etikai kritériumok szolgálnak alapul az Emil Isac, Gáll Ernő és mások ugyancsak e fejezetben tárgyalt könyveinek, illetve életművének megítélésében. Az itt közölt kritikák nemcsak terjedelmükkel haladják meg a szokványos könyvismertetések vagy recenziók kereteit: a tárgyalásmód igényessége és sokrétűsége alapján az elemzett szerzők munkásságát átfogóan bemutató szaktanulmány jellegűek. Mindegyiknek visszatérő problémája a nemzeti-nemzetiségi kultúra sorskérdéseinek előtérbe helyezése, az írástudók elkötelezettség-programjának újra- és újra-fogalmazása: „Az alkotó marxizmus tudatosító erejével küzdeni, mindent meg-

tenni az emberek közötti viszonyok, az emberi lét és tudat humanizálódásáért — a forradalmi humanizmus etikumának jegyében.“ (I.m. 42.)

Erről a forradalmi humanizmusról szól aztán in extenso Gálfalvi Zsolt (15 éves) könyvének legszebb tanulmánya, a *Thomas Mann Weimarban*.

Ebben az útirajznak álcázott kitünő esszé jellegű meditációban Goethe és Thomas Mann, Weimar és Buchenwald ürügyén a humanizmus szerteágazó problémáinak olyan, szépírói eszközökkel is megrajzolt, elemzését kapjuk, amelyre irodalmunkban én nem tudok példát. A remek, a Thomas Mann-i iróniához hasonlóan sokrétű esszére minden túlzás nélkül érvényes az, amit benne szerzője Goethéről és Thomas Mannról mond el: „az ember méltóságát, az életbe vetett hitét, a szellem és művészet szabadságát, a termékeny, önálló, alkotó gondolkodás jogát, az emberi nem lehetőségeit, a humanizmust“ (i.m. 62.) védi mindenféle (tehát nemcsak fasiszta!) embertelenséggel szemben. A humanitás Gálfalvi írásai-ban *kritikát, iróniát és szabadságot* is jelent, akárcsak Thomas Mann koncepció-jában, aki a saját sorsa tanulságait összegezve sohasem szünt meg követelni a művészet számára a minimális toleranciát, „a kötelező türelmet és tiszteletet“, amellyel az emberi-költői méltóságnak tartozunk.

Gálfalvi Zsoltnak ebben az esszéjében sikerült az, ami esszéíróknak csak ritkán sikerül: a Thomas Mann-i életmű „bonyolult szövevényének megfelelően“ a „gondolati mélység“, az „ironikus játékoság“, „a tükrözés többszörösségének összetettségében“ mutatni meg, mit gondol egy romániai magyar író 1974 februárjában Weimarban és 1975 júniusában Bukarestben két íróóriásról, akiknek példája „az értelem becületérzését“ segíti eligazodni „emberhez méltó gondjaink között“ (i.m. 66.).

Gálfalvi Zsolt a *Thomas Mann Weimarban* című írásával példát nyújtott arra a kritikátípusra is, amelyről nyilván még csak vágyálomként írta 1955-ben: „Az irodalmi kritika az irodalmi tevékenység sajátos területe, *irodalmi közlésforma*, amelyhez éppúgy sajátos *tehetség, rátermettség, hivatásérzet* kell, mint — teszem azt — a költészethez vagy a drámairáshoz.“ (Írók, könyvek, viták, 34. — Az én kiemeléseim. — R. Gy.)

Milyen kár, hogy a mindennapi teendők penzumfeladatait is ellátni kötelező kritikuss számára az effajta esszé írására csak ritkán van alkalom.

Hogy ez mennyire így van, meggyőzően bizonyítják Gálfalvi Zsolt könyvének főleg negyedik és ötödik fejezetei. Pedig ezekben az írásokban is kimutatható az, amit a kötet általános jellemzőiként írtam le: a józan, elfogulatlan elemzőmód, az alkotás tartalmainak társadalmi és nemzetiségpolitikai összefüggésekre ágyazott elmélyült vizsgálata. Hiányzik azonban az írások az a *mivessége*, amely olyan — túlzás nélkül mondom — példasugárzóan hat a már említett „humanizmusapológiában“.

Az *írás értelmének áttanulmányozása* alapján állíthatom, hogy — a negatív elfogultságoktól eltekintve — ez lehet a magyarázata annak, az irodalmi körökben terjesztett, elhibázott minősítésnek, amely szerint Gálfalvi Zsolt száraz, deskriptív kritikát ír. A hibás minősítésnek nyilvánvalóan az az alapja, hogy irodalmi közvéleményünkben még elég szívósan él az a felfogás, amely csak a szép-irodalmi jellegzetességeket felmutató esszét tartja igazán esszének, a filozófiai és tudományos esszét pedig szeretné kirekeszteni az irodalmi babérokot is érdemlő műfajok sorából. Ma már komikusan hangzik, mégis emiatt a felfogás miatt szerzett viszonylag késői elismerést Bretter György, Benkő Samu, Angi István, Tóth Sándor, Gáll Ernő és mások jó néhány írása, annak ellenére, hogy Gálfalvi Zsolt, Marosi Péter, K. Jakab Antal vagy Tamás Gáspár Miklós, amikor felfogás módjuk volt rá, védelmükbe vették ezeket a műfajokat. Gálfalvi Zsolt könyve is bizonyosság rá, hogy nem véletlenül; megérdemlik az irodalmi elismerést. Mert aki ezek után kritikánk elméletét akarja megírni, vagy olyan jelentős írói életművekről akar összefoglaló képet rajzolni, mint a Kovács György, Szezlér Ferencé, Marin Predaé, Szász Jánosé, D. R. Popescué, Majtényi Eriké, Szilágyi Istváné vagy Sütő Andrásé, aligha kerülheti meg Gálfalvi Zsolt könyvének a *Kritika és elkötelezettség* és *A mondanivalótól a műformáig* című második és harmadik fejezetét. S mindez nemcsak azért, mert az idézett témákról és írók műveiről és műhelytitkaikról Gálfalvi Zsoltnak megkerülhetetlenül lényeges mondanivalója van. Én magam jó néhányszor a Gálfalvi Zsolt könyvében megfogalmazott ítéletektől részben eltérő véleményeket fogalmaztam meg. Úgy látom, a kritika feladatairól vallott felfogásom és irodalmi ízlésem is néhány ponton különbözik a Gálfalvi Zsoltétól, ennek ellenére be kell vallanom, hogy nem tudnék írni róla pozitív elfogultság nélkül. Ebben döntő szerepet Gálfalvi Zsolt már említett *elfogulatlan-sága*, elemzéseinek mindig meggondolkoztató tartalma játszik. Ez az, ami írásait témáiktól részben függetlenül is példamutatóvá teszi.

A legjellemzőbb bizonyíték erre a kötet *Történetiség és irodalomtörténet* című bírálata. Gálfalvi Zsolt ebben az írásban Kántor Lajos és Láng Gusztáv annak idején óriási vitát kiváltott irodalomtörténetét elemzi. Mint már a kötet megjelenése után megírtam, Kántor és Láng irodalomtörténetbe nem illő és igazságtalan pamflethangon írt a többi között Gálfalvi Zsolt kritikusi tevékenységéről is. Ennek ellenére Gálfalvi kritikájában nyoma sincs semmiféle „visszavágási” szándéknak vagy sértettségek. Ellenkezőleg, a már sokszor említett közösségi sorsproblémák összefüggéseiben a tanulmány Kántor és Láng könyvének értékeit emeli ki elsősorban; a „számos esztétikai értékítélet művelt ízlésről tanúszkodó telitalálátát”, az „irodalom sajátosságairól vallott megfélekedés mindennemű dogmatizmus, merev, szűkkeblű és maradi torzítás polemikusan (!) hevű és meggyőző cáfolatát”, a „szocialista humánus érvényesülésének következetes kutatását”, irodalmunk „tartalmi és formai erőneinek kiemelését”, összefoglalóan: „a nemzetiségi önismeret örvendetes eredményességét” (i.m. 74. és 89.). A könyvvel kapcsolatos kritikai észrevételeket pedig „nemzetiségi kultúránk továbbépülésének [...] nemzetiségi önismeretünk elmélyítésének” (i.m. 89—90.) az igényből kiindulva fogalmazza meg. Ezek közül „a világnézeti filozófiai alapelvek [...] társadalmi-történelmi összefüggések” és „a marxista historizmus szempontjai következetes érvényesítésének” (i.m. 91.) igénye — indokolt, a bírált könyv tényleges hiányosságait hangoztató követelmények.

A kritikusai becsületességnek és a közéleti ember józanságának ugyanilyen nyilvánvaló bizonyítéka *A kritikus véleménye és igaza* című bírálat is. Itt Gálfalvi Zsolt Láng Gusztáv első önálló kritikakötetének nemcsak a legfogulatlanabb, de a legelméletcentrikusabb értékelését fogalmazta meg. Láng könyvének jelentőségét Gálfalvi Zsolt — szerintem is helyesen — a harmadik fejezet „polemikusan indítást” tisztázó írásaiban fedezi fel. Ezekben látja a leginkább megvalósulni — a saját alkotásának megfelelően is — az irodalmi alkotás kérdéseinek a nemzetiségi lét és tudat feltételei közötti tárgyalását „a korszerű tudományos világkép követelményeinek színtjén” (i.m. 101—102.).

Ebben az ugyancsak remek és teljesen elfogulatlan hangú írásban Gálfalvi Zsolt úgy elemzi Láng Gusztáv kritikusi krédóját, hogy közben hol egyetértően, hol a kiegészítés vagy a szembeállítás szándékával a saját kritikusi elhivatottságát is állandóan hangoztatja: „szeretném hinni (Láng Gusztávval együtt), hogy a kritikus véleményével — és igazával — ezeknek az eszményeknek (a közösség és a humánus szenvedélyes szolgálatának eszményei) a jegyében próbálhat igazítani valamit az irodalom s talán a világ emberi dolgain.” (i.m. 104.)

Gálfalvi Zsolt kitűnő könyve a maga egészében bizonyosság e kritikusai krédó termékenysége és igazsága mellett. Ezért mondom: azok, akik hajlamosak elfelejteni, mit köszönhetnek egyénenként Gálfalvi Zsolt írói-közéleti tevékenységének, vegyék elő *Az írás értelmét*, hogy újra és újra meggyőződjenek arról, miért lehet hálás egész nemzetiségi kultúránk annak a marxista esztétikán nevelkedett kritikusként, akinek a tollát sohasem a személyes elfoglaltság, hanem a művészet tényleges értékeinek a nemzetiségi sorsproblémák országos összefüggésekbe ágyazott elemzési igénye vezeti.

A könyvnek erre az egyszerre esztétikai és etikai értékére — úgy érzem — azoknak is fel kellene figyelniök, akik évről évre el kell hogy döntsék, miként viszonyul egy-egy mű az egész év könyvterméséhez.



A varázsló etikája — avagy: vers és hatás

Az irodalomkritikát mind szükségszerűbben kiegészítő „hatásszociológia“, avagy legalábbis hatáskutatás a romániai magyar irodalomnak is létszükséglete lenne. Az író—olvasó találkozók, a könyvkereskedelmi kimutatások, a középiskolások versenyei, a még igen ritka felmérések — lásd például az *Igaz Szó* Ady-tesztje, a *Korunk* néhány hasonló akciója — így is érdekesítő tanulságokat villantottak fel. Mindez azonban még kevés. És talán épp a *Korunk*nak lehetne jelentős pásmája az írás tömeghatásának felmérése: hogyan, milyen mélyen és szélesen áramlik át a tömegre irodalmunk eszmeisége, szelleme, akarása?

Az alábbiak: csak önkényes széljegyzetek ehhez.

1. Aki sokszorosít, abban talán eleve adott némi cezarománia és narcizmus: *titkon azt reméli, hogy meghallgatják*. Lassan el is ámitja magát, s ha nyolcszáz vagy ezer példányban sikerült az írás „önszaporítása“, úgy érzi, új bibliát adott a világ kezébe. Holott tudja, hogy kötete szűkebb közössége tagjainak fél-, legtöbb egy ezrelékéhez jut el; tízezer lakosú városban öten, ha megveszik, hol hát a társadalmi (tömeg-?)hatás? No persze, az az öt férfi és asszony lehet *hangadó*; tanár, elöljáró és tekintélyes szavú polgár... Szememre vethető, hogy egyszerűsítő, gépiesen statisztikus a szemléletem. Mert nyilván nem az egyes vers vagy verskötet, hanem a *vers*, a *Költészet* társadalmi hatását kell fürkészniünk, a költészet hatása pedig nem az egyedi versek és kötetek hatásának számtani összege, hanem *versek (kötetek, költők, áramlatok) hullámainak egymásutánjából összeálló folyamatos ráhatás. Tehát nem a vízcsepp súlyát kell mérni, hanem az eső, a folyó, a vizesés súlyát, földromboló vagy lapáthajtó erejét*. Adatként vizsgáló, hogy ha a kötet csak fél ezrelékhez jut is el — már az irodalmi hetilapban tízszer, a napilapban közölt vers százszor, a rádióban és a televízióban elmondott vers pedig ezerszer többhöz. Így hát a mérhető felület szempontjából sem lefitymálható a vers közönsége — és így lehetséges hatása sem. Hozzákerekíthetjük persze az összképhez a rendkívüli történelmi helyzeteket is, melyekben a vers szóonoki ereje (is) mélyen átújí a felhámon: szívig, észig.

Mégis olykor úgy érzem, hogy a világ valamennyi iparosa közül a költőknél a legerősebb a szakma (lelkes vagy megértő mosolyra fakasztó) önközpontúsága. Igaz, nincs szebb az eszmei rátartiságnál, az erkölcsi kényességnél, a szent ön-bizalomnál; kell ez még a lószerszám készítéséhez is, hát még a költészet különös, bizarr mesterségéhez; elvégre a költő a saját bőrét készíti ki, abból hasít szíjat a hámjához. Hogyan is lenne ereje hozzá, ha nem hinné vakon: szent terhet cipel — és várják is, mint az áldást!

2. Attól tartok, hogy (főként a fiatalok felé) egy időre befellegzett a *költőies* költészetnek. Esszenciászerű, az irányított robbanás erejével ható, megrázó igazmondásra van szükség ahhoz, hogy a vers ne csak *behelyezkedjék* a társadalom vélt középpontjába, hanem közössége valóságos közérzetéből fakadva, *megfogalmazza az itt-ott félszájjal eladogott igazságokat, esetleg „igazság-kérdéseket“ — és meg is válaszolja ezeket*. Persze, nem hiszem, hogy ez lenne a költészet egyedüli lehetősége, feladata. Egyfelől egymás mellett működnek a legkülönbözőbb érzelmi és szellemi szükségletek; az andalgók, a természetcsodálók, a szerelmi szenvedők, az emlékkönyvolvasók sosem halnak ki, legfennebb — éhínség, forradalom, félelem idején — félreteszik kis sóvárgásaikat. Másrészt a történelem csigalépcsőjén (izlés-emeleteken is) vissza-visszaforgunk — fölfelé. A szalon-líra seLYmesége egyszercsak földühít, és durva szókimondásra készít; az éles keménység után azonban föltolulhat a gyöngédség sóvárgása. Nem az emberi butaság jelentkezik a divat körforgásában, a szoknyahosszak, hajviseletek és egyebek zsarnoki változásában és ismétlődésében, hanem ellenkezőleg *egyensúlyra törekvésünk lázít hol nyugalomra, hol erőszakosságra, hol hosszú, hol rövid haj viselésére*. Persze: a költészetben még a szókinccs változásai (nemcsak a szósejtek elhalása és születése, de a szemantikai és hangulati mutációk is) elfedik a vissza-visszatörést, azaz felismerhetetlenebbé teszik a visszahajlást az előző századhoz, stílushoz, tartáshoz

— de azért ez a harántritmus is jellemzi a poézis lüktető, bonyolult mozgását. De hát én a *mostró* beszélek, és azt mondom, hogy e pillanatban a közérzetet megfogalmazó, a kérdéseket fölállító és megválaszoló, robbanóerejűen igaz versre van szüksége — különösen a jövőt ostromló fiataloknak. A megtépzott múltú és (évtizedekben számolva) kevés jövőjű öregek és öregek, akik már többet tudnak magukról is, mint kellene, hajdani avantgarde és expresszionista és egyéb boldog vadságaiktól olykor a horatiusi vagy goethei nyugalom sóvárgásához közelednek, a tisztát, a derűsen vagy kesernyően bizonyosat kívánják mulandóságuk (már testileg is érzett, és ezért nem mohóságot kiváltó) tudatában; jómagam is titokban szonettekkel bíbelődöm, mert a „tökéletes” és ezért megtartónak érzett forma bizonyosságába kapaszkodnék; tudom azonban, hogy nemcsak én félek a tudóraktól, nemcsak én kívánok ma már szuronyroham helyett csöndet, munkát, kertet és még életet — tehát azt is sejtem, hogy az efféle költészetet a lélekben velem egyivásúak, a fáradtak többsége hasonlóképpen kívánja. Talán azért is, mert *rendet akarunk teremteni: legalább a múltunkban*. Az ember ilyenkor már tanulságokat is gyűjtöget, azaz föl-fölcsap soraiban az oktató törekvés, a *tétel*. A költő betege a szakmájának, mondanám, ha e mondatból kiérződne, hogy tulajdonképpen csak szép *szakmai betegségünkre* célok: a mesterség túlbecsülésére.

Pedig közben a költő is tudja, hogy csak kevesekre és csak ritkán hathat *mélyen*. Az ember tizenöt-húsz éven át lélegzi be ugyanazt a levegőt gyermekeivel, és mégsem biztos, hogy egyénisége, erkölce, stílusa, szándéka a gyermekek döntő élményévé lesz. A költő aligha remélhet többet verseitől. De ma tudnia kell: a jövőt ostromló fiataloknak fegyver-versekre, lobogó-versekre, rögbi-versekre, rekord-versekre, beat- és pop- és folk- és valláspótlék-versekre van szükségük. Amelyek fölött összesúgnak és összevesznek. Lapkivágás-versekre és bálványköltőkre: apostolokra és probléma-göcsökre van szüksége. Persze: veszély is származhat ebből; ha a kamaszok egybeesik a politikai mámor kamaszkorával, Mario ráakadhat a maga púpos varázslójára, és erős-egyéniesség-vágyása megkönnyítheti a szemfényvesztő büvöletet — és lehet a lelki ostromállapotból rossz felé is kitérni! Láttunk már megbabonázott fiatalokat, és bántó volt önfeladásuk (általuk meg sem sejtett) megalázó volta. A varázsló etikája; ez tehát itt a kérdés. Mert a verseskötet ugyan általában a lakosság fél ezrelékéhez jut el — de vannak források, amikor a vers robbanóanyagává lehet.

3. A század legkényesebb és legérzékenyebb idegpályája a nemzeti tudathoz vezet. A mi nemzedékünk saját szívén-bőren tapasztalta ki, milyen végzetes sebeket osztogathat mindennemű xenofóbia, ostoba önelégültség, kollektív individualizmus, önközpontúság. S hogy milyen nehéz és gyönyörű tudni, hogy minden nemzetben az erények és gyöngeségek — ha vannak nemzeti erények és nemzeti gyöngeségek! — titokzatos törvényszerűséggel ugyanazt az értékvégeredményt adják ki; hogyha lenne finn pontszám az össznemzeti emberérték kimutatására, semmi eltérés nem lenne a *firenzei* és *drezdai* között. Amíg az első személy kollektív többes száma nem támadó ígéret cselekedtet, hanem csak az alkotó szolidaritást műveli ki, addig nemes, magas színvonalú („klubcsapat”) érzelmeket, teremtő tisztánlátást alakít ki és igényel. Csak a bíráló és önbíró (olykor önbíráskodásig menő) igaz önismeret erősíthet. (Milyen fájdalmas, ha egy közösség elátkozza azt, aki őt például alkoholizmusáért és annak tragikus: véres következményeiért ostromozza!) A romániai magyar költészet történelmi szerepe illúziómentes realizmust követel.

A romániai magyarság mindinkább kétnyelvű nemzetiség. Kívánni a rezet a *megtanult* nyelven is: a tudománytól a politikai szónoklatig mindenben, tündöklően és elismerést kivívóan — és közben az anyanyelvet mélyebben, teljesebben, minden ízében tudni, érezni, művelni — ez lesz a feladat. A romániai magyarnak kétszeres tudása lesz. Ez az egyetlen lehetséges útja. Ha nem így lesz, akkor a *kétszerest* elveszítve: élemler lesz. A modern pap: a költő feladata előre átgondolni ezt a jövőt — és esze meg tehetsége szerint cselekedni. Bár ne csak fél-ezrelékre hatna...

A költészet tömegfogó erejének tartalmi feltétele tehát az összefüzettsége a kor és a (valóságos és lehetséges) olvasó gondolataival, gondolataival. Ez tankönyvi közhely. Közhelylázata azonban nem csorbítja igazságát. Szociológusok mérjék hát fel, mennyire talált rá költészetünkben a tömeg a maga kérdéseire — és mennyire kapott választ...

KÁNYÁDI SÁNDOR

K. GY. SZÍN-MŰVÉSZ UTOLSÓ MONOLÓGJA

talán csak az ügyelő
késte le a függőnyt
talán csak az ügyelő
zúg zúg a taps dübörög
már hajolni illenék
függőnyre menni de
fölkelni nem lehet
mert az a számár ügyelő
az ügyeletés ügyelő

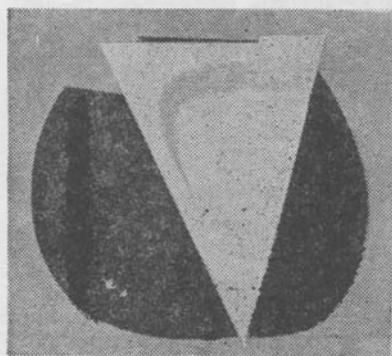
fekszem hát moccanatlan
majdnemhogya kiterítve

sokszor próbáltam de ennyire
még sohasem sikerült csehov
se írhatta volna különbül
itt szülővárosomban
egy hotelszobában
a bemutató előestéjén
gyönyörű gyönyörű akár
ezek a nők itt
az ágyam körül
mennyeien vannak istenem
és mind fehérben
mennyeien voltak
és eljött kossuth
és itt áll biberach
lucifer-trigorin-tyetyerev
jó estét cařavencu úr
valami nagy csiszlikséget gyanítok
téma egy kis elbeszéléshez
igen tisztelt kéllábúak
szóljon már valaki annak az
ügyelőnek engedje le végre
azt a függőnyt zoltán zoltán

szakhmáry zoltán
a színész is csak ember
hiúbb mint a többi
szeret fürödni a tapsban
őszintébb is mint a többi de
ez már nem is taps
maga a tenger
az óceán
az éter vagy mi az ördög
én titkos nagy jehovám
ha valaha kell majd neked az életem
csak gyere érte és vidd
hát jól van fölkelek
föl tisztelt nagyérdemű
félte-szeretve tisztelt
barátaim vége
le a maszkkal vége
a komédiának
ebben a serlegben
melyet most mutatok föl
nem mérgezett italt
vagy mámorító nedűt
egyaránt mimelő tea
hanem hamuvá hamvadt
magam vagyok

sírjatok kérlek
ti egyre távolabbról tapsolók
kik velem haltatok egy kicsit
most is mint annyiszor
ti akikért végig éltem
annyi keserű életet
és annyi de annyi gyönyörű halált
jó éjszakát

Kolozsvár, 1977. november 11—12.



Harald Meschendörfer: Hiroshima

Tudatta: jól van...

KORUNK
PRÓZÁJA

Jelen!, rikkantotta

Jelen!, rikkantotta, rikkantása, a száraz, fűrészél-sarkos, sajtlikacsos hangrög a postásnak, viharkabátos, csuklyás, zörgő sarkantyús lovasnak ütődött; meghökkentette, a hámló husángbordázatú ponyvaboltozat, hóka kóber horpadt félköréhez tájolta, léptette, jelen!, JeLeN, jElEn!, mondta, sorolta á, a levélhordó a félkörön kitarított mohó kezébe, reszketeg tenyerébe tett néhány lapot, hamar megszámolta: öt zizzenő, súrlódó, a koraesti ritkás homályban fel-felvilanó, vékony, zöldpihés kartonszeletet tapintott ki, kulacsát derékszíjáról leoldotta, önkéntelenül meglötyögtette, igyék egy kortyot, kínálta, nyújtotta a postásnak, aki közben elfordult, neveket kiáltozott, követelőző, felelősségrevonó hangja zajt, mozgolódást, csöduletet keltett, így a kínálást, hálás felszólítást: igyék egy kortyot, csupán felületesen, ködös messziről, esetleg arasznyi vízréteg alól hallotta, ebből eredően tévován, mintha az előző másodpercekben szólni, tenni óhajtott volna valamit, megfordult, a kulacs, szürke posztóburkolatú, szíjhámos alumíniumedény ott függött a levegőben, á jobbójában, a hüvelyk- és mutatóujj-csipeszben, félúton a két katona között, a postás, viharkabátos, csuklyás, zörgő sarkantyús lovas lépett néhányat, csizmája szeges, húspotyoló-lenyomatú talpa alatt szotyogott, ször-csögött a csatakos gyp, átvette, távolról, tájékozatlanul nézve: megkaparintotta, a kerek, menetes nyílást, fémszájat konyult, percegő bajusza alá kapta, sebesen kortyolt, á ajzottságában nem törődött a kulaccsal, amikor visszakapta, sajtó izomlázat tapasztalt: az átvétellel töltött, elfecsérelt pillanatokban nem törődhet a levelekkel, a kulacsot kezében felejtette, hirtelen belekortyolt, majd fedetlenül a székérben javításra váró lábbelihalomra állította, fel ne dőljön, gondolta, az első levelet nagyfia írta: bevonulási kérését elutasították, arra hivatkoznak: családfenntartó, á kapkodott, bal mutatóujjával halántékát dörzsölte, haját, haja tövét sercegtette, vízszintes homlokráncait, a mellékágas, szabálytalan árkokat simogatta, a cipézasztalhoz fészkelődött, gyertyát lobbantott, a bizonytalan, sötétség-szegélyű fényudvarba hajolt, újra elolvasta, oldalt billent, kulacsát a csizma- és bakancskötegek közül kihalászta, ivott, böngészett, a keltezését többször megnézte, tíz nap telt el a lap feladása óta, nem nagy idő, vélte, reméli, minden rendben van otthon, ha az isten megsegít, nem akadok fent; a műhelyben tákolgatok, a vetést befejeztük, az ugarolást tavaszra hagytam a sorozóbizottságnál még próbálkozom, á a levelet, a zöldpihés kartonszeletet az asztalra dobta, szeges, ragasztós, cipőpasztás dobozaira, a bőr- és talpdarabokra, fonalgombolyagokra, kormos tetejű viaszceppenésekre lebbentette, mint rángó, repedezett szélű, összekasmatolt filmképek sora, pergett agyában nagyfia, a zömök, szóke, kékszemű, kefefrizurás kamasz múlt-élete, ugyanakkor konok-párhuzamosan jövője, látta pólyában, habfehér, csipkés keményített párnában, sírástól, ikegéstől, emléköveteléstől vörösen, fásliburkolatú végtagokkal, gipsz-arccal, a fásliburkolaton sugarasan terjeszkedő vörös foltokkal, vércsillagokkal, látta négykézláb, két félnarancs-popsival, beszterceiszilva-bögyörővel dőcögni, totyogni az udvar nyírágseprű nyomos sárga homokján, a spirálrugós kertkapuban, galambsalátás árokiparton, porcsfűves, kutyakapros, vad-

murkos útszélen, könnyű, szöke haját halk, meleg, nyári áramlat borzolta, tövig vágott jobblábbal, gumitalpas mankókon vánszorogni, vergődni az utcákon; az ismerősök és idegenek, öslakosok és zacskósapkások megbámulták, a Zsé-katonák hozzá léptek, melléről a kitüntetéseket röhögve leszaggatták, a csödörös kaszárnyába hurcolták, megbotozták, a kicsapta műhelye ajtaját, kötösen, kezében ferdeélű cipésszákkal futott érte, a megszállók nyelvét, az egyedül engedélyezett nyelvet törve fenyegette, megrikatta, szolongatta, intette: légy jó, fiam!, viselkedj szépen, fiam!, légy alázatos, fiam!, gyere hazá!, látta a zsemleszínű tehén fényes Ω-kapcsos láncát fogni, a Tölgyfás felé poroszkálni, dróthajtós vaskarikával nyargalni, a város utcáin mankón szökdécselni, a megszállók idomított farkaskutyái elől menekülni, az üldözők, görbeszárú csizmás kutyapecérek fegyverei, háromélű szuronyos puskái pendültek, csörömpöltek, dördültek, az üldözöttet leterítették, nagyfiában elvágódásakor biztosan felvetődik: tehenükkel kiment a legelőre, váratlan nagyidő, felhőszakadás keletkezett, rettegett, fulladozott a vízözönben, földre vágódott, hassal esett a futókavirág alakú esőtölcséres sárba, villámok csapdostak körülötte, a csattanások izzó pörölyökként fenyegették; megsüketítették, elsötétítették; á-nak kulacsa meglötyintésekor ötlött eszébe: alig van itala, amikor nagyfia élményeit szaggatottan elmesélte, ő felmérgeződött, hiszen a tehenet magára hagyta, a legelő melletti, derékig érő zsenge kukoricásba szabadította, csak magával törődött, kárt, értse meg: KÁRT okozott; most a gyertyavilágban, a bizonytalan, sötétség-szegélyű fényudvarban elismerte: nagyfia ártatlan volt, nem vonult be, nem vonult be, NeM vOnUIT bE, de mit tesz később?, meddig húzza meg magát?, a következő levelet b írta, csúnya, otromba, hibás, befejezetlen betűkkel tudatta: jól van, amit á-nak is kíván a jóistentől, a lap felét, zöldpíhész felületét ez a kívánság lepte el, töltötte meg, a másik felén jóleső biztatás zsbongott: legyen nyugodt, mindenre, a gyermekekre, műhelyre, tehenre, mezőgazdasági be rendezésekre, tűzoltófelszerelésre, házra, udvarra, kútra, kerítésre, terményre, takarmányra, mint szemevilágára vigyáz, nagyfiuk kész felnőtt, mindent elvégez, lábbelit talpal, szánt, vet, kaszál, ha arról van szó, kéri a jóistent, segítse meg az ő kedves, feledhetetlen urát, minél előbb vezényelje vissza hozzá, mert nagy-NaGy-NaGy szüksége van rá, látta b-t a megszállt, előzőnlőtt ködpamacsos városban, előzőleg elmaradt egységétől, a környéken bujkált, a kert végében, szederindás árokpartba mart gödörben ólálkodott, alkalmas pillanatban a takarmányszínbe lopózott, ott rájött, tudomásul vette: b ellenséges katonával, magas, görnyedt, szuronyos szimatolóval enyelgett, a házba tessékelte, borral kínálta, a fiúkat kiküldte, á a hátsó, kert felőli ablakhoz osont, az esetleg felbukkanó, őt végzetesen meglepő katonákkal nem törődve figyelte a benti cselekményt, b kacérkodását, feltétel nélküli odaadását, lágy ágyradulását, a zacskósapkás pimasz otthonosságát, nadrágja leeresztését, b-re billenését; intette, korholta magát: megint túllőtt a célon, biztos: félreismeri feleségét, meglötyintette kulacsát, maradék rumját kihörpintette, három kisebbik fia lapjait vette sorra, mindegyiket többször elolvasta, szorgalmasak, írták, szófogadók, segítik anyukájukat, és borzasztóan várják haza apukájukat, á idézte őket, megvilágításukra, elkülönítésükre, tanulmányozásukra törekedett, hamarosan megadta magát: sikertelenül, egész udvarra való gyereksereget látott, a gyerekek élénken, mégis valahogy szorongva, fel-fellesve, pislogva nyüzsögtek, felülről, a kék égből, hibátlan boltozatból szegesvégű nádszál-nyílvesszők hullottak, esőztek, a kis kopasz, kerek fejekbe fúródtak, ott remegtek, rezegtek, a gyerekek hangtalanul eldőltek, hamarosan mint apró, kecses fahasábok, egymáson heverték; homlokához nyúlt, érezte: izzadt, hideg-verejtékes, letörölte, ágyára, kelleetlen szalmavackára húzódott, betakarózott, a gyertyát elfújta, a zord lópokrócokat fejére vont, alájuk lehelt, a benti teret melegítette, aludni akart, de huzamosan álmatlankodott, mint lomha vízen úszó, a partot súroló rönk, meg-megbillent, forgolódt, előbbi képzelgéséből, múltja homályos, ködpárás, el-

húzódó, megállíthatatlan völgyéből meg feltételezett jövője koromsötétjéből előhívott, kinagyított képek kísérték, uralták; hemzsegték benne, felült, sóhajtott, takaróit félresodorta, csizmájáról a melegítő pólót legöngyölytette, a félkörhöz mászott, a sátorlapfüggőnyt kicsatolta, a nyeles suberen átlépett, a lucskos gyepre huppant, szuronyos fegyverét vállára akasztotta, félrement, kisdolgozott, a konyhára indult, a szakács kedélyesen üdvözölte, kezét fogott vele, vállon veregette, a terjedelmes, alacsony sátorba tessékelt, kopott, recsegő hokkedlire ültette, parancsoljon, öreg!, mondta, irtózott gyengének, csüggedtnek, elmosódottnak mutatkozni, erőltetett-vidáman szól: nem vacsoráztam, nem bánnám, ha készíthetnék magamnak egy kis teát, a szakács széttárta karját: mi az, hogy!, akármekkora szelet húst is süthet, hiszen eleget fáradozik az élelembeszerezéssel, maga nélkül, fehérkötös mellére mutatott, én munkanélküli lennék, kacagott, á mint megbomlott varratot figyelte, vizsgálta kacagását; felfejtette: „részegnek néz, azt hiszi: beszívott az öreg“, nem háborgatom, dolgozzék nyugodtan, mondta a szakácsnak, aki a reggeli feketekávéhoz való patakvizet szűrte sűrű szitával a kormos, gömbölyű peremű üstbe, meglepő, gondolta, otthoni szomszédja, a mészáros éppen ilyen testes-csámpás, mesélni kelt kedve, immár a szuronyra tűzött, a kazán tág tűzterében, a villódzó, rózsaszín létől szeplősödő parázson piruló hússzelet mámorító illatában mondta: ismert egy mészarost, annak volt három kutyája, csajja vadászebe, ezek annyi húst ehetek, amennyit bírtak, de annyira elhíztak, hogy a zárt udvaron, ahol természetesen nem szaladgálhattak, rajcsúrozhattak kedvükre, folyton egymásnak ütődtek, na, ezek a kutyák rossz véget értek; csajkát kért kölcsön, forró teával megtöltötte, a sülhúst két karéj komisz közé fogta, megeredt szekere felé, a szakács utána kiáltott: mi lett azokkal a dögökkel?, á nehézkesen, valamennyire csodálkozva is, megfordult: ja, persze, megvesztek, szekerére kapaszkodott, élelmét a cipézasztalra pakolta, gyertyát gyújtott, a sátorlapfüggőnyt helyére igazította, gondosan rögzítette; ha szél támad az éjjel, ne libegtesse-csattogtassa, ne szabadítsa rá a dermesztő időt, evett, könnyedén szerzett, gazdag vacsoráját étvágygal elfogyasztotta, fogait szalmaszállal piszkálta, azután pipázott, hátizsákja rézcsatos zsebéből a leveleket előhúzta, újraolvasta, határozottan gyönyörködött bennük, majd előbbi helyükre csúsztatta, bújtatta őket, csizmáit pokrócsávjaival bepólyálta, a szalás, gubancos cukorspárgával át- meg átkötötte, takarói alá fészkelődött, a gyertyát elfújta, a sapadtűros lángpillangót a környező sötétbe rebentette, valameddig nyitott szemmel feküdt, elégedetten tapasztalta: pillái megnehezedtek, tagjai elernyedtek, napos tisztásra, szarvaskerep- és lóherevirágos területre, mogyoróbokrok közé lépdelt, mogyorót, zöld csipkefőkötős kobakocskákat keresett, derűsen nyúlt a lombokhoz, lábujjhegyre állt, az ágakat magához húzta, az ég, roppant üst kétkománjú belseje, szigorúan homorult fölötte, a távolban, tömör mogyorósövény mögött, ezüstszemcsés levegőben, akár hamvas, kék szitakötők, kaszafenés hangjai röpöködtek, száradó sarjú szaga áramlott feléje, bódította, álmosította, a szarvaskerep- és lóherevirágokra telepedett, hanyatt feküdt, ellenzős, fémrózsás, hátrafelé lejtő sapkáját szemére, arcára billentette, pillái megnehezedtek, tagjai elernyedtek, reggel arra ébredt: teste átmelegedett, csizmájában lábujjait megmozgatta, gyakorlatoztatta, felült, kitakarózott, lábáról a pokrócpólót eltávolította, szemét dörzsölte, az új naphoz, világosságához frissítette, ágyúszót, visszhangos, az eddigiéknél erősebb, súlyosabb, meggondolkoztatóbb dörrenéseket hallott, csizmájára nézett, észrevette: zsírszegény, hagyult, fehérpaszulyszínű a bőre, négyszögletes, köhögés elleni szirupos üvegből halzsírt, sötét, orrfacsaró folyadékot öntött rá, pokrócdarabbal elkente, dörzsölte, a műveletet többször megismételte, a félkörhöz ment, a sátorlapfüggőnyt kioldotta, átlépett a suberen, lenyújtott jobblábalával az átázott, gyepes talajt másodpercekig kereste, a konyhához kocogott, a szakácsnak kijelentette: szak kíván reggelizni; az este túlterhelte a gyomrát, a szakács jókedvűen bólogatott, cinkosan hunyorított, á erősködött: igen,

igen, majd: legalábbis azt hiszem; tudta: felesleges magyarázkodnia, mentetőznie, mégis beszélt, cédula nélkül, gondolta, ez a magatartása, ingatag, pityangpihe-állapota nem volt újkeletű, mióta az eszét tudja, mindig felülvizsgálja, magyarázgatja, értelmезgeti cselekedeteit, az üstnél megmelegedett, onnan az őrmester sátrához sietett, a feszes, hideg, vízceppgyöngyös ponyvát megpaskolta, szabad!, kiáltotta feljebbvalója, a sátorlapajtót félrevonta, görnyedten belépett, lelkes meleg, házias légkör fogadta, harcidob nagyságú kályha fűtött, kéménye, a fekete, karcsú kürtő a sátortető legmagasabb pontján cserépsávkokkal körüldrótozva, ilyenformán elszigetelve ért ki a szabadba, irigykedve nézte, „ezt én is megcsinálhatnám“, az őrmester ágyán, rugalmas sodronyán ült, előtte konyhaszékra helyezett sütőben fokhagymás-borsos hússzeletek lapultak, a dobkályhán sütötte, villásdugóhúzás bicskájával vágta őket, a darabokat, esetlen kockákat villájára szúrta, bekapta, evőszerszáma járt, mint a motolla, tömpe, zsíros ujjait időnként bekapta, csámcsogva leszopogatta, mi az, öreg? kérdezte, á fejével a város felé intett: ha nincs valami parancs, bemennék; isten vezérelje; mielőtt megkapta, megkaparintotta az írásos engedélyt, csendesen, hálásan kihátrált a sátorból, szuronyos puskáját vállára akasztotta, a sárga szíjat feszesen megmarkolta, az országútra kaptatott, az őrszem bizalmasan köszöntötte: hova?, hova?; csak ide, ni; meg-eredt, sebesültek vöröskeresztes szekereivel és foglyok laza, rongyos, sáros, füstszagú csoportjaival találkozott, tisztelgett a kísérőknek, azok unottan visszatisztelegtek, csizmájuk torkig pocsolás volt, köpenyük alján, mint országtérképek, kacskaringós latyakfreccsenések virítottak, mögötte, majd mellette, körülötte front-ra indított katonák meneteltek, lépteik ütemére lépett, mellét önkéntelenül kidüllesztette: győz-nünk kell!, GyŐzNÜNK KeLl!, győz-nünk kell!, GyŐZnÜNK KeLL!, váratlanul lassított, tétován haladt; nem tudta megindokolni, vállán sárga szíjas, szuronyos, csöretöltött fegyverével, miért veri lábát a városig?, biztatgatta magát: sört iszik, vágottdohányt szerez, a katonaszibongás, szemetes hadiállapot ennek ellenére csüggesztette, letörte, görcsös hangulat ivódott bele, sanyargatta: valamiképpen, sebesülés, öncsonkítás, mérgezés árán meg kellene szabadulnia, levelezőlapokat rakhatna tenyerére, átlöhetné, nem látszana, hogy közelről érte a golyó, megehetne egy pipa dohányt, belázasodna, hányadékában vergődne, de hazamenel, nagyot nyelt, enyhe hányinger környékezte, „tulajdonképpen mi a bajom?, van nekem valami bántódásom?“, tíz óra körül került vissza a táborba, az őrmester majdnem a haját tépte idegességében, rettegett: a százados megtudja á távozását, szabálytalan sétáját, sétafikáját, sörözését, miközben parancsot adott: azonnal induljanak kétszersültet, teagazt, fonnyadt zöldséget vételezni, előbbi helyén, a városban előzékeny raktárosra, jószívű őrmesterre bukkant, a raktáros-őrmester egy ládából sötétzöld, rummal tele literesüveget rántott elő, biztatta: amíg a formáságokat, papírmunkát elintézi, húzza meg alaposan, láthatja, milyen csontig hatolón nyirkos az idő, mégis reumát kap, á hosszúakat, hangosakat kortyolt, rög-tön érezte: lábujjai is betüzesednek, egy szekeret, a kiegészítő utasítás szerint, deszkával kellett megpakolniuk, az őrmesterrel, ezúttal hallgatag feljebbvalójával a faraktárhoz kocsiztak, ott azonban olyan zord, visszataszító parancsnokra, persze, őrmesterre, akadtak, hogy tanácsosabbnak látták lapulni, ez pofozógép, mondta á, azt hiszi, kívülre nincs közlegény a környéken, akinek ne látta volna el a baját, ez még a tisztet is lenyavalyásozza, az őrmester nem tágított, a deszkát meg is kapták, felrakták, hazafelé indultak, ők ketten egyik kevésbé megterhelt fonnyadt-zöldséges szekerre telepedtek, ráérősen zötyögtek, az őrmester rumosüveget nyomott a kezébe, ittak, beszélgettek, civiléletüket hánytorgatták, az őrmester sóhajtozott: nem létezik nőhöz jutni, pedig képzelheti, mennyire rá voltam szokva, a feleségem, isten tartsa meg, olyan ügyes, formás, kemény húsu, mint egy kis darutehén, soha nem utasított az engem vissza, sőt: elkényeztetett, á bólogatott, b meglepően kiöltözve, ha jól figyelte: kipirosítva az udvarra lépett, a takar-

mányszínbe ment, illegette magát, párnás hátulját riszálta, a kerítésen túl fekete árny moccan, lebbent, b-t várta, a takarmányszín tetején, avas szalmakazlon apró lángok keltek, röpködtek, cikáztak, pörögtek, a szalmát felberhelték, port vertek, a port megvilágították, szivárvánnyá gyűjtötték, szépítették, b-t és a fekete kalapos árnyat a szivárványív alá édesgették, körülrajzolták, ruhájukba kaptak, megvilágították, izzították, b az árnyhoz simult, átölelte, arcát arcához érintette, meg rázkódott, fehérbabos piros ruháját levetette, levedlette, az apró lángok körbejárták, combjára, köldökére, mellére telepedtek, a fekete kalapos árnyak ugrottak, ropogva pattantak rá, figyelmeztették: távozzék!, a fekete kalapos árny ellenszegült, csapkodott, kalapjával a lángoknak esett, futkározott, fokozatosan a kazalba süppedt, rövidesen csak fedetlen feje látszott, csorba fogú tőklámpásként világított, b odament, ráült, térdei közé szakasztókosarat fogott, kukoricát fejtett, mint szélben útszéli nyárfa, meghajlott, az őrmester felé dőlt, sárga a csikóm, sárga a nyereg rajta!, feljebbvalója sziszegett, ne heveskedjék, dobra veri jókedvüket, helyére zökkent, visszarugódott, persze, persze, motyogott, elkedvetlenedett, a szekeret megállította, lekászálódott, a sekély árkot átugratta, csizmája szeges talpával a korhadt páfrányt gázolta, tördelte, ropogtatta, vállával érdes, gyantakönnyes, hangyajáratos bükk törzsnek támaszkodott, az avart megáztatta, puskája foglalt jobbkarjára csúszott, rángott-himbálózott, a szekerek elkattogtak, otthagyták, mint kútba, a hűvös, borzongató, lúdbőröztető csendbe, ágyúörgésekkel dögönyözőtt némaságba eresztették, „meglőhetném magam, tenyeremet átlukaszthatnám, esetleg a lábamszárát, nem, nem a sípcsontomat, csupán a vastaghúst, mégis inkább a tenyeremet, az gyógyul a leghamarabb“, köpenyzebében kotorászott, párnának, védőrétegnek való papírt keresett, puskáját az ingatag avarra állította, gyűrött, megíratlan levelezőlapokat tett a puskacsőre, jobb tenyerét föléljük tartotta, lehajolt, hogy bal hüvelykjével a ravaszt lenyomhassa, akkor észrevette: verejtékezett, hajoltában megcsapta hónalja izzadságszaga, hirtelen felegyenesedett, „miért lőné át jobb tenyeremet az ellenség?, éppen a jobb tenyeremet?“, fegyverét vállára akasztotta, kibotorkált az erdőből, a szerpentinre igazodott, megijedt, futásnak eredt, lihegve, hónalja időnként orrába jutó izzadságszagától kísérve futott, a csizmájáról leszakadó sárkoloncok fekete madarakként, vészmadarakként röpködtek mögötte.

**KORUNK
PRÓZÁJA**

PÁLL LAJOS

DAL

Vasban vagyok, vasban,
Szerelembörtönben,
Fejem fölött hollógondok,
Irgalmatlan körben.

Didereg a nyaram,
Telem tüze éget,
Szemed előtt, szemed mögött
Készül az ítélet.

Népi mesterek

A képző- és iparművészeti tárlatok látogatói lehet, hogy fenntartással fogadják a Korunk Galéria mai kiállítását.* Valószínű, a népművészet rajongói is mást várnának a kalotaszegi Vista vagy a székelyföldi Csíkszentkirály nevének hallatán. De a Nyugaton annyira divatos naiv festészet kedvelői is hiába keresik azok „ellentmondásokkal teli, bonyolult tartalom- és formavilágának misztikus fantazmagóriáit”.

Itt és most nem a színpompás, gyöngyöktől csillogó Nádamente és nem a monumentális faragott kapuroló vagy fekete kerámiájáról híres Csíksországi egy-egy képviselőjével találkozunk a látogató. Azért ez is Kalotaszeg, és ez is Csík, mégpedig a javából. A faragó, jelen esetben a kőfaragó: a nádamenti Vista, és a szövő, a székely festékest napjainkig szövő: Csíkszentkirály. Egyiket sem a népművészet divathulláma vetette föl. Mindkét vidéknek a maga mesterségében komoly évszázados hagyományai vannak, a sovány föld kényszerítette, sok verejtéket látott hagyományai. Mindkét kiállítónak vérebén van a hagyományos népi technika, mindketten elsősorban mesterei, de ugyanakkor művészei is a szakmának.

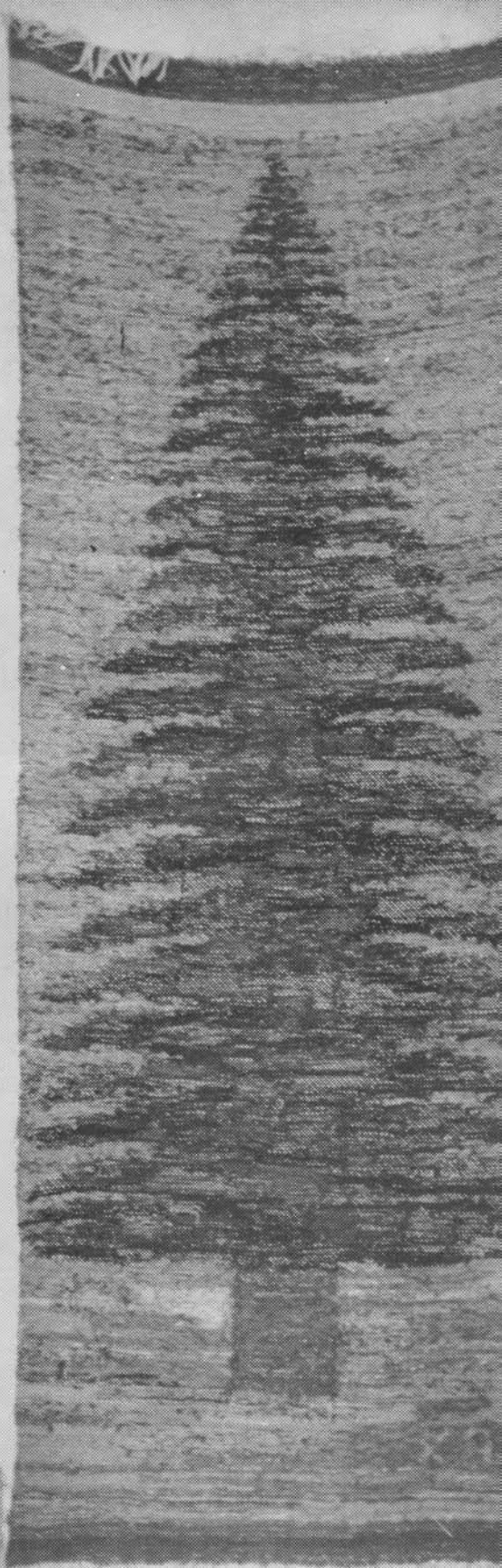
Kasza Anna színes rongyokból festi hazatérő kaszásai mögé a csíki tájat, Török István fehér terméskőből faragja jellegzetes kalotaszegi jármát, vőfélyét vagy pártás leányait. Mindketten az adott nyersanyag és technika lehetőségei között igyekeznek minél többet elmondani, minél jobban kifejezni környezetüket, önmagukat.

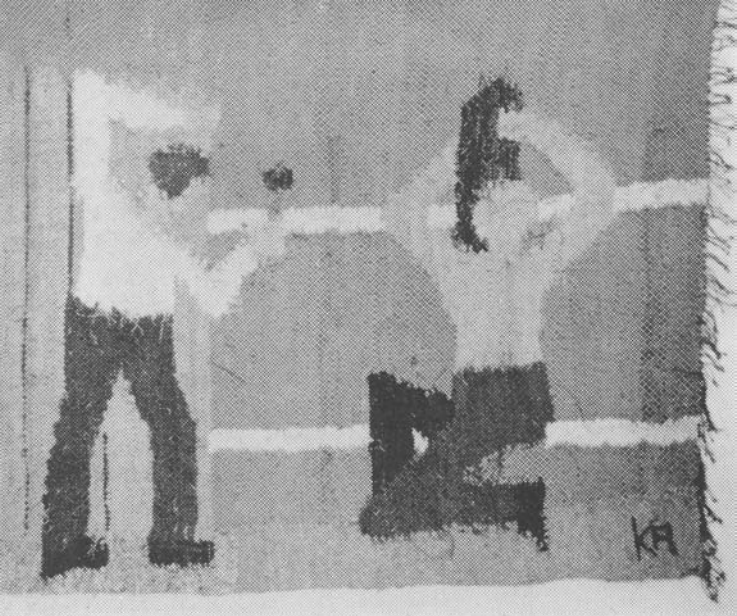
Csíkskban a székely szőnyeg, a csíki festékes és általában a házi szövés úgy hozzátartozott a mindennapi élethez, mint az üdítő borvíz vagy az izletes pityóka. Minden asszony maga látta el házanépét, és maga szötte-varrta leánya, leányai kelengyét. Így látta el Kasza Anna is ötgyermekes családját, és pihenésképpen fűrt, faragott, festett. Kovács Dénes biztatására aztán rátért a figurális rongyszőnyeg szövésére, s ezzel rá is talált a számára legelőnyösebb kifejezőmódra. Évek óta, amikor gyenge egészségi állapota engedi, padlásán berendezett műhelyében kisleánya segítségével dolgozik, kísérletezik. Eredményeit Csíkszereda, Brassó, Kolozsvár és Bukarest kiállítótermeiben nagy elismeréssel fogadta a közönség. A Székelyföldön Bandi Dezső és Kovács Dénes biztatására még sokan és sokféle figurális lakásdíszítő textilát kötnek, szönek, varrnak. Ezek között is Kasza Anna sajátos stilizált faliszőnyegei egészen egyéni szint képviselnek.

Török István pedig a termésköveiről és kőfaragóiról idestova hét évszázada ismert Vista apáról fiúra örökölt mesterségének érdekes, keleti hagyományokat őrző, izzig-vérig kalotaszegi népi mestere. Ha újonnan restaurált műemlékeinkben gyönyörködünk, eszünkbe sem jut, hogy a stílszerűen megmunkált terméskövein egykoron a vistai bivalyok féltérdegre ereszkedve húzták fel az ekét, s az alig tenyérnyi termőföld sem kényeztette el művelőit. Időtlen idők óta a sovány talaj gabonában szűk természet két kezüknek munkájával, e köveknek szakszerű megmunkálásával igyekeztek pótolni. Házépítéshez szépen faragott terméskövet az egész vidék ezekből a kopár dombokból, ezektől a mesterektől rendelt. De innen szállították és ők faragták a fél ország gótikus ajtókereteit, reneszánsz vagy barokk műemlékek kijavításához való legváltozatosabban díszített köveit. Így a vistai kőfaragókban olyan mesterségbeli tudás halmozódott föl, amellyel tanult művész sem igen dicsekedhet. Ami meg a művészi rátermettséget illeti? Ahová messzeföldről járnak népviseletet csodálni, ahol majdnem minden leány ma is maga virágozza festett szobabütorát, és ahol Martin György szerint Közép-Európa legragyogóbb legényes-táncosa született, ott művészi érzéket is volt honnan örökölni. Hogy Török István és még számosan nem elégszenek meg a kőfaragás csupán másolásra beállított egyhangú művelésével, az csak természetes. Mert nem ő az egyetlen, aki

* Elhangzott 1978. február 4-én, Kasza Anna és Török István kiállításának megnyitóján a Korunk Galériában.

KASZA ANNA: KASZÁSOK
FENYO

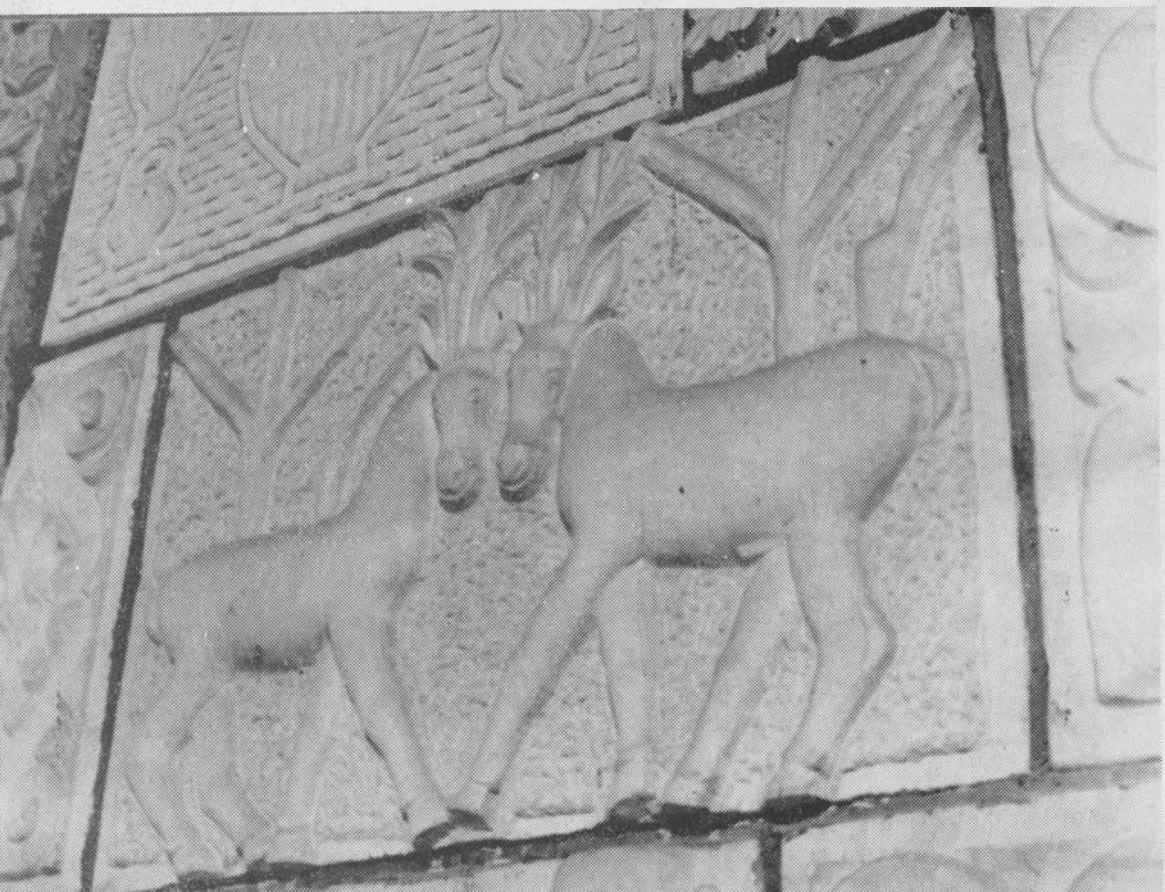




KASZA ANNA

KASZA ANNA:
KERÍTESEPÍTÓK

FARAGOTT DISZ TÖRÖK ISTVÁN VISTAI KÖHÁZÁN





TÖRÖK ISTVAN: 1. VISTAI PARTÁS LANY
2. VISTAI VÖFÉLY



falujában kőbe álmódja e vidék jellegzetes alakjait. Hogy aztán ősi szokás szerint kapubálványnak állítsa, házát vagy istállóját díszítse, vagy a temetőbe sírkővé faragja ma már emberi formában mindazt, amit régen a kopjafákon és utcaajtókon a régi varázsszimbolika nyelvén az egyszerű geometrikus, később a nővényi díszítmények voltak hivatva elmondani.

Itt csak ízelítőt kapunk Török István bálványszerű, jellegzetes kalotaszegi szobraival mindabból, amit Vista, a fehérkő és annak mesterei, Kasza Anna és a Székelyföld valamennyi népi mestere, a helyszínen nyújtanak.

hesterméri judit

Vizsga a képernyőn

Tv-jegyzeteinkben arról szoktunk értekezni, hogyan vizsgázott a műsor szerkesztője, a riporter, a rendező, az operatőr, a színész. Pedig ez a kérdésnek csupán az egyik oldala. És nem biztos, hogy a fontosabb. Hiszen legalább olyan lényeges az, ahogyan a „szimpla“ fogyasztó vizsgázik, a néző, egy a sok százezerből, millióból, aki néha interjúalannyá lép elő. Közvetlenül tükröt tartani a „sorkatona“ elé (egy rég elfeledett verskötet címe cseng vissza fülünkbe) — ez is tv-funkció, s aligha a másodlagosak közül való.

Igazán a véletlennek tulajdonítható, hogy e kétféle megközelítés lehetőségére és szükségességére a bukaresti magyar adásnak éppen abban a tömbjében figyelhettünk fel, amelyben az Ady-élmékműsört is láthattuk: igényes összeállítást, kevés mellébeszéléssel, Ady-ügyben így vagy úgy illetékesek megszólaltatásával. Előtte a szokásos beszámolók munkasikerekről, utána egy ifjúsági műsor, *Kalácsa* címmel, a kolozsvári Brassai Sámuel, a nagyenyedi Bethlen Gábor s a kovásznai Ipari Líceum tanulóinak részvételével. Két és fél óra alatt nem kaphattunk volna jellemzőbb képet önmagunkról, mint ebben a november 22-i tv-adásban.

Bár valószínűleg sokan ültek azon a délutánon is a képernyő előtt, az emlékeket azóta más tv-élmények (vagy: egyszerűen benyomások) halványíthatták, lemondunk hát a részletező elemzésről. Kár volna azonban elszalasztanunk az alkalmat, hogy szót ejtsünk a nyelv, az anyanyelv tiszteletéről, megbecsüléséről. Először egy beszercei mérnököt hallottunk küzdeni anyanyelve kifejezéseivel, hétköznapi szavaival: elsomorítóan kereste őket, és sokszor nem találta; siváru, idegenesen kopogtak a szavak e mérnöki szájából, egy időn túl már nem is lehetett a jelentésükre figyelni. Ha az illető műszaki ember nézte az adást, szívenkeze hallgathatta néhány perc múlva a Mihai Beniucal készített interjút. Beniuc, mint korábban már annyiszor, újra hitet tett Ady és a magyar költészet mellett — fordulatot, élvezhető magyarsággal. (Bocsánatkéréseire tulajdonképpen nem is volt szükség, még a románban ismeretlen hosszú mássalhangzókat is nemegyszer pontosan ejtette.) Beniuc, a költő szavait a kultúrember magatartása hitelesítette.

A harmadik interjúalany, akinek megszólalásával teljessé, örömhözóvá vált a kép, egy diáklány volt. Nem azért említem, mert a rögtönzött vetélkedő során valami különöset mondott; de *ahogy* felidézte az elődöktől megörzött népköltészeti alkotást, nyelvileg is élményszámba ment. Ugyancsak lett volna mit tanulnia tőle annak a szegény beszercei mérnöknek.

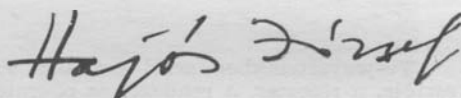
Mert hogyan lenne szegény az, aki anyanyelvén sem tudja pontosan kifejezni gondolatait... S hogyan várhat valaki megbecsülést, aki önmagát nem becsüli?

Kalácsa

Az esszéíró születésnapjára

21-én halt meg Spinoza és született Bretter. Novemberben született Spinoza és halt meg Bretter. '32-ben születtek, '77-ben haltak meg. A 300 évvel fiatalabb Bretter 17 hónappal élt többet, 17-én halt meg. Nagyon sokat köszönhetett a történelem legnagyobb, '17 novemberében kirobbant forradalmának. Alapos számvevőpersze nem elég *more arithmetico* beszélni. Talán a legtalálhatóbb azt mondani, hogy Bretter *sub specie temporis* élt: az idő szépségéért (*species*), a megpróbáltatás (*tempus*) jegyében. Így gyöngyözött ki gyönyörű próbáit — esszéit. Legmesésebb esszéiben is a mítosz csak színfal, mely titkokat rejt és sejtet. Hérakleitosz-esszéjében pedig kitalált szereplő Xenopouloz, aki szerint az istenek „titokban gyűlölik az alázasokat“. Az ilyenszerű kitalálás, tudjuk, nem új keletű. Már a XVIII. században eléggé dívott idegen, kivált keleti poliszból való személlyel villantatni föl holmi politikumot. (A hazai történetírás sok mindent Xenopol révén tárt föl először.)

Bretter György földművelő volt: a humusz humanizálásán fáradozott. Az anyag emberi fenségbe ugrásához faragott deszkát. Effajta munkálkodás szelleme nem zárható koporsóba.



Véleményem szerint...

Amikor először olvastam (jó két évtizede már), hogy nagy kultúrájú országokban — Angliában, Svájcban, Belgiumban, Hollandiában, Finnországban — napilapok, folyóiratok szünnének meg, mozik, hangversenytermek, színházak zárják be kapuikat, nem értettem a jelenséget. Mert nem arról szóltak a tudósítások, hogy egy jobban szerkesztett lap elhódította az olvasóközönséget a bezápult, lagymatag újságtól, hanem sajtótermékek tucatjának csődjéről számoltak be; nem egyfajta színház adta át a helyét másfélének, hanem színházak sokaságában néptelenedett el a nézőtér; általános közönnyel, érdektelenséggel néz hát szembe a kultúra. S hiába olvastam a magyarázatokat, miszerint ez a tőkés viszonyok velejárója, a profithajzás és a fogyasztói társadalom következménye, engem szomorúság töltött el. Temetnem kellett ugyanis magamban a haladás híveinek tételét, miszerint a szabadság és a jólét föltétlenül a kultúra általánossá válásához is vezet.

Ma már tudom, hogy kultúra és jólét, művelődés és társadalmi fejlődés kapcsolata távolról sem olyan szoros, és ha közöttük — általánosságban — van is összefüggés, az nem magától, önműködően jön létre, hanem nagyon is kemény küzdelem, folyamatos munka árán.

Mondom pedig mindezt azért, mert nem kevés elgondolkoztató jelenséget látok a mi művelődési életünkben is. Színházi szervezőktől tudom, egyre nehezebb a közönség toborzása, s a legtöbb színmű (nem a *Viktória*-szerű operettekről van szó) mind kevesebb előadást ér meg. A körösfőiektől hallottam, hogy nemrég még több tucat színházbarátnak volt a faluban bérlete, s amikor a kolozsváriak a közeli Hunyadra mentek, ők ott bérletesként minden darabot megnéztek. Ma viszont? „Otthon ülünk, és a tévét nézzük“ — hangzott a válasz.

De nemcsak a tévéről van szó, a magam helyzetéből tudom. Hat éve, hogy kint lakom Kolozsvár szélén, Monostoron — öt kilométerre a központtól. Mint minden új lakótelepen, nagy a sár itt is, nehéz a közlekedés, zsúfoltak a buszok, örvendek, ha ügyel-bajjal hazaérhetek, s nincs kedvem azután már fölcihelődni, buszra várni, gyúródni, izgulni, elérek-e a moziba vagy sem. Otthonülő ember lettem; e hat év során fele annyi színdarabot nem néztem meg, mint azelőtt, ritkán járok a szabadegyetemi előadásokra, hangversenyre pedig alig-alig. Pedig hát

mi az az öt kilométer ahhoz képest, hogy a nagy világvárosok tízszer-hússzor akkorák, mint Kolozsvár?

De ritkán járnak a színházba, szabadegyetemre, moziba, operába azok a munkások is, akik 2-3 váltásban dolgoznak; akik ingáznak, s hajnali háromkor-négykor kelnek, délután öt-re-hat-ra érnek haza; nemigen váltanak színbérletet azok a diákok és tanárok sem, akik esti liceumban tanulnak vagy tanítanak.

Vannak azonban sajátos problémák is; terjed nálunk is a gépkocsi, s az újdonsült autósok — szabad idejükben kocsiba ülnek, s nem a színházba, vasárnap pedig Predealra, Pojánára, Félixre mennek, és nem hangversenyre. A fejlettebb országokban, ahol sok a vikendház, régóta tudják, hogy aki szombaton, vasárnap a hétvégi ház körül tesz-vesz kora tavasztól késő ősziig, annak vajmi kevés ideje és energiája marad a művelődésre. És a vikendházak már nálunk is épülnek Kisbányától Szovátiáig.

Ezek után azt kérdezném, mennyire számolunk mindezzel? Mennyire hatja át kulturális életünket az a törekvés, hogy megfeleljen az átalakuló életnek?

Nem ismerem a színházak, operák közönség szervezőinek munkáját, nem szólnék a könyvtárterjesztésről vagy a filharmóniák tevékenységéről sem, ezúttal csupán a műkedvelést érinteném. Mindezt pedig — előre bocsátom — úgy teszem szóvá, hogy tudom, mennyit fordít a szocialista állam költségvetése a kultúra fejlesztésére, mit tesz a szakszervezet a műkedvelés föllendítése végett, milyen munkát fejtenek ki e célból a megyei művelődési tanácsok. Azt is hangsúlyozom, hogy amit ezen a téren elértünk — például a *Megéneklünk, Románia* fesztivál első szakaszában —, becsléletre válna a legfejlettebb országoknak is. Amikor hát bizonyos gondokat tesztek szóvá, azt célozom, hogy megerősítsük eddigi eredményeinket, s alapot teremtsünk a továbbiakhoz.

Hogy mennyire fontos a korszak változásához való alkalmazkodás, jól bizonyítja a műkedvelés története. Valaha, amikor a lakosság zöme falun lakott, a műkedvelés oda összpontosult. S jellemző, hogy a dalárdák, zenekarok tagjai szinte kizárólag férfiak voltak, csupán az értelmiségiek, munkások, kispolgárok csoportjai vettek be maguk közé nőket. Városon ezidőben egy-két nagyüzem, munkásotthon körül, iparosegyletekben folyt műkedvelés vagy az úri társaságok beavatott berkeiben.

A főlsszabadulás után — miközben falvakon is fokozódott a művelődés — az üzemek váltak a műkedvelés központjává. Szervezett dolgozók táncscsoportjai, énekkarai, színjátszó együttesei tartottak előadásokat az üzemek és a kültelkek közönsége előtt, de főleg községekbe vitték a kultúrát. Ez volt a falujárás, a munkásműkedvelés hősi korszaka. Akkoriban a munkásság küldetést teljesített falun, sokoldalú gazdasági-politikai-szervezési segítséget nyújtott, s ennek része volt a műkedvelés útján végzett népművelés.

Aztán eltelt ez az időszak is, és abban nemcsak az játszott közre, hogy a falu felfejlődött, hogy befejeződött a mezőgazdaság szocialista átalakulása, hogy vidéken kiépült a művelődési otthonok, könyvtárak hálózata, hanem az is, hogy sokban változott a városi élet is. A városi munkások, tisztviselők, fiatalok már nem szívesen járták vasárnapról vasárnapra a falvakat, hanem — közönségként — maguk is szívesen beültek a színházba, moziba, de a cukrászdába is, halászni, kirándulni, fürdeni mentek, utazgatni kezdtek a hét végén. De míg a régi munkások jórészt a gyárak közelében laktak, és gyalog jártak be dolgozni, napjainkra a városok kiterjedtek, ki itt, ki ott lakik, 6—8—10 kilométerre munkahelyétől, s több átszállásba, hosszú utazásba kerül, amíg elér oda; a dolgozók jelentős része nem hajlandó a munka után ottmaradni a gyárban énekróbrára, s délután sem tér szívesen vissza oda. Többek között ez a magyarázata annak, hogy napjainkra a gyári műkedvelés visszaesett, hogy kevés a munkásdalárda, az üzemi táncscsoportos.

Manapság — én legalábbis úgy látom — a műkedvelés feltűnő mód átcsoportosít. Kisvárosokban és nagyközségekben a művelődési otthonok és az iskolák végzik a munka dandárját. Ez természetes, jól is van így. Baj viszont az, hogy a két végleten, a nagyvárosokban és a kicsiny falvakban lanyhul a műkedvelés. Ez utóbbiakról csak annyit mondanék, hogy világjelenség a kicsiny, távolos, kedvezőtlen helyzetű települések elnéptelenedése, elöregedése. Hogy ilyen helyen pang a kulturális élet, az érthető. De miért nem pezseg föl kellőképp nagyvárosainkban, amelyek egyre fiatalodnak, növekednek, erőtlő duzzadnak?

Véleményem szerint sem az építők, sem a városvezetők, sem a kultúra felelősei nem mérték föl eléggé, hogy milyen módon kell és lehet városon műkedvelést folytatni. A nagyvárosok alapegysége a kerület: az orvosi körleteket éppúgy a kerületekhez igazítják, miként az iskolák vagy üzletházak építését. A műkedvelésnek is ehhez kell igazodnia. Kolozsváron például így van ez idestova egy évszázada. Valaha a Főtéren volt az iparosegylet, az Óvárban a fások klubja, a munkásotthon

a mai Munkás mozi épületében, az akkori Patak (ma Szakszervezet) utcában (e név egyébként utal a régi szakszervezeti otthonra), a Vasasotthon a mai Dobrogeanu-Gherea utcában volt (ez a név is utal), a vasutasok kultúrháza, az Összhang a vasúti műhelyek mellett volt, a hóstátiak a Kerekdombon, a Máramaros utcában építettek a két világháború között művelődési hajlékot, a Monostori úton volt a monostori román földművesek kultúrotthona, a Kolping legényegylet pedig az Irisz-telepen emelt klubházat. De lapozzunk bele a nyugati nagyvárosokról készült művelődésszociológiai tanulmányokba: körzet, kerület, negyed, lakótelep — minduntalan ezekről a területi egységekről olvashatunk mint a kulturális élet szervezésének bázisairól.

Nagybánya új központjában, Birlad egyik lakónegyedében pompás művelődési otthon épült. Így van ez Székelyudvarhelyen, Piatra Neamțon, Gyergyószentmiklóson és Vasluion is, de sem a marosvásárhelyi Kövesdombon, sem a nagyváradi Szőlős-negyedben, sem Szatmáron nem épült művelődési otthon az új külvárosban. Furcsa dolog, hogy a nagy művelődési központnak, Kolozsvárnak nincs megfelelő művelődési háza, s az is nehezen magyarázható, hogy a négy-ötvezes községeknek mind van függetlenített művelődési felelősük, művelődési otthonuk, könyvtárak, de az ötvenezer lakosú új monostori negyednek ma még nincs kulturális intézménye, felelőse, művelődési élete, ellenben a motellel, vendéglőkkel, sörözőkkel együtt van hatféle italmérése, szépen arányosan elosztva négy kiskörzetben.

Persze, jól tudom, jóval többbe kerül egy művelődési ház, mint egy söröző felépítése, mégsem odázható el ilyen építmény emelése is az új negyedekben, ha azt akarjuk, hogy a városok műkedvelése, de úgy is mondhatnók, aktív művelődése ne pangjon. Ha ugyanis az, aki nyolc órát dolgozott, aztán buszozott, átszállt, sorban állt, vásárolt, délután nem hajlandó újra fölkerelkedni azért, hogy egy filmet megnézzon, akkor ki kell a lakótelepére vinni neki a mozit, a színházat, a művelődési otthont, a klubot, a könyvtárat. De közlekedésen innen és túl számoljunk azzal, hogy a kultúra általában, a műkedvelés kiváltképpen közösségi, városon pedig az egyes háztömbök, utcák, körzetek, kerületek alkotják azokat a kis csoportokat, közösségeket, emberi egyesüléseket (nemzedéki, műveltségi vagy más alapon), amelyek révén a lakosság bevonható a kultúra érdekkörébe, vonzásába, és a művelődés felé irányítható. A modern életnek olyan korparancsa ez, amelyet nem lehet megkerülni, hiszen városaink kiterjednek, egyre többen laknak külső körletekben, új lakónegyedekben.

Nemrég tudtam meg a Kolozs megyei főépítészről, hogy mind a monostori, mind a Mărăști téri új lakótelepen művelődési otthont, mozit fognak építeni. Jó hír, amelyet üdvözölni kell.

Harold J. ...



A tankönyv-vita résztvevőinek sorából

Vita a romániai magyar irodalom új kézikönyvéről

A Korunk-délelőtti legutóbbi eseménye, a Dávid Gyula—Marosi Péter—Szász János írta irodalomtörténeti tankönyv közzötése, mint januári számunk *Szerkesztők — olvasók* rovatában jeleztük, rendhagyó módon zajlott le: a bevezető értékelést-méltatást (melynek fő gondolatai Kántor Lajos *Irodalomhasználat, 1978* című tanulmányában olvashatók, a Korunk idei 2. számában) érdemi vita követte, majd a szerzők olvasták fel vallomásukat munkájuk tanulságairól. Az elhangzott szövegek közzétételét (a találkozó lefolyásának némileg ellentmondva) két műhelyvallomással kezdjük; a többi felszólalást folytatólagosan adjuk közre lapunk áprilisi és májusi számában. A vitához közben beérkező észrevételeknek, véleményeknek ugyancsak folyamatosan helyt adunk.

KORUNK

Tanulságok tankönyvírás után — önmagam számára

Nincs olyan mű, amely tanulságokkal ne járna. Magára a szerzőre nézve — ha van ereje szembenézni a már kész művel, s felfedezni benne azt, amit az ezután megszületendők érdekében követnie vagy kerülnie kell. S irodalmunk egészére nézve — ha eléggé odafigyel arra, hogy mennyire helyes (vagy tév-)úton jár a legújabb világra bocsátott könyvében.

Ezeket kívül — lévén, hogy itt most egy tankönyv kerül terítékre — talán volna a tanulságok levonásának egy harmadik lehetősége is: milyen gyakorlati hasznosíthatósága lehet a jövőre nézve annak, amit a szerzők jól vagy rosszul megoldottak. Merre vezetnek a megtépett ruhával, karcolások, sebek árán megtalált ösvénykéik, s hol vannak a biztos tengelytörés érdekében elkerülendő rejtett gubbenők. Ezen a ponton azonban — bizonyos jelek szerint — a tankönyvszerzőnek megengedtetik saját maga számára megtartani a tanulságokat. Ugyanis épp *A Hét* 1977. évi utolsó számában olvashattuk, hogy a középiskolai oktatásban bekövetkezett mélyreható változások szükségelte új tantervek már el is készültek, mégpedig „tantervkészítésünk demokratizmusának szellemében”, „egyetemi és líceumi tanárokból álló munkacsoport” vitája nyomán. Tudjuk, hogy ez a „szemléletében új irodalomoktatás” az 1977/78-as tanévvel már meg is kezdődött, sőt készül a reá szabott új tankönyv is: az I. líceumi osztály számára, s felöleli a magyar irodalom történetét a *Halotti beszéd*től Mikszáth Kálmánig bezárólag.

Tudomásul véve a tényeket, megkérdőjelezhetetlenül is szükségesnek tartom azonban néhány tanulság levonását, ha már az ide-oda kanyargó élet ezt a vesszőfutást is megjáratta velem. Dixi et salvavi animam meam.

Egy tankönyvszerző gondolai kétfélek: irodalomtörténetesiek és didaktikaiak. Ennek megfelelően a tanulságok is két csoportban foglalhatók össze.

Ami az elsőt illeti, mindenekelőtt azt szeretném elmondani, hogy a munka során — úgy érzem — kiderült: irodalomtörténetírásunk valóban elérkezett abba a szakaszba, amelyben el lehet (és kell) kezdeni a romániai magyar irodalom

történeti szintézisének kidolgozását. Főképp az utolsó évtizedben számos részlettanulmány, cikk, néhány monográfia, irodalomtörténeti dokumentumközlés jelent meg, amelyeknek összegező mérlegre tevésére elengedhetetlen. Egy tankönyvíró számára ez a művelet tulajdonképpen az elsődleges feladat, hiszen nem kell egyebet tennie, mint a meglévő eredményeket egységes képbe fogni. Ennek a műveletnek a tanulságai azonban — úgy érzem — mindenképpen túlnőnek könyvünk keretein.

Mindenekelőtt nem kis nehézséget jelentett a két háború közötti korszak romániai magyar irodalmával kapcsolatban ennek az említett egységnek a megteremtése. Ez ugyanis szerintem csak a tanulmányozott korszakra eső konkrét tényanyagra támaszkodva lehetséges. Csakhogy közben az ember minduntalan olyan koncepciókkal és szemléletekkel kerül szembe, amelyek az ősnemzés útján, magának az anyagnak a létezése (adott esetben kellő tényszerű ismerete) előtt jöttek létre, s amelyeknek egyike-másika makacsul él tovább akkor is, amikor irodalomtörténetírásunknak az utóbbi években elért eredményei révén itt-ott már a tények maguk is ismertek. Az ilyen szemléletekkel való szembenézésben, igaz, mutathatunk már fel eredményeket (hogy csak egyre, a transzvilvanizmusról megjelent újabb tanulmányokra utaljak), de ennek ellenére — vagy talán éppen ezért — a legfontosabb irodalomtörténeti feladatok egyikének épp azoknak az irodalomtörténeti tényekkel való szembesítését és ezen alapuló kritikai vizsgálatát érzem.

A második — ebből közvetlenül adódó — tanulság számomra az, hogy egyetlen szintézis sem születhetik meg, csak úgy, ha sikerül visszamenni az irodalomtörténet ősforrásához, magához az irodalomhoz. Munkám során magam is igen nagy számú irodalomtörténeti „legendával” találkoztam, amelyeket valaki valaha papírra vetett, s amelyek aztán ellenőrzés nélkül gyűrűztek tovább, még jó, ha eredeti formájukban, de sokszor deformálódva is. Márpedig amennyire kézenfekvő, hogy egy művet nem lehet csak a róla írott tanulmányok alapján elemezni, hanem kézbe kell venni magát a verset, a regényt vagy elbeszélést, annyira nyilvánvalónak kellene lennie annak is, hogy az irodalom életéről csak az első kézből vett dokumentumok alapján lehet képet alkotni. Persze, az sem százszázalékosan igaz, amit a korabeli sajtóban vagy magánlevelekben leírtak. De a sokféle tükörben visszatükröződő képeket összevetve azért mégis eljutunk magához a valósághoz, vagy valamihez, ami legjobban megközelíti a valóságot.

Valamikor irodalmi múltunk megítélésében dogmának számított a *Korunk* és a *Helikon* kibékíthetetlen ellentéte, s nem egy irodalmi értékünket véltük rehabilitálhatni úgy, hogy kijátszottuk más — a dogmához nem illeszthető — értékek ellen. Az igazság azonban az, hogy nemcsak a *Korunk* járta meg a maga útját a korai dienesi és a proletkultus korszaktól a népfrontig, hanem saját fejlődése ívén a helikoni írók számottevő része is eljutott a szókimondó antifaszizmusig, a „barna pestissel” szemben a humanum nyílt megvallásáig. Könyvünk első részében, azt hiszem, ezt sikerült érzékeltetnünk.

Aki a szó igazi értelmében vett irodalomtörténetet akar művelni, az nem tehet mást, mint hogy a tények alapjára helyezkedik. Ezeket lehet értelmezni, magyarázni, okaikat és következményeiket mérlegelni — épp ez az irodalomtörténetírás feladata. Csak egyet nem lehet: tudomásul nem venni. Ön- és közvesztélyes — mert a tudatot fertőzi meg — az a tudomány, amely nem a tényekre építi a maga koncepcióit, hanem eleve megalkotott koncepciók alapján nyilvánítja létezőknek vagy nem létezőknek magukat a tényeket.

A romániai magyar irodalomkutatásban ezért érzem különösen fontosnak az irodalmunk dokumentumait hozzáférhetővé tevő kiadványok, kötetek elkészítését. Gyakorlatból tudom, hogy ez nem könnyű dolog — talán már ott kezdődik a nehézség, hogy ki kell nevelni azt a kutatónemzedéket, amelyik tudja, mit kezdjen a kezébe kerülő dokumentumokkal, s ha nem kerülnek a kezébe, hogy hol keresse őket.

És most rátérnék a tankönyvírói tanulságokra.

Mindenekelőtt el kell mondanom, hogy mennyire örvendetes, sőt mondhatnám egyenesen megható volt, ahogyan a magyar szakos tanárkollégák annak idején a kézirat első részéből azon borzosan készült sokszorosított próbakiadást fogadták. Újra beigazolódott, hogy a középiskolai katedrákon egész sereg kitűnő tanár dolgozik, akiknek felelősségéből, az igények és lehetőségek közötti mértéktartásából, szakmai tapasztalataiból a számára egészen új területre tévedt szerző nagyon sokat meríthetett. Az ő megállapításai, helyeslő és bíráló észrevételeik, figyelmeztetései is hozzájárultak ahhoz, hogy a végleges szöveg a célnak megfelelőbb, használhatóbb legyen. Ezúttal is szeretném megköszönni észrevételeiket.

A második tapasztalatom, hogy az összes műfajokban dolgozó alkotók közül a tankönyvíróra nehezedik a legnagyobb felelősség. Hiszen a tankönyv hat a leg-

szélesebb körben s épp „olvasóinak“ legfogékonyabb életkorában. Amit tehát lefrünk, annak minden másnál nagyobb a hatása, s amit hibázunk, minden másnál nagyobb kárt okoz. A legnagyobb felelősséggel kell tehát mérlegelni minden munkafázist, minden mondatot, hiszen egész nemzedékek válnak olyanná, amilyenek tankönyveink s azok segítségével tanáraink formálják őket.

A kézirat elkészítése során külön nagy gondot okozott az, hogyan lehet az irodalom eleven valóságát egy tankönyv (és megadott óraszám) kereteibe beszorítani. Legalább akkorát, mint magának az anyagnak az összegyűjtése és értékelése. Hogy az összeegyeztetés szükséges, az kétségtelen. De a végletekig (vagy azon is túl) menően tömörítő-szelektáló szerzőnek azzal is számolnia kell, hogy jön egyfelől a közvélemény, amely egész bűnlajstromot állít össze kihagyott vagy szűkkeblűen tárgyalt kedvenceinek névsorából, s jön másfelől a szakkritika (ide számítva a lehetőségeket a gyakorlat oldaláról mérlegelő tanárt is), amely ebben a zsugorított — a bűvés „óraszám“ Prokrusztesz-ágyába gyömöszölt — formájában is irreálisan terjedelmesnek ítéli a könyvet.

Amióta azonban ezzel a dilemmával — a kész könyv tanúsítja, hogy mennyire sikerrel vagy sikertelenül — megvívunk, a kérdésben egészen új helyzet teremtődött. Az irodalomtanítás számára adott keretek még tovább szűkültek, s a most körvonalazódó új oktatásban még inkább a gyakorlatra és a reáltudományokra tevődött a hangsúly. Azonkívül a tanulmány minőségének változásával is számolnunk kell. A magyar irodalom történetét a *Halotti beszéd*től Lászlóffy Aladárig két év anyagában (a líceum I. és II. osztályában) tanítják a ma már kötelező IX. és X. osztályban, ahol nem a régi gimnáziumok kiválasztottai, nem is a többnyire versenyvizsgákon bejutott legjobb líceumi tanulók ülnek a padokban, hanem személyválogatás nélkül minden 14—16 éves gyermek. Ilyen körülmények között lényegében máris meghaladott az a kérdés, hogy tanítható-e a romániai magyar irodalom általunk írott XII-es tankönyve, vagy nem.

A tanulást azonban épp ezért fontos lenne a jövőre nézve levonni, s a megoldást ennek alapján megtalálni.

Az általában kézenfekvőnek tartott megoldás — amint azt egyes újonnan született tervezetek és kísérletek máris mutatják — az extenzív teljesség helyett az irodalom anyagából a reprezentatív minőség kiválasztása és tananyaggá formálása. Csakhogy ez a megoldás csupán *általában, elméletileg* adott. Nekünk ugyanis nem szabad megfelelkezünk arról, hogy a hazai magyar irodalomtörténettánnak csupán egyik feladata az irodalmi műveltség alapjainak lerakása, az olvasóvá nevelés. Az irodalomtanítás az anyanyelvtanítás részeként — amint azt Murvai László egyik cikkében nemrég hangsúlyozta — „az iskolában folyó személyiségformálás egyik alaptantárgya“. Azaz konkrétan: a magyar nemzetiségű ifjúság nemzetiségi tudatának elsődleges formálója. Nagy horderejű dolog az, hogy mint ilyen, a tízosztályos kötelező oktatás bevezetése révén ifjúságunk egészéhez eljuthat. De éppen azért nem mondhat le arról az információanyagról, amelynek megszerzésére a tanuló számára ebben a pillanatban az irodalomra az egyetlen keret.

Szerintem — nem általában és elméletileg, hanem konkrétan itt és most — egyetlen lehetséges megoldásként olyan tankönyvtípus kínálkozik, amely a magyar irodalom legjavát extenzív teljességében, tehát az írói életmű egésze, a kor egész irodalma, művelődése, történelmi-társadalmi mozgása felé vezető összefüggéseinek felmutatásával juttatja el a tanulóhoz. Rendben van, legyen műközpontú irodalomtanítás (ez úgyis olyan modernül hangzik), de csak akkor, ha az elemzett mű bemutatása során meg tudjuk találni a módját annak, hogy feltárjuk a tanuló előtt mindazokat a történelmi, társadalmi, művelődési stb. komponenseket, amelyek magának a műnek a megszületésénél szerepet játszottak. S ha ezt nem lehet betámasztandó anyagként találni — mert szerintem sem lehet —, akkor alakítsuk ki azt a tankönyvtípust, amelyben az anyag egy része már nem a szó szigorú értelmében vett tananyag, hanem tájékoztató magánolvasmány minden igényesebb és érdeklődő tanulóknak — s ezek számát, valamint a két anyagtípus határait az osztály színvonala határozza meg —, azzal a többlettel, hogy ez a forrás, tankönyv lévén, mindenkire eljut, s az extenzív tájékozódás *lehetőségét* mindenki számára biztosítja. Egy ilyen tankönyv és a hozzá csatlakozó (s mint tankönyv, szintén mindenkihez eljutó) szöveggyűjtemény arra is alkalmas lenne, hogy segítsen továbblépni az érdeklődőknek a ma már örvendetesen gyarapodó irodalomtörténeti, művelődéstörténeti, művészeti, történelmi és társadalomtudományi munkák, szótárak, kézikönyvek, lexikonok felé.

A mai iskola célja olyan ember kialakítása, akinek mindennapi — mondjam azt: kenyérkereső — foglalatosságában az eddiginél jóval nagyobb szerepe van a gyakorlati ismereteknek, a reáltudományoknak. De épp napjainkban az olvasóközönség átrétegződésének tanúiv vagyunk, s bár erről — pontos szociográfiai fel-

mérések, tanulmányok híján — egyelőre csak sejtéseink vannak, annyit máris megállapíthatunk, hogy jelentős mértékben megnőtt az irodalmat olvasó nem irodalomírók, a különböző humán és reáltudományok iránt érdeklődő nem humán-, illetve nem reálszakmájú olvasók száma. Csak az irodalomnál maradván, nem különböz, hogy az iskolának sikerül-e ezt a nem irodalmár olvasótömeget felkészítenie az irodalom nyújtotta szépségek és igazságok igénylésére, befogadására és beleérező, értő méltánnyására.

Végezetül csak annyit, hogy a legtökéletesebb tankönyv sem lehet százszázalékos biztosíték. A döntő tényező a tanár — változatlanul, akinek biztosítani kell a munkája és felelőssége alapján megérdemelt megbecsülést, hogy felelősségteljes munkáját a legteljesebb odaadással és minden nem reá tartozó feladattól mentesen végezhesse. A mi nemzedékünk a háborús években tankönyvek híján tanulta a magyar irodalmat. S voltak lelkes tanáraink, akik így is be tudtak kapcsolni minket az irodalom eleven áramkörébe.

Ma vannak tankönyvek — s lesznek még jobbak is. Eppen ezért fontos a már megjárt úton szerzett tapasztalatok hasznosítása. Mert csak így alakítható ki a jövőndő irodalom jövőndő olvasóközönsége, s nemcsak az a sereg, akinek a tollforgatás így vagy amúgy mesterségévé válik. Mert az irodalom olvasók nélkül elveszti értelmét és célját.

Dávid Gyula

Miért tanítanék irodalmat...

Kedves Főszerkesztő Elvtárs!

Kedves Barátaim!

Kedves Balogh Edgár és Kányádi Sándor!

E megszólításnak oka-foka van. Az első kettő azt fejezi ki, milyen megtisztelő számomra, hogy a *Korunk* szerkesztőségében olyan meghívottak előtt mutatják be a XII. osztályosok számára írt tankönyvet, *A romániai magyar irodalom történetét*, akik akár tudományos akadémiák tiszteleti tagjai, akár tiszteletreméltó professzorok, kutatók vagy tanárok, akár csak egy napilap tiszteletbeli szerkesztői, de mindenképpen: szakemberek! Szakmájuk legjobbjai. Pusztán jelenlétük is kitüntetés számomra, számunkra.

A harmadik megszólítás arra utal, hogy bár a tankönyvben fejezettel szereplő írók egy része ma is itt él, Kolozsváron, talán egyes írók hibájából is, talán csak a házigazdánk gondatlansága miatt, de nincsenek itt közöttünk. Pedig milyen jó lett volna, ha a jelenlevők mellett azok is megszólalnak, akikről a könyv szól. Helyettük is köszöntöm a jelenlevő két „fejezetet”: Balogh Edgárt és Kányádi Sándort!

De térjünk a tárgyra.

A Goethénél időző Werner, amint tudják, egyszer megvallotta öreg társának, hogy végre ő is belátta: az irodalmi bírálatokra pedig nem kell válaszolni. Kivéve persze, tette hozzá, ha azzal vádolják az írókat, hogy ezüstkanalat lop. Goethe erre, rövid gondolkodás után, azt felelte: még akkor sem kell válaszolni.

Azzal az elhatározással jöttem ide, hogy nem szállok vitába azokkal, akik enyhébb vagy szigorúbb bírálatban részesítik tankönyvünket, s annak is a második, általam írt részét. Nem monomániából, elzárkózásból teszem ezt. Három évig dolgoztam ezen a szövegen, ne kívánják tőlem, hogy hirtelen megtagadjam akár csak egy részét is. Mindennek oka van benne, mi, hogyan, hova került. A fejezetek, részletek óriási többségében én döntöttem el, saját kezdeményezésemből, mi hogyan írássék meg ebben a második részben is. (Természetesen: a tanterv adta lehetőségen belül.) Kevés tehát az olyan részlet, szerkezeti megoldás, melyet kiadói, lektori kérésre változtattam meg a kéziratban; ezekért pedig ugyancsak én felelek, egysesegyedül, mert elfogadtam a lektori kérést. Nincs tehát mit magyarázok: a könyv második része beszélt és beszél helyettem. Egy-két évig beszélni fog diákoknak; de remélem, lesz mondanivalója azután is, amikor az új iskolai struktúráknak megfelelő új tankönyvek kerülnek már az iskolások kezébe. Hátba belenő addig ez a tankönyv, és vele az én részem is, a romániai magyar irodalomtörténetírás, sőt az önmagunkról való gondolkodás szakadatlan folyamata. Mint egy meghaladandó kísérlet. Ezért köszönöm a bírálatokat éppen úgy, mint a tankönyvben felmerülő mondanivalók nyilvános továbbgondolását. Mert

szellemi munkát nem érhet nagyobb megcsúfolás, mint az elhallgatás. Az elhallgatás fájdalmasabb az elhallgattatásnál is. És minden szellemi munka legfőbb jutalma a lényegét igenlő vagy tagadó, de mindenképpen előtérbe állító visszhang. Ha foglalkoztatja azt a közösséget, amelyből és amelyért vétetett.

Egyetlen mondanivalóm van mégis az önök számára, és bizonyára az itt elhangzottakra is egyben-másban ráfelelve. Miért tanítanék én irodalmat abban az iskolában, ahol történetesen én lennék a tanár, igazgató, tanfelügyelő, tankönyvíró, sőt a tantervszerkesztő is? Miért tanítanék én irodalmat, akár a mostani tanulmányi rendben, akár hamarosan, egy átstrukturált irodalomoktatási rendben belül? A részleges kizárások módszerét alkalmazva szeretném körülírni válaszomat.

Persze, hogy van az irodalomtörténet és irodalomelmélet középfokú oktatásának felbecsülhetetlen értékű társadalomtörténeti, társadalomfilozófiai és erkölcs-nemesítő vonatkozása s haszna is; de aki pusztá historiográfiai, szociográfiai, etikai segédtudománynak fogja csak fel az irodalomtörténetet és irodalomelméletet, s kizárólag ebben a szellemben közelíti meg diákjaival szépirodalmi anyagát, az az irodalomtanítás lényegét tagadja meg, és semmiképpen sem szeretetheti meg diákjaival az élő irodalmat, s nem nevel, mert nem nevelhet olvasókat. Márpedig minden irodalomtanítás döntő célja szerintem — tanítsuk bár éppen a klasszikusokat vagy a legkevésbé klasszikus kortársakat —: az olvasásra nevelés, az olvasónevelés maga.

Mindez nem egy irodalmi hetilap akvizitőrének a prakticista szempontja. Az az olvasó, akit én nevelnék irodalomóráimon, nem állítaná szembe a Gutenberg-galaxisban keletkezett kultúrtörténeti értékeket — önmagában, környezetében, társadalmában — semmiféle újszerű civilizatórikus vagy művelődési törekvés lehetőségeivel. Nem szeretnék tehát olyan olvasókat nevelni, akik azért, mert irodalom is nevelkedtek, szembefordulnak a XX. század technikai és tudományos forradalmának újvilágával. Sohasem bírtam a sznobokat. Meg kell azonban nagyon halkan jegyezni, nem olvastam azokat a romániai magyar irodalmi tanulmányokat és esszéket, amelyek irodalomcentrizmusra, az esztétikai kultúra elszigetelésére biztattak volna nálunk ebben a harminchárom évben. Nem is voltak ilyen tanulmányok és esszék. A műközpontú elemzés igényét pedig csak az értetlenkedők tekinthették az esztétikum elszigetelésére való törekvésnek. Ha azonban jól emlékszem — és jól emlékezem! —, éppen ellenkezőleg, az esztétikai kultúra, az esztétikum viszonylagos autonómiája egyesek részéről való következetes lebecsülésének, tagadásának lehettünk tanúi a negyvenes és ötvenes évek folyamán; és mi magunk, előrehaladottabb korúak sem tagadhatjuk bizonyos felelősségünket, hibáinkat e téren. Annál elhibázottabbnak éreztem és érzem most is az úgynevezett irodalomcentrizmusról folytatott vitáink tegnapi, önök által adott megalapozását. Akik tudniillik önök közül az esztétikai kultúra állítólagos egyeduralomra törése ellen álltak szorítóba nálunk, azok menthetetlenül nemlétező ellenfelekkel harcoltak; árnyékbokszolásukkal tűntek ki. Ellenben — mind egyek lehetünk és vagyunk is a sokoldalúan fejlett modern ember, az irodalmat is olvasó, zenét is hallgató, képet is néző (vagy író, zenélő, festő) matematikus, orvos, mérnök, technikus, munkás, földműves, sőt az irodalmat is olvasó irodalomtanár... és író... szolgálatában; s azoknak az intézményes kereteknek az alakításában, amelyek anyanyelven biztosítják a sokoldalúan fejlett ember szellemi életét — éppen nálunk, a szocialista Romániában.

Ha tehát azt kérdik tőlem, miért vállaltam el a tankönyvírást, és éppen a felszabadulás utáni romániai magyar irodalommal foglalkozó fejezetek megírását, ezt az eleve háládatlan feladatot, akkor azt válaszolom: mert az irodalomra nevelést, az olvasásra nevelést tartom az esztétikumra, az esztétikai alkotásra és fogyasztásra való ránevelés legtöbb lehetőségét nyújtó, nyitó útnak korunkban és társadalmunkban is. Az esztétikumot magát és mindenekelőtt legdúsabb lelőhelyét, a művészi képet pedig az önismeret és az álom, a valóságlátás és az emberibb világról álmódott álom legnagyobb hordozójának. 150 évvel ezelőtt ezt úgy mondták volna: „lenni ösmérem.”

Ennek a tankönyvnek az általam írt második része abból a meggyőződésből született tehát, hogy a szocialista társadalomban és egy szocialista nemzetiség életében is egyik legnagyobb, semmivel sem helyettesíthető kincsünk a hazai, sajátos energiarendszerekből s a világirodalom eleven áramköreiből egyaránt táplálkozó irodalmunk. Amennyiben erősíthetjük könyvünkkel, erősíthetem fejezeteimmel tanárban, diákban, iskolán kívüli olvasóban ezt a meggyőződést, annyiban, annyira örvendek könyvünk megjelenésének. Amennyiben viszont nehezítettem — fejezeitemmel — e meggyőződés kialakulását, annyiban, annyit hibáztam. És ezt sajnálom.

Marosi Péter

Tantárgy vagy gondolkodásmód?

Tudomány és tantárgy kapcsolata régi vitatéma a pedagógiai irodalomban.

A történettudomány a társadalom megismerésében a primus inter pares szerepét játssza. De a történész oda akar figyelni az emberrel foglalkozó tudományokra — írja Fernand Braudel: „Konzultációra lenne szükség, amelyben az emberrel foglalkozó tudományok összessége részt venne, a hagyományosak éppúgy, mint az újak, a filozófustól a demográfusig és a statisztikusig. A dialógusok egész sorát kell nekünk, történészeknek megkezdenünk az emberrel foglalkozó tudományok minden nagy szektorával.“ (A civilizációk története. Történelemelméleti és módszertani tanulmányok. Bp., 1977. 129.)

Az egykori világteljesség bemutatásának alapkövetelménye — s ez nemcsak a tudományos munkában van így, hanem a történelemkutatásban is — szem előtt tartani, hogy a társadalmi fejlődés általános trendvonalával mellett sajátos változatok jöhetnek létre, a fejlődést jelentő alakulatokkal egyidőben léteztek különböző fejlettségű szintet vagy más-más formációt képviselő társadalmak is. A történelemnek mindig voltak központjai, s ebben a vonatkozásban elég, ha Engelsre hivatkozom, aki a középkori Franciaországot „a feudalizmus központjának“ nevezte, a XVII. századi Hollandiát meg „tökés mintaállamnak“. Az emberiség fejlődése rendkívüli egyenlőtlenségekkel, állandó súlyponteltolódásokkal megy végbe. Egy ország elmaradottsága, visszaesettsége nem szégyellni való tény, hanem történelmi realitás. A baj akkor kezdődik, amikor elrugaszkodva a történelem dialektikájától a partikularitást akarjuk elfogadtatni mint olyan valamit, amelyben az illető nép szelleme, lelkiülete őlt testet, s ezzel egyenrangúsítjuk vagy magasabbra emeljük ezt a partikulárist.

A gazdasági és természeti körülmények meghatározó volta nem jelenti az alternatívák hiányát. Minden osztály, nemzet előtt voltak választási lehetőségek. A történelem több lehetőségű, egyszerre több megoldás is adott. Marx és Lenin a történelmi alternatívák jelentőségét mindig hangsúlyozták. Erről a marxizmus elsőkélyesítői gyakran megfeledkeznek. „A történelmi determinizmus a vulgarizálók felfogásában olyan vasúti menetrendhez válik hasonlónvá, amelyben az egymást követő állomások előre meghatározottak, legfeljebb a vonat lefutásának időpontját nem lehet teljesen biztosra venni“ — írja Márkus György (*Marxizmus és antropológia*. Bp., 1971. 97—98.). A cselekvés szintere minden nemzedék előtt nyitott. Ezt a több lehetőségű történelemből lehet megérteni.

Az utóbbi évtizedekben a társadalomtudományok, a szociológia, közgazdaságtan, társadalomlélektan, kultúrantropológia, demográfia stb. együttesen olyan ismeretanyagot gyűjtöttek össze, olyan módszereket dolgoztak ki, olyan szemlélet- és gondolkodásmódot alkottak, amelyet nemcsak a történész, hanem a történelmet tanító tanár sem kerülhet meg.

A különböző tudományok ismeretanyagának felhasználása nélkül a történelemtanítás például nem tudja elfogadhatóan megmagyarázni a tudományos-technikai újítások dialektikáját.

Az iskolai tankönyvekben amúgy is viszonylag kevés helyet szorítanak a tudomány- és technikatörténet tanításának. Amit a szerzők bevesznek a kötelező tananyagba, az jórészt összefüggéstelenül, kiegészítés vagy pótlás gyanánt húzódik meg a tankönyvek perifériáján. Ugyanakkor pedig a találékonyság és az „újító-készség“ a kultúra legjellemzőbb tulajdonsága. A kultúrák újítóstruktúrája igen bonyolult jelenség, talán ezért tudunk olyan keveset róla. Csak abban az esetben beszélhetünk tartós és gyökeres minőségi változásokról, ha a részrendszerben bekövetkezett újítás befolyásolja az egész fejlődését. Az erős szakosodás például beszűkítheti a társadalom homeosztatisuk lehetőségeit.

A felfedezések szükségessé tették a kutatásoknak megfelelő szervezeti formák kialakítását. Az akadémiák története — keletkezésük, virágzásuk, sorvadásuk — grafikonszerű lenyomata az európai államok történelmi változásainak.

Comenius, kora tudományos törekvéseivel összhangban, a nevelés és az oktatás egész rendszerét akarta megváltoztatni, mert az iskolának olyan cselekvő embert kell nevelnie, aki képes az újításokkal lépést tartani: „az iskolákban mindent kell tanítani, ami az emberi természetet tökéletesítheti, s így a gazdasági, állami, egyházi, iskolai állapotot javíthatja.” Ugyanezt a gondolatot fogalmazta meg Apáczai Csere János a *De summa scholarum necessitate* című művében. A nevelés reformját szorgalmazó értekezést írt John Milton és a modern közgazdaságtan megalapítója, Sir William Petty is. Az angol polgárosodás kimagasló személyiségeinek törekvései szemléletesen bizonyítják, milyen szorosban összefügg a tudományos forradalom és a nevelés-oktatás reformálásának problémája.

Az ipari találmányok indították meg azt a forradalmat, „amely egyszerűen az egész polgári társadalmat átalakította” (Engels). Ipari forradalom nélkül a kapitalizmusba való átmenet nem válhatott volna teljessé, de a tőkés termelési viszonyok felülkerekedése nélkül az ipari forradalom nem tudta volna átfogni a termelés, szállítást és fogyasztást egészét.

A tudományos-műszaki forradalom új lehetőségeket biztosít a történelem-tanításnak a világteljeség magyarázatára és a történelmi gondolkodás fejlesztésére. Az utóbbi fél évszázadban jóval több tudományos felfedezés történt, mint az elmúlt évezredekben együttvéve. Joggal beszélhetünk a *tudomány második forradalmáról*. A XX. század legjellegzetesebb elmélete a *relativitáselmélet*. Megváltozott az ember viszonya a természethez; a technika beavatkozik az ember természetéhez való viszonyába, mert nagy méretekben átalakítja az ember külső világát, s ezáltal a természettudományos nézőpontot állandóan szeme elé tárja.

Wittgenstein filozófiájának természettudományos-matematikai nyelve legalább annyira jellemző korunk gondolkodására, mint Spinoza *more geometrico* etikája a XVII. század kultúrájára.

A természettudományok módszer- és gondolkodásmódbeli hatása alól a történettudomány sem vonhatja ki magát. A statisztikai módszerek alkalmazása olyan megvilágításba helyezi a jelenségeket, ami a hagyományos eseményleíráshoz képest új szempontokat kínál. Legalábbis azoknak a történetészeknek, akiknek a történelem nem a jelen igazolására szolgáló példatár. A modern történetírás az egyszerű, az egykori formájukban többé nem ismétlődő jelenségekre vonatkozó feltevéseket ellenőrzi, s az igazolt hipotézisek alapján újabb feltevéseket alkot. És mivel a jelenségek egyszerűsége nem összeférhetetlen a részek összefüggésével, az általános törvényszerűségeket is korszerűbb formában tudja megfogalmazni.

A mindenkori totalitásnak, amelynek a tanár mindig csak a leegyszerűsített vázlatát tudja körvonalazni, az az újítórendszer a magva, amellyel a cselekvő ember a körülmények megváltoztatására vállalkozik. Ha erről megfeledezünk, egyoldalúvá torzítva a gazdasági, politikai tényezőket, vagy a misztifikált népi heroizmust tesszük kizárólagossá, a történelmet az ember fölé helyezzük mint töle idegen szubsztanciát, az egyén a társadalmi folyamatba dologiasodik. Ebből a látószögöl a történettudomány a vélt igazságok apologetikájává silányul.

A legfontosabb: akit a történelemre tanítanak, ismerje fel, hogy az ember a történelemnek nemcsak szereplője, hanem rendezője is. A rendezés bizonyos értelemben az újításra hangolt gondolkodás és magatartás kialakulásának és fejlődésének függvénye.

A különböző társadalmi osztályok és rétegek választ keresnek koruk problémáira, és értelmezni akarják azokat a társadalmi viszonyokat, amelyeknek maguk is résztvevői és alkotói. E reális igénytel szemben a történelemtanítás nem lehet közömbös vagy félrevezető. A korszerű történelmi műveltség — értékhordozó tartalma következtében — a haladásnak elkötelezett, nyitott személyiség nevelésének egyik feltétele. A történelemtanítás csak ily módon biztosíthatja az értelem, az érzelem és az akarat harmonikus fejlesztését. Ez pedig csak akkor lehetséges, ha elutasítjuk azt az oktatási gyakorlatot, amelyben a tanuló vagy a felnőtt „Szívét külön, esztét külön szárnyalja be az egyröptű szó” (József Attila). Az értelem és az érzelem emberben levő eredeti egységét kell helyreállítani, hogy az egyén értelmileg és érzelmileg is motivált indítékok alapján vegyen részt a társadalmi gyakorlatban. A történelmi gondolkodás a személyiséggel együtt változik, ezért a gondolkodás elválaszthatatlan a személyiség nevelésétől.

Az alkotó gondolkodás nem tehetségek kiváltsága, hanem általános emberi tulajdonság. Az egyént a társadalmi gyakorlat mindig új és új problémahelyzetek elé állítja.

Az emberi képességek rangsorában a kreativitás az intelligencia legmagasabb foka. Az intelligencia a tanultak alkalmazását teszi lehetővé, a kreativitás *divergens gondolkodásmódjával* a begyakorolttól és megszokottól eltérő újszerű válaszokat keres. Az újítórendszer mindig divergens. Az egyoldalú történelemtanítás

nem nevel önálló gondolkodásra, helyes kérdésfeltevésre, interdiszciplináris válszok keresésére, elnyomja az emberben meglévő kíváncsiságot.

A jelentős változást hozó tudományos felfedezések nem a megtanult eljárások új alkalmazásából fakadnak. A tudományban új korszakot nyitó felfedezések az összegyűjtött ismeretekhez képest nem konvergensek, hanem divergensnek, nem igazodnak a meglévőhöz, hanem attól elágaznak. Minden kornak voltak divergens gondolkodói (pl. Kopernikusz, Marx, Einstein), akik szembefordultak a megszokottal, a lehetséges kategóriájában gondolkoztak. Ezt a gondolkodásmódot és magatartást a tudománytörténet keretében lehet tanítani, de megismerése közelről sem jelenti azt, hogy az egyén egyszeriben elsajátította a divergens gondolkodásmódot.

Az állam és a társadalom demokratikus vezetése és a tudományos forradalom gyorsan változó életritmusa megköveteli, hogy minél többen rendelkezzenek azzal a képességgel, hogy a megszokottat ne tekintsék természetesnek, felismerjék a változtatás szükségességét. Ezért a kreativitás nevelése a demokratikus társadalmakban az egész társadalom feladata. A tanulók így megtanulják alkotóan alkalmazni a történetiség egységesítő elve alapján a különböző társadalom- és természettudományok ismeretanyagát. A kreativitás fejlesztése a kíváncsiság felébresztésével, a problémák megoldása folyamán előforduló döntési helyzetekben kifejtett intellektuális erőfeszítés kiválasztásával és sikerélményekkel érhető el. A viták nagymértékben fejlesztik a problémák megközelítéséhez szükséges nyitottságot és a divergens gondolkodást.

A valóság alkotó szemlélete és vizsgálata bizonyos vonatkozásban szükség-szerűen nonkonformista. Ez az iskolai oktatásban sincs másképpen. Az iskolapadban ülő tanuló magyarázhatja másképpen a jelenséget, mint ahogyan azt a tankönyv tartalmazza. A tanuló véleményét akkor sem szabad letörni, szétzúzni, ha történetesen nincs igaza, mert önálló vélekedésével a megszokottól való eltávolodást gyakorolja, alkotó beállítottságát csiszolja.

Természetesen a nonkonformista vélekedés és magatartás kiemeléseivel pedig nem a szertelen ellentmondás ösztönzését akarom elfogadtatni. A gyakorlati pedagógiában jártas tanárok előtt bizonyos, hogy a gondolkodási, helyzetelemzési és szemléleti nonkonformista megnyilvánulások gyakran foglalnak magukban kreatív mozzanatokot. A vélemények harcában kikristályosodó gondolkodás és ismeretszerzés tartósabb és rendszeresebb világnézeti nevelést biztosít, mint a kinyilatkoztatások „bizonyosságából” származó dogmák és előítéletek.

Kreativitásra csak kreatív tanárok tudnak nevelni. Amelyik iskolában hiányos vagy fogyatékos a tanári munka kreativitása, ott az ifjúsággal fogékonyága leg-szebb éveit fecséreltetik el.

Az alkotó szellem csak olyan társadalomban érvényesülhet, amely kedvez és igényli a keresést, kutatást, a szabad vizsgáldódat, nem tartja kiváltságnak az egyszerű elhatározottban való feltétlen hit megkövetelését. Az ifjúság nagy értéket tulajdonít az önmegvalósításnak. Ezzel aspirációs képlete is megváltozik. Fokozottabb mértékben és állandó jelleggel elvárja az alkotó szellembe való bevezetést és a fórumot, ahol véleményét elmondhatja. A társadalmi életre való felkészítésben a társadalomtudományoknak elsődleges szerepük van, mert e tevékenységi formák keretében kell a tanulóknak elsajátítaniuk az előítéletektől, elfogultságoktól mentes tudományos társadalomszemléletet és alkotó történelmi gondolkodást. „A kreativitás merészséget jelent: minden új bizonytalan, szokatlan — írja Erika Landau. — Az egyén belső szabadsága és környezetének biztonsága szükséges ahhoz, hogy az egyén a biztos, az ismert köréből behatoljon az ismeretlenbe. Amikor nem lehetünk kreatívak, akkor vagy a belső szabadság felismerése, vagy a külső viszonyok biztonsága hiányzik.” (A *kreativitás pszichológiája*. Bp., 1974. 15.)

A demokratikus szellemű szocialista iskola a tanulókat megtanítja tudatosan élni, alkotásra nevelni, belső szabadságuk felismerésére és a külső viszonyok biztonságos rendezésére.

Azért foglalkoztunk aránylag részletesen a kreativitás kérdésével, mert az a történelmi gondolkodástól elválaszthatatlan. Csak az olyan történelemtanítás fogadható el, amely önálló véleményalkotásra ösztönzi a tanulót. Erre különösképpen a tudomány- és technikatörténet tanítása alkalmas.

A tudomány- és technikatörténeti órák keretében nemcsak a felfedezéseket és találmányokat illene leixális rendbe szedve felsorolni, hanem a világkép változásait döntően befolyásoló modelleket (a Kopernikuszét, az Einsteinét) is tanítani kell, hogy a tanulók megismerjék a tudományok fejlődésének belső logikai struktúráját is. Ezzel a tanulók azt is megismerik, ami nem volt konvergencia a kor gondolkodásában.

Fábián Ernő

A minőségi ugrás követelményei a mezőgazdaságban

Az utóbbi hónapokban, pontosabban 1977 augusztusa óta több fórumon, országos szinten elemezték mezőgazdaságunk helyzetét, és ismételten, konkrétan megfogalmazták azokat a teendőket, amelyeknek végrehajtása biztosíthatja az öt-éves és a távlati tervben kitűzött célok elérését. E magas szintű fórumok között első helyen áll a decemberi országos pártkonferencia, amely a XI. kongresszus elvi határozatainak végrehajtását elemezve kijelölte a közeljövő feladatait mind a mezőgazdaság, mind a nemzetgazdaság többi ága számára. A konferencia határozatainak szellemében fogantak aztán azok a további intézkedések, amelyeket a megyei pártbizottságok első titkáiraival, mezőgazdasági kérdésekkel foglalkozó titkáiraival, valamint más párt-, állami és mezőgazdasági káderekkel szervezett február eleji munkatanácskozáson, az Országos Mezőgazdasági Tanács január 31.—február 1-i plenáris ülésén, a Mezőgazdasági Termelőszövetkezetek Országos Szövetségének, a Nemszövetkezettesített Helyesgek Földművesei Központi Komissziójának, a Mezőgazdasági és Erdészeti Tudományos Akadémiának stb. részvételével lezajlott tanácskozáson vitattak meg és fogadtak el. De már ezt megelőzően a termelőszövetkezeti és állami mezőgazdasági vállalati vezetőkkel tartott országos tanácskozáson, 1977 augusztusában megszabták azokat az irányvonalakat, kijelölték azokat a feladatokat, amelyeket az elkövetkező években az ország szarvasmarha- és juhtenyésztésében követni kell. Ezután lezajlottak a rendszeres, országos tanácskozások a búzatermesztés, kukorica-, cukorrépa-, burgonyatermesztés stb. időszerű szakmai kérdéseinek megvitatására, a folyó évi eredmények kiértékelésével.

A hozott határozatok, döntések egyaránt azt szolgálják, hogy a mezőgazdasági termelésben is kihasználják a tudományos-műszaki forradalom korszakában kínált, a vívmányokat, növeljék a beruházások hatékonyságát, a munka termelékenységet, s ezek révén növeljék a mezőgazdasági árualapot, közvetve tehát javítsák a lakosság élelmiszertermékekkel való ellátását.

Az országos pártkonferencia megállapította, hogy a rendelkezésre álló erőforrások, az 1971—1975-ös ötéves terv teljesítésében elért eredmények kellő alapot szolgáltatnak arra, hogy az 1976—1980-as ötéves terv eredeti előirányzatait növelni lehessen, jobban értékesítve a műszaki-anyagi alap hatékonyabb kihasználásában rejlő tartalékokat.

A pártkonferencián elfogadott kiegészítő programnak megfelelően a mezőgazdaság össztermelését az eredetileg kijelölt 6,5—8,6 százalék helyett évi 6,9—9 százalékkal kell növelni, az évi gabonatermésnek pedig az eredeti 20 millió tonna helyett el kell érnie a 24 millió tonnát. Megközelítően hasonló arányban kell emelkednie az állattenyésztés termelésének is, beleértve az állatlétszám növekedését. Az állati termékekkel való ellátás javításának érdekében 1978-ban 11,7⁰/₀-kal kell gyarapodnia az 1977-es állományhoz képest a szarvasmarha-, 13,4⁰/₀-kal a sertés-, 18,6⁰/₀-kal a juh- és kecskeállomány, 15,6⁰/₀-kal a tojóbaromfiak számának.

Hogy milyen feladatok elé állítják ezek az előirányzatok a mezőgazdaságban tevékenykedő összes dolgozókat, arra következtetni lehet abból, hogy a világ mezőgazdaságában az évi átlagos növekedési ütem 1,5⁰/₀ körül mozog, s — a szocialista táboron kívül — ritka az évi 2,5—3⁰/₀-osnál nagyobb növekedési ütem, sőt a világ juhállománya 1974-ig 12 évi átlagban csak 0,2, szarvasmarha-állománya 0,9, sertésállománya csak 1,0⁰/₀-kal nőtt. Az ENSZ élelmezési és mezőgazdasági szervezete havi közlönyének* adatai szerint a világ mezőgazdasági össztermelése 1970 és 1976 között évi átlagban 2,4, Nyugat-Európáé 1,6⁰/₀-kal nőtt. Az 1961—1965-ös periódus átlagát 100-nak véve, a mezőgazdaság nettó termelése 1977-re világvizonylatban

* FAO: Bulletin mensuel économique et statistique agricole, 1977. 11.

139%-ra, Európában 131%-ra emelkedett, míg hazánkban — ugyanazon forrás szerint — 1966-ban 125%-ot, 1977-ben pedig 168%-ot ért el. Ezek szerint világátlagban a növekedési ütem a szóban forgó 14 év alatt évi 2,8% volt, Európában nem érte el a 2,3%-ot, míg hazánkban meghaladta a 4,8%-ot. Viszont 1966 és 1977 között a növekedés már csak 43, vagyis évi átlagban kerekén 4% volt. Ezekhez az adatokhoz mérten tehát az elkövetkező évekre előirányzott ütem jelentős erőforrások bevetését feltételezi, hiszen — amint a már említett munkatanácskozáson elhangzott főtitkári záróbeszéd megállapítja — „a mezőgazdaságban a gabonatermelés a múlt esztendőben meghaladta a 18 millió tonnát. Az első két évben mintegy 19 millió tonnás évi átlagtermést értünk el. Noha ez számottevő növekedés az előző öt éves terv évi átlagaihoz viszonyítva, mégis a tervek színvonalán.” Vagyis ez a számok nyelvére lefordítva azt jelenti, hogy az 1980-ra előirányzott 24 millió tonna gabonaössztermés elérése érdekében a hátralevő három évben az évi növekedési ütemnek — gabonából — 8,7–8,8%-osnak kell lennie.

A tervezett eredmények eléréséhez elsősorban a földalappal kell helyesen gazdálkodni. Amint Nicolae Ceaușescu elvtárs a mezőgazdaságnak szentelt munkatanácskozáson mondotta: „Úgy vélem — mint azt a kongresszuson és az országos konferencián is aláhúztam —, hogy figyelmünk középpontjába kell helyezni a földalappal helyes felhasználását. A föld a fő termelőerő, és ahogy gazdálkodunk vele, attól függ az elért termés. Sajnos, különböző formákban évente százezer hektárokat hagynak kihasználatlanul.” A számok tükrében vizsgálva e kijelentéseket, azt látjuk, hogy hazánkban a mezőgazdasági terület 1938 és 1976 között 15 005 900 ha-ról 14 954 800 ha-ra csökkent, de a mezőgazdasági terület művelési ágankénti megoszlásában nőtt a statisztikai nyilvántartásokban „más területek” néven szereplő terület, mégpedig 1938-tól 1976-ig 261 100 ha-ral. Kétségtelen, hogy a termőföld védelméről intézkedő rendelkezések ellenére az új ipari létesítményeket, lakónegyedeket előszeretettel telepítik a lapályos területekre, a legjobb minőségű talajokat, szántóföldeket vonva ki a mezőgazdasági használatból.

A hegyes-dombos vidékeken, hazánk jelentős részén a mezőgazdasági terület védelme szempontjából fontos szerepe van az erdőknek, amennyiben ennek állapota kihat az erózióra, a folyómedrek eliszaposodására, a lejtős területek természetes termékenységére. Az erdőgazdasági terület viszont 1938 óta csökkent.

A mezőgazdaság üzemágai közül Romániában különleges jelentősége van az állattartásnak. Amint az alábbi adatokból kitűnik, az ország állatállománya az alapévnék vett 1938-hoz viszonyítva rendkívüli mértékben megnőtt.

Az állatállomány létszámának alakulása 1938—1980 között (ezer fő),

	1938	1961	1971	1977	1980 (terv)
Szarvasmarha	3 653	4 530	5 216	6 351	7 650
Sertés	2 763	4 300	6 359	10 193	13 000
Juh és kecske	10 451	11 904	14 354	14 775	20 000
Baromfi	27 325	38 000	54 333	91 503	

Az magától értetődő, hogy nagyjából a takarmányszükséglet is ilyen arányban növekedett, illetve nő a további években. Az adatokból viszont az derül ki, hogy a természetes kaszálók területe az 1938. évi 1 714 200 ha-ról 1976-ra 1 404 300 ha-ra csökkent; de — amint azt a mindennapi gyakorlatban látjuk — ennek a területnek a lekaszálása is évről évre problematikusabbá válik. Ebben a helyzetben a terület csökkenése miatt kieső takarmányt az átlagtermések növekedésének, a felszaporodott állatállomány további szükségleteinek a kielégítését pedig a szántóföldi takarmánytermesztés fokozásának kellene kiegyenlítenie. Az ide vonatkozó statisztikai adatok viszont azt mutatják, hogy a szántóföldi takarmánytermő terület 1970 és 1976 között 42 900 ha-ral csökkent, tehát a termésátlagoknak kellett és kell ezután is nagymértékben javulniuk. Ezt a javulást már megfigyelhetjük a természetes legelők és kaszálók azon hányadán, amelyen a megyei zöldmezőgazdálkodási vállalatok komplex feljavítási munkákat végeztek. A szántóföldi takarmánytermesztésben azonban ez a kedvező változás elég lassú ütemű. (Például a lucerna átlagtermése az 1966—1970-es időszakban 40,0, az 1971—1975-ös időszakban 44,6, 1976-ban 51,2 métermázsa, a lóheréé pedig a fenti időpontokban 28,0, illetve 31,6 és 29,3 métermázsa volt hektáronként.) Ennek egyik fontos oka, hogy a vetésterületek megválasztásakor a takarmánynövények sok gazdaságban a leggyengébb minőségű talajokra kerülnek, mert a központi árualaphoz való hozzájárulás szempontjából fontosabbnak minősülő növények (kenyérgabona, szemeskukorica, cukor-

répa, burgonya, kender, len stb.) és a zöldségfélék elsőbbséget élveznek a vetésterület kijelölésekor, de a rendelkezésre álló istállótrágya és a műtrágyák felhasználásánál is.

A munkaerőgazdálkodásban a világszerte észlelhető tendencia nálunk is érvényesül, tehát a mezőgazdaságban foglalkoztatott személyek számaránya fokozatosan csökkent eddig is, s az előirányzatok szerint az elkövetkező években szintén fogatkozni fog. Ez különösen a mezőgazdasági szövetkezeti ágazatára érvényes, mert az állami mezőgazdasági vállalatokban és a mezőgazdasági állomásokon a személyzet létszáma gyarapszik: 1960 és 1976 között előbbinél 224 000 főről 269 900-ra, utóbbinál 44 502-ről 131 540 főre emelkedett. A termelőszövetkezetekben dolgozó tagok száma viszont — az mtsz-eken kívül állandó munkaviszonyban lévők nélkül — jelentősen: az 1962. évi 4 568 200 főről 1976-ig 2 756 100 főre csökkent, vagyis a szövetkezetesítés befejezése óta a ténylegesen dolgozó tagok száma az eredetinek 60,3%-ára apadt.

A mezőgazdaság viszont egyre több főiskolai és középfokú végzettségű szakembert foglalkoztat: az 1960-as 10 874-ről 1976-ban számuk 33 579-re emelkedett, s ezek közül 1960-ban 5 147, 1976-ban 19 789 volt a főiskolát végzett agrármérnökök, állattenyésztő mérnökök, állatorvosok és mezőgazdasági mérnökök száma.

A fentiekből kiviláglik, hogy a műszaki fejlődésnek egyre fontosabb szerepet jut mezőgazdaságunkban. De ez nemcsak azt jelenti, hogy kevesebb munkáskézrel, viszont több magas képzésű szakemberrel folyik a munka, hanem azt is, hogy a hagyományos termelőerők helyét újak foglalják el. A termelésben a gépesítés, a vegyszeres kezelések, az öntözés, a bővebben termő növényfajták és nagyobb teteményképeségű állatfajták egyre fontosabb szerepet töltenek be. Vagyis: a hagyományos gazdálkodást a tudományos-műszaki forradalom vívmányait széles körben alkalmazó, korszerű mezőgazdálkodás váltja fel.

Amint az országos fórumokon elhangzott megállapításokból is kitűnt, a hazai agrártudomány jelentős sikereket ért el, különösképpen a növénytermesztésben (sok új szántóföldi növény, gyümölcsfajta és hibrid előállítás tanúsodik erről), de az elért tudományos eredményeknek általános, az egész mezőgazdaságra kiterjedő hasznosítása, gyakorlatba ültetése — különböző okok miatt — nem következett be az elvárható mértékben. Különösen vonatkozik ez a mezőgazdasági gépgyártásra és a mezőgazdaságban használatos vegyszerek előállítására, amiről a pártfőtitkár — többek között — ezt mondta a már említett országos munkatanácskozáson: „Itt az ideje, hogy felszámoljunk egyes negatív helyzeteket a gépgyártásban és vegyiparban, gyökeresen és azonnal oldjuk meg a mezőgazdaság ellátását mindazzal, amire szüksége van.“

Kiszűzemi szemlélettel (vagyis lényegében: autarkikus gazdálkodásra berendezkedve, hogy a családi pénzgazdálkodást minél inkább függetleníteni lehessen a külső piactól) és eszközökkel, termelési eljárásokkal nem lehet korszerű nagyüzemi gazdálkodást folytatni. A „bazar jellegű“ gazdaság, ahol mindent meg lehet találni, nem felel meg a mai követelményeknek, mert az áruteremtés — a mai szinten — szakosodást, összpontosítást és integrációt feltételez. Ezek segítségével könnyebben megvalósítható a termelés függőleges növelése, a növénytermesztésben a területegységre jutó átlagtermések, az állattartásban az egyedi hozamok növelése. Hiába koncentrálnak azonban a termelést a kedvező természeti és közgazdasági feltételeket nyújtó vidékekre, hiába szakosodnak a mezőgazdasági üzemek, farmok bizonyos termények vagy termékek előállítására, ha a nagy termelőpotenciálú növény- és állatfajtáknak, hibrideknek a tápanyagellátásban, növényvédelemben, termesztéstechnikában, illetve a takarmányozásban és tenyésztéstechnika terén jelentkező magasabb igényeit nem elégítik ki. A tapasztalat azt mutatja, hogy a műtrágya-ellátottság, a géppark szakosítása, a növényi kártevők és betegségek elleni védekezés, az állatállomány takarmánnyal való ellátása nem mindig kiegyensúlyozott, nem eléggé folyamatos, nem eléggé biztonságos. Gyakran fordul még elő, hogy egy megye vagy egy gazdaság nem kapja meg az igényelt (a terméshozamok tervezett növeléséhez elengedhetetlenül szükséges) műtrágyamennyiséget vagy azért, mert a gyár exportkötelezettségeinek kell hogy eleget tegyen, vagy mert a termelő mezőgazdasági egységeknek nincs pénzügyi fedezetük a megrendelt műtrágya kifizetésére.

Nem is hangsúlyozódott ki eléggé az eddigiekből az a meggondolkoztató helyzet, ami egyes üzemekben a munkaerőnek az átlagosnál gyorsabb ütemű fogyatkozása következtében állott elő. Itt elsősorban a fejőgondozókban és juhászokban mutatkozó, növekvő hiányra kell gondolni. Ezért a legsürgősebben át kell térni a juhászban az olyan tartási rendszerekre (tejelő állományok esetében a gépi fejésre is), amelyekben a régi típusú juhászt kevés, szakképzett dolgozó, sok gép

és korszerű technológia helyettesíti. Mert ma még csak 15 millió juhot kell terelgetni, nyírni, részben fejni, de holnap már 20 milliót.

Talán — látszatra — az indokoltnál többet időztünk az állattartás, állattenyésztés kérdéseinél. De ha tudomásul vesszük, hogy a mezőgazdaság fejlettségi színvonalára a termelés biztonságossága mellett elsősorban a mezőgazdaságban megtermelt értékből az állattartásra jutó hányad aránya jellemző (például a legfejlettebb mezőgazdasággal rendelkező európai és óceániai országokban ez az arány meghaladja a 70%-ot, míg nálunk csak 1985-re éri el — az előirányzatok szerint — a 44-45%-ot), akkor ez a részrehajlás nem tűnik indokolatlannak.

Ha tekintetbe vesszük, hogy a nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés általánosságá válásáig — vagyis 1962-ig — a mezőgazdaságra fordított állami beruházások nagyon szerények voltak (amit az ipar prioritása és az egyéni gazdaságok fennállása indokolt), tudomásul kell vennünk azt is, hogy a korszerű termelésre való sürgető átállás — mely most van folyamatban — nagy beruházásokat igényel. A korszerű növényápoláshoz — főként az ország terepviszonyai miatt — változatos, a mainál jóval több munkafázis elvégzésére alkalmas gépparkot kell megteremteni; sok ezer nagy istállót kell az új technológiák bevezetésére alkalmassá tenni, átalakítani, gépesíteni; a magtárak, raktárak, szárítóberendezések ezreit kell felépíteni, illetve korszerűsíteni, hogy a kényszerűségből nedvesebben aratott szemesterményeket (búzát, kukoricát stb.) azonnal és helyben a biztonságos tárolhatóság megkövetelte nedvességtartalom-szintig lehessen szárítani; a növényvédelmi szereket és gyomirtószerket előállító ipart (és kutatást) olyan arányban kell fejleszteni, hogy teljes mértékben (mennyiségben és választékban, minőségben) kielégítse a hazai igényeket; a korábbi telepítésű gyümölcsösöket, szőlőket úgy kell korszerűsíteni, hogy azokban a növényápolást és a szüretelést minél nagyobb arányban gépesíteni lehessen, és így tovább.

Miután most már a feladatok körvonalazódtak, a következő éveknek meg kell hozniuk azt a minőségi ugrást, amelyhez a feltételeket a mennyiségi felhalmozás megteremtette.

Balogh Miklós

Ésszerű üzemnagyság — optimális termelési szint

Napjainkban egyre „számítóbban“ élünk, egyre gyakrabban keresünk választ matematikai módszerek segítségével az élet minden területén felvetődő kérdésekre. Sok apró részletkérdést írunk le magas szintű matematikai pontossággal, s ezzel közelebb jutunk az összetett kérdések megoldásához — de előfordul az is, hogy „a fától nem látjuk az erdőt“.

Az egész és a rész összefüggésének ebből a szemszögéből próbálok meg ebben a dolgozatban a folyóirat olvasói előtt is tisztázni a mezőgazdasági üzem *nagyságának* és *termelési színvonalának* kapcsolatát — abban a reményben, hogy ezzel bepillantást nyújthatok az egyre inkább közvetlen termelőerővé váló korszerű tudomány műhelyébe.

A „méret“ vagy „nagyság“ fogalma nemcsak a készruha- vagy cipőgyári szakemberek körében használatos; munkája során gyakran találkozik vele a közgazdász is. Az *üzemnagyság* kérdése az 1930-as években került az érdeklődés homlokterébe, amikor is a gazdasági válság körülményei között, majd a fellendülés szakaszában egyre hangsúlyozottabban jelentkezett az igény a gazdasági hatékonyság különféle tényezői — köztük az üzemnagyság — tudományos feltárására s annak a tisztázására, hogy e tényezők milyen módon befolyásolják a gazdasági hatékonyságot.

A problémafelvetés, valamint a megoldás módjainak történeti áttekintésére itt nem vállalkozhatom. A kérdések elvi és módszertani vonatkozásainak bemutatását vélem fontosabbnak, és talán nem szerénytelenség, ha ehhez a magam vizsgálataiból merítem a példanyagot — azokból a vizsgálatokból, amelyeket Kolozs megye termelőszövetkezeti körében végeztem, a szarvasmarhatartó telepek optimális nagyságára és termelési színvonalára, a kettő összefüggésére vonatkozóan.

A szükséges kiindulópont — a vizsgálandó gazdasági ágazat, esetünkben a szarvasmarhatenyésztés sajátosságainak ismerete, másfelől az alkalmazott módsze-

rek birtoklása (nem feledve azt, hogy e módszerek általánosak, nem kapcsolódnak a szarvasmarhatenyésztés specifikumához: alkalmazhatók bármely gazdasági rendszer viselkedésének tanulmányozására). Tekintsük a módszerek birtoklását adottnak. Ami a vizsgáló ágazat sajátosságait illeti, a termelőszövetkezetek szarvasmarhatartó telepei jelenleg adott termelési színvonalának elemzéséből indultam ki, s az így nyert ismeretek alapján tértem rá az *optimális telepnagyság* kérdésének megválaszolására. Az általános rendszerelmélet szemszögéből közelítve meg a problémát, s a rendszer strukturális és funkcionális jellemzőinek dialektikus egységét tartva szem előtt, sikerült olyan módszert kidolgoznom, amely lehetővé teszi a szarvasmarhatartó telep *mint rendszer* fejlődésének leírását.

Mindenekelőtt tisztázandók egyes alapfogalmak. A szakirodalom az „üzem nagyság” és „üzemméret” elnevezéseket általában szinonim kifejezéseként használja. Hazánkban V. V. Topor munkáiban találkozunk először a két fogalom pontos meghatározásával, tartalmi eltérésük megvilágításával. Ezek szerint az *üzem nagyság* a termelőkapacitást, az ágazati koncentráció fokát jellemzi, s kifejezhető az illető egységben dolgozók létszámával, a termelőeszközök mennyiségével, értékével stb. — esetünkben pedig leginkább az állatlétszámmal (a következőkben ezt tekintjük az üzem nagyság alapvető mutatójának). Ugyanakkor az *üzemméret* a termelő kapacitás felhasználásának módját, a társadalmi termelés koncentrációját jellemzi — nem más tehát, mint az illető egységben meghatározott idő alatt előállított termelési érték, s fő mutatója a termelési volumen.

Ha az üzem nagyságot bemeneti (*input*), az üzemméretet kimeneti (*output*) értékeknek tekintjük, szükségszerűen merül fel a köztük fennálló mennyiségi összefüggés kérdése. Itt kapcsolódik be vizsgálatunkba a harmadik strukturális elem: a *belterjesség*, amely a nagyság és a méret mellett a termelési színvonal meghatározó tényezője. A belterjességet esetünkben az egy állatfőre eső ráfordítás és az ugyancsak egy állatfőtől származó hozam jellemzi. Mindenki tudja a napilapokból, hogy állattenyésztésünk törekszik a belterjességre; elemzésünk nyelvén ez azt jelenti, hogy egységnyi területen — vagy egy állat viszonylatában — a lehető legnagyobb termelési értékeket érjük el. A belterjes fejlesztés tehát a hatékonyság növelését, a termelőkapacitás ésszerű felhasználását jelenti, ami a hozam növekedésében konkretizálódik.

E három elem — nagyság, méret és belterjesség — dialektikus egységbe kapcsolásából egy új fogalom adódik: a *termelési színvonal*. Ez a társadalmi termelés fogalmkörébe tartozik, s mint ilyen, a társadalmi céloknak és érdekeknek megfelelően alakítható — hiszen tudjuk, hogy szocialista viszonyok között maga a társadalmi termelés is tervszerűen, tudatosan megy végbe. A termelési színvonal tanulmányozása az üzem nagyság, az üzemméret s a belterjesség együttes vizsgálatát tételezi fel, és ilyen módon lehetőséget nyújt az említett három tényező legössze-
rűbb összekapcsolási variánsainak felkutatására.

A szakirodalom elsősorban az optimális üzem nagyság kérdését tárgyalja részletesen, s bár ez lényeges útmutatást jelentett, az optimális termelési színvonal kutatásában mégsem alkalmazhattam csupán a klasszikus módszereket.

Hadd említsek meg itt néhány általánosan elfogadott nézőpontot az üzem nagyságra vonatkozóan. A szakirodalom az üzem nagyság fokozását — esetünkben tehát az állatlétszám növelését — a termelőkenység-növelést egyik útjának tekinti. A nagyüzemi termelés valóban kedvező feltételeket teremt az új technika bevezetésére, a berendezések korszerűsítésére, a munkaszervezés megjavítására; az üzem általános költségei nem nőnek egyenes arányban a termelés növekedésével, csökken az egységre eső beruházási költség stb. — s mindezek elvileg a nagyobb üzem nagyság ésszerű volta mellett szólnak.

Bár az egyes üzemek termelési viszonyai eltérők, mégis vannak olyan általános körülmények, amelyek egyöntetűen befolyásolják az üzem nagyságot. Sz. G. Kolesznyev szerint — épp az általam is vizsgált tehenészetekre vonatkozóan — ilyen általános körülmény a gépesítettség foka, az alkalmazott technológia és az üzemszervezés színvonala, a szarvasmarhatartó telep dolgozóinak és vezetőinek képzettsége, a környék betelepültségének jellege, s kétségtelenül a természeti, éghajlati adottságok is.

Mindazok a számítások, amelyek a szarvasmarhatartó telep műszaki kapacitásának optimális kihasználása felől közelítik meg az üzem nagyság kérdését (tekintve véve a takarmánytermelés és -szállítás meghatározó szerepét is), más és más „ajánlott” üzem nagyságot eredményeznek. Segítségükkel kimutatható például, hogy az *állami mezőgazdasági vállalatok* tehenészetei a mai gépesítettség szinten kb. 700 főnél biztosítják a műszaki kapacitás legjobb kihasználását — valamivel magasabb

műszaki szinten azonban már a 2000 fő jellemezte nagyságot kell optimálisnak tekinteni. (Nyilvánvaló, hogy e számításokban a takarmánytermelési lehetőségek felmérése a kiigazító tényező szerepét játssza.)

Más a helyzet a *mezőgazdasági termelőszövetkezetek* esetében. Ezeknek szarvasmarhatenyésztés-fejlesztési tervében szerepelnek ugyan — kooperációval létrehozandó — magas műszaki szintű tehenészetek, de a jelen s a közeljövő feladatai között fontosabb annak eldöntése, hogy a meglévő, alacsony gépesített szintű telepek termelési színvonalát miképpen emelhető. Másfelől tudott dolog, hogy a termelési kapacitás bővítése, új férőhelyek létesítése a tehenészetekben — szóval az üzemnagyság növelése — nem föltétlenül biztosítéka a termelési színvonal javításának: sok adat igazolja, hogy kisebb állatlétszámú telepeken a termelés gyakran jobb, mint a nagyobb állományúakban, ahol az egy főre eső hozam a várhatónál kevesebb. De arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a termelőszövetkezetek gazdasági kapacitása korlátozott, és egyelőre nincs lehetőség arra, hogy az állatállományt mindenünnen modern, jól felszerelt telepekre vonják össze.

Tehenészetek esetében az optimális üzemnagyságra vonatkozó klasszikus kutatási eredmények annak az eldöntésében lehetnek hasznosak, hogy mekkorák legyenek az épülő új telepek — és ilyen értelemben jelentős szerepük van a szarvasmarhatenyésztés távolibb jövőbeli kereteinek megtervezésében-kialakításában. A közeljövőbeli optimális termelési színvonal vizsgálata azonban más megközelítést igényel, és más módszerek alkalmazását. Tudni kell, hogy a termelési színvonal változása a termelőerők fejlettségi fokának és felhasználásának függvénye. Valamely mezőgazdasági üzem ésszerű nagyságát ezek szerint csakis egy meghatározott időszakra, a termelőerők bizonyos fejlettségi fokára, a belterjesség és a gépesítettség adott szintjére állapíthatjuk meg: nem írhatunk elő általános „recepteket“.

Lényeges elméleti vonatkozású kérdés, melynek tisztázására ki kell térnem, az *optimális termelési színvonal* kérdése. Itt a gazdaságosság elvének két ekvivalens megfogalmazásából indulunk ki. Ezek szerint valamely gazdasági cél megvalósítása optimálisnak tekinthető, ha:

- az adott termelőeszközök felhasználásával a maximális eredményt érjük el;
- az előre meghatározott célt (eredményt) minimális ráfordítással érjük el.

E. O. Heady neves amerikai agrárközgazdász a termelési színvonal optimumát azzal a termelési volumennel jellemzi, amelyet olyan ráfordítás-kombinációval érünk el, hogy a termelési érték és a ráfordítások összértéke maximális különbséget mutasson.

Az üzemnagyság, illetve az üzemméret optimumát általában a minimális átlagköltség jelzi. A termelési színvonal optimumát bonyolultabb meghatározni: ez a rendszert alkotó strukturális elemek — nagyság, méret és belterjesség — sokrétű kapcsolatainak komplex terében keresendő. A fő kritérium a *gazdasági hatékonyság*, és ebből következik, hogy optimálisnak tekinthető az a szint, melynek túlháradása az egyes elemek viszonylatában már nem járul hozzá a hatékonyság további növeléséhez. Az optimális színvonalra való törekvés állandó folyamat, amely az egyes strukturális elemek szintjei és a közöttük fennálló kapcsolatok változása útján megy végbe.

Mielőtt — említett vizsgálatom során — rátértem volna a termelési színvonal optimumának meghatározására, szükségszerűen át kellett tekintenem a különféle gazdasági mutatók közötti összefüggéseket. A csoportosítás módszerét alkalmazva igyekeztem képet alkotni a Kolozs megyében folyó szarvasmarhatenyésztés méreteiről — illetve arról, hogy milyen helyet foglal el ez az ágazat a gazdaságok összességének viszonylatában. A több ismerv szerinti csoportosítás lehetőséget nyújtott az összefüggések jellemzésére is.

Ily módon körvonalazódott többek között az a következtetés, hogy a tehentartás összpontosítása a jelen körülmények között — amikor az ágazat jövedelmezősége még alacsony — csakis a jól fejlett, gazdaságilag erős termelőegységekben indokolt. Ugyanakkor kimutatható volt a pozitív kapcsolat a tehentartás mérete és gazdasági hatékonysága között: az 1000 lej termelési értékre jutó termelési költség kisebb azokban a gazdaságokban, ahol ez az ágazat nagyobb részaránnyal szerepel az összeredmények között. (A magyarázat talán az, hogy ahol a szarvasmarhatenyésztés fő ágazat, ott nagyobb fontosságot tulajdonítanak az ésszerű munka- és termelésszervezésnek.)

Az egymással funkcionális kapcsolatban álló tényezők mennyiségi jellemzésére új módszert kellett kidolgoznom, ugyanis a szakirodalomban a determinációs együtthatók számítási képlete csak lineáris összefüggésekre vonatkozóan ismert. A szorzatra, illetve a hányadosra — amelyek a tényezőket kifejezik — kutatásaim során speciális képletekhez jutottam.

E képletek segítségével sikerült mennyiségileg leírnom, hogy az üzemnagyság változása milyen mértékben befolyásolta az egyes ráfordítások, illetve az összköltség alakulását Kolozs megye termelőszövetkezeteinek statisztikai átlagában. Megemlítem például, hogy az állománynagyság változása az összköltség változását 71,16 százalékban, a termelési érték alakulását 71,66 százalékban, a tejtermelés volumenét 73,82 százalékban határozza meg. Ezek az adatok is alátámasztják azt a fentebb leszögezett tényt, hogy amikor a termelési színvonal elemzése a kérdés, nem elég csupán az üzemnagyságra összpontosítani a figyelmünket.

Az adatok felhalmozása, az egyes tényezők elszigetelt hatásának tanulmányozása azonban nem tekinthető végeredménynek, mert — H. Poincaré szavaival élve — a tények összegyűjtése még nem tudomány, mint ahogy egy rakás téglá még nem ház. A tényezők egyidejű és kölcsönhatásukban való vizsgálatára, a termelési színvonal szintetikus mutatójának kidolgozására volt szükség, amely mutató alapul szolgálhat a vizsgált üzemek egyértelmű rangsorolásához. Tudott dolog ugyanis, hogy az egyes alapvető mutatók (állatlétszám, átlagos tejhozam stb.) szerinti rangsorolás más-más eredményhez jut: ugyanaz a tehenészet lehet „nagy” az egyik mutató viszonylatában, és „közepes”, sőt „kicsi” a másik mutató szerint.

A sok részleges mutató rendszerezésében kétségtelenül előrelépést jelentett a fő tényezők meghatározása az ún. *faktoranalízis* segítségével. A statisztikai módszerek e leghatékonyabbjának lényege az, hogy a nagyszámú változó közötti korrelációs kapcsolatot mindössze néhány — sőt esetleg csak egy — tényező hatásával képes leírni. A faktoranalízis alkalmazásának legbonyolultabb szakasza e tényezők megtalálása (ehhez alapul szolgálnak a számítások azon eredményei, amelyek mennyiségileg jellemzik a levezetett faktorok és az egyes kiinduló tényezők közötti kapcsolatot szorosságát) — s a további feladat a közös tényezők számának és az egyes faktorsúlyoknak a meghatározása, valamint a kapott eredmények értelmezése. Tekintettel a matematikailag nem képzett olvasókra, az alkalmazott képletek és levezetések közlését itt mellőzöm.

Említett vizsgálatom során a következő problémák tisztázására, mennyiségi leírására alkalmaztam a faktoranalízist:

— a szarvasmarhatenyésztés termelési színvonalának mutatói és a termelőszövetkezeti tevékenység általános mutatói közötti kapcsolat jellemzése;

— a szarvasmarhatartó telep nagysága, mérete és belterjessége közötti összefüggések kimutatása;

— a tehenészetek termelési színvonalát jellemző fő tényezők meghatározása.

Szükségesnek tartottam megvizsgálni például — Kolozs megye termelőszövetkezetei viszonylatában — a szarvasmarha- és a juhtenyésztés üzemnagysága, valamint a legelő- és a szántóterület kiterjedése közötti kapcsolatot. Beigazolódt, hogy a juhtenyésztés a legelőterület nagyságával, a szarvasmarhatenyésztés pedig elsősorban a takarmánytermő terület kiterjedésével van szoros kapcsolatban. E mennyiségi eredmények helyes értelmezése feltételezi a valóságos helyzet ismeretét — esetünkben azt, hogy Kolozs megyében a mezőgazdasági terület jelentős hányada legelő és kaszáló, s ennek gyenge hozama nehezen biztosítja a tehenállomány takarmányellátását.

Választ kerestem arra a kérdésre is, hogy milyen kölcsönhatás áll fenn a szarvasmarhatartó telep termelési színvonala és a termelőszövetkezet más alapvető mutatói között. Itt kitűnt, hogy az egyes gazdaságok takarmánytermelő kapacitása és a rendelkezésre álló munkaerő nagymértékben befolyásolja a termelési színvonal alakulását. További mennyiségi összefüggések igazolják azt is például, hogy a szarvasmarhatartó telepeken a költség és a termelési érték kapcsolata legszorosabb a hizómarhák kategóriájában és leglazább az egy éven felüli növendékmárhák esetében. A növendékvizsgálás a telep jövedelmezőségének irányában hat, s így az átlagos termelési színvonalat pozitívan befolyásolja.

A tehenészetekre összpontosítva a faktoranalízis módszerével végzett vizsgálatokat, három fő tényező hatását sikerült kimutatnom: az első a termelési mérettel, a második a telep gazdasági-hatékonysági mutatóival, a harmadik az állomány biológiai (szaporodási) vonatkozásaival áll szoros összefüggésben. Az eredmények mindenekelőtt a további kutatásokhoz szolgálták támpontul, ti. a jelzett tényezők mélyreható vizsgálatának szükségességére figyelmeztettek. Ilyen értelemben kerestem választ többek között arra a kérdésre, hogy miképpen alakul a belterjességi és a hatékonysági mutatók színvonala a *különböző üzemnagyságok* (állatlétszámok) esetében. A 100 főnél kisebb telepek eredményeit véve egységnyi értékek és ehhez viszonyítva a különböző, nagyobb létszámú telepek adatait, a következő értékekhez jutottam:

A tehenészetek főbb gazdasági mutatóinak relatív változása a telep nagyság függvényében (%)

	Állatnagyság szerinti csoportok					
	- 100	101-200	201-300	301-400	401-500	500-
Egy tehenre jutó átlagköltség	100	99,54	105,96	124,94	125,60	147,84
Egy takarmányozási napra jutó átlagköltség	100	97,53	97,32	127,97	126,69	159,27
1000 lej termelési értékre jutó átlagköltség	100	90,00	88,65	91,93	86,13	84,73
1 hl tej önköltsége	100	95,12	91,87	98,37	90,65	93,49
Egy tehen átlagos tejhozama	100	92,58	97,50	113,97	129,22	146,29
Egy tehenre jutó termelési érték	100	107,19	110,48	129,57	140,15	180,53

A táblázat adatai a nagyobb létszámú telepek ésszerűbb voltát látszanak igazolni. Mindenekelőtt az üzemnagyság és a belterjesség közötti szoros kapcsolat szembevetendő, de jól látható az is, hogy a gazdasági hatékonyság párhuzamosan növekszik az üzemnagysággal. Téves lenne azonban ebből arra következtetni, hogy az állatállomány nagysága és a gazdasági hatékonyság között közvetlen kapcsolat áll fenn: az utóbbi növekedésének forrása nem az, hogy egy telepen sok állatot tartanak, hanem az, hogy a fokozott üzemnagyság lehetőséget teremt a modern műszaki eszközök kihasználására, új technológiai eljárások bevezetésére, jobb munkaszervezésre stb.

További eredményeket hozott a nagyság és a belterjesség együttes korrelatív vizsgálata egy másik módszer, az ún. *marginális függvényelemzés* útján. Ily módon sikerült megállapítanom azt, hogy gazdaságilag előnyös, ha már viszonylag nagy telepeken tovább növelik a tehenállományt, egészen a termelési kapacitások maximális kihasználásáig.

A termelési színvonal egyes elemei közötti kapcsolatok tisztázására más módszereket is igénybe vettem — így például a *többváltozós regressziós modellek és költségfüggvények elemzését*. Igen eredményesnek bizonyult az ún. *paraméteres költségfüggvények* használata. Abból a megfontolásból indultam ki, hogy egyrészt az egyszerű költségfüggvénynél nincs lehetőség arra, hogy tekintetbe vegyünk az egyes állományok biológiai potenciálját, a természeti viszonyok, a termelészervezés stb. közötti különbségeket — e paramétereket tehát be kell iktatni a költségfüggvénybe, hogy lehetőség nyíljon az optimális nagyság meghatározására mindezek figyelembevételével. Ha az egyes költségelemek is (takarmány, munkaerő, indirekt költség stb.) a termelési viszonyok differenciáló paramétereinek tekintjük, akkor a megye termelőszövetkezetei viszonylatában végzett számítások azt igazolják, hogy a költségek maximális szintje esetén az egy hl tejjel jutó átlagköltség legkisebb kb. 8000 hl termelésekor, a minimális szint esetén pedig kb. 5100 hl termelésekor — tehát a számításba vett költségparaméterek függvényében ez a két érték a termelési méret optimuma.

Hasonló számításokat végeztem a tehenészetek optimális üzemnagysága megállapításának céljából is. Itt az átlagos tejhozamot, a szaporodási együtthatót, az egy tehenre jutó termelési értéket, valamint az egy takarmányozási napra eső költség értékét iktattam a függvénybe mint paramétereket. A konkrét felmérési adatok alapján végzett számítások — a paraméterek átlagértékét véve alapul — a kb. 300 főnyi telep nagyságot „hozták ki” optimálisnak. Az eredmény távolról sem általánosítható ugyan, de jól tükrözi a helyi valóságot, és arra figyelmeztet, hogy az adott termelési feltételek mellett nem mindig indokolt a tehenállomány ennél nagyobb telepekre való összevonása.

Minthogy e vizsgálatoknak és számításoknak — általában a kutatásnak — nem lehet célja a jelenhez tapadni, azaz csak a pillanatnyi eredményekből kiindulni (hiszen úgy a most érvényes megállapítások holnap-holnaputánra elavulnak), a továbbiakban egyrészt *módszertani útmutatót* dolgoztam ki azokra az egymást követő lépésekre vonatkozóan, amelyek a mindenkori termelési színvonal megismeréséhez, mennyiségi jellemzéséhez, optimumának meghatározásához vezethetnek — másrészt bizonyos *szimulatív modellek* felállításával próbálkoztam, melyek segítségével funkcionális összefüggések formájában írhatjuk le a termelési színvonal elemei közötti kapcsolatot.

Az elméleti modell kidolgozásakor tekintetbe vettem azt, hogy az állományzaporulat jelentősen befolyásolja a termelési színvonal alakulását. Az

állattenyésztési ágazatok fő jellegzetessége, mely különösen hangsúlyozott épp a tehenészetek esetében, a szaporodás és a termelés közötti szoros kapcsolat. A borjú ellése lényegében a tej- és hústermelés kezdetét jelzi — a számításokban tehát nem elhanyagolhatók a termelés biológiai aspektusai sem. A két ellés közötti időszak, az ún. *calving-intervallum* nagyságát a szaporodás és egyben a belterjesség szintetikus mutatóját iktattam a modellbe. Nyilvánvaló, hogy minél hosszabb a két ellés közötti időszak, annál kisebb az egy tehenre jutó borjak száma, és igazolt tény, hogy ez a tejtermelésre is károsan hat, ha a számításokat a tehen teljes életidejére vonatkoztatjuk.

Micsoda tulajdonképpen az elméleti modell a mi esetünkben? Nem egyéb, mint az üzemméret és -nagyság, valamint a belterjesség közötti funkcionális kapcsolatok felírása szimbólumok segítségével — más szóval képletbe foglalása. Ily módon lehetőség nyílik arra, hogy a paraméterek legésszerűbb kombinációs lehetőségeit feltárjuk, s elvileg tisztázzuk, hogy melyek azok a paraméterértékek, amelyek megváltoztatása (növelése vagy csökkentése) a legkedvezőbb módon biztosítja a kívánt eredmény elérését. Persze nehezen elvárható, hogy minden állattenyésztési egység vezetője maga végezzen ilyen — nem szakember szemében bonyolultnak tűnő — számításokat; ezért az elméleti modell alapján nagyszámú „kész” variánst tartalmazó táblázatokat, ún. monogramokat kell összeállítani a gyakorlati döntések megkönnyítése, a termelés operatív irányítása érdekében.

Az állomány nagyság, valamint a tej- és hústermelés jövőbeli alakulását leíró modellek kidolgozásakor a szaporodás és a termelés dinamikus kapcsolatának tisztázásából indultam ki, szem előtt tartva azt a tényt, hogy valamely t évben elért eredmény az előző $t - 1$, $t - 2$ stb. évek eredményeinek és az illető években hozott döntéseknek a függvénye. Reális adatok alapján végzett modellszámításaim például az 1980-as évre 26,5 százalékos tehenállomány-növekedést, 20,3 százalékos hús- és 62,7 százalékos tejtermelés-növekedést jeleznek Kolozs megye termelőszövetkezeteiben — az 1976-os év kimagasló eredményeit tekintve száz százaléknak. (Hozzá kell tennem, hogy ezek az értékek nem foglalják magukba a specializált egységekben tervezett hústermelést.)

A fentiekben röviden és az olvasó számára „népszerűsített” formában próbáltam vázolni néhány kérdést az üzemméret és -méret, valamint a termelési színvonal összefüggéseinek kutatásával kapcsolatban. Amit elmondtam, az talán fogalmat ad arról, hogy a közgazdasági kérdések megválaszolása — még a látszólag egyszerűbb esetekben is — csak körültekintő, sokoldalú vizsgálat után lehetséges, s ez az igény még fokozottabb, ha alapvető fontosságú problémákat érintő döntések hozataláról van szó.

Egy másik elvi vonatkozás, amelyet hangsúlyozni kívánok (ámbar a fentiekben igyekeztem nem részletezni), a megfelelő matematikai apparátus összeválogatásának és kidolgozásának jelentősége. Ez nemcsak azért lényeges, mert a kérdések helyes matematikai megfogalmazása és megválaszolása igen pontos képet nyújt a vizsgált helyzetről, hanem azért is, mert feloldoz az idő- és térbeli kötöttség általában minden közgazdasági vizsgálatot terhelő béklyóiból, lehetőséget teremt arra, hogy a vizsgálatokat bármikor és bármilyen új körülmények között megismételjük.

Szükségesnek tartom megemlíteni azt is, hogy fent vázolt vizsgálataim során olykor a gyakorlatból már ismert dolgokat „fedeztem fel” — máskor azonban olyan eredményeket is kaptam, amelyek eltérnek a bevett sémáktól. Ha ezekre bizonyos esetekben érvényes lehet is az, hogy „a kivétel erősíti a szabályt”, mégsem tagadható az eltérés észlelésének jelentősége; ez felhívja a figyelmet a további, még mélyebbre ható, az eltérés okát feltáró elemzés szükségességére.

Befejezőként még csak annyit, hogy az optimális termelési színvonal egyértelmű meghatározása nem alkalmi, hanem *permanens feladat*, hiszen a termelőerők és termelési viszonyok dinamikus fejlődése szüntelenül új beállításban veti fel ezt a kérdést. Ami a ma gazdasága számára optimum, az a holnap gazdasága számára már túlhaladott fázist fog jelenteni — ám ez az objektív tény nem ment fel ama kötelességünk alól, hogy törekedjünk minden szakaszban az optimum elérésére.

Vincze Mária

Újabb Mihai Viteazul-ereklyék

A *Korunk* 1976. évi szeptemberi számában érdekes tanulmányt közöl Gyulai Pál, a kolozsvári Történelmi Múzeum munkatársa; *Mihai Viteazul-ereklyék nyomában* címmel foglalja össze a nagy fejedelem tulajdonából vagy környezetéből származó tárgyi emlékek föl kutatására irányuló munkája eredményeit. Múzeumi tárgyak, korabeli leltárak, levelezések, történelmi munkák, magángyűjtemények adatainak rendezése, egyeztetése várt Gyulaira, amit az előzetes kutatások hiánya is megnehezített. A magángyűjteményekről szerzett értesülések alapján jutott tudomására az is, hogy a századelő egyik leghíresebb gyűjteményében, Téglás István, Torda-Aranyos megye egykori főtanfelügyelője tulajdonában léteztek Mihai Viteazul-ereklyék, amelyek közül csak egyetlen tárgyról — egy ezüstpohárról — vannak gyér értesülései. E sorok írójának, mivel dédnagyapja volt Téglás István, módjában áll újabb adatokkal hozzájárulni Gyulai tanulmányához. De előbb talán néhány szót ennek, a maga korában oly ismert gyűjteménynek a megteremtőjéről.

Téglás István 1853. szeptember 23-án született Sepsiszentgyörgyön, a család második fiaként. Apja, Téglás Gábor a Kiskunságról elszármazott kézműves volt, aki Gábor Áron ágyúöntőműhelye művezetőjeként került az 1848-as forradalom idején előbb Kézdivásárhelyre, majd Sepsiszentgyörgyre, ahol végleg letelepedett. Fia, Téglás István az itteni Mikó-kollégiumban kezdte el tanulmányait, s 1867-től Nagyenyeden, a Bethlen-kollégiumban folytatta. Tanügyi pályán indult. Állomásai: Déva, Brassó, Köhalom, Fogaras, majd következett a két Küküllő megye segéd-tanfelügyelőisége és végül Torda-Aranyos megye tanfelügyelőjévé való kinevezése. További működése és családja végleg Tordához köti. Bátyja, Téglás Gábor, az ismert régész hatására már korán elkezdte a hazai régészeti, néprajzi, lévéltári emlékeket gyűjteni, szabad idejében pedig a falvakat, régészeti telepeket, múzeumokat járta. Közben egymás után születtek ismertető cikkei az *Archaeologiai Értesítő*, az *Ethnographia*, az *Erdély* és más korabeli lapok számára. Mikor 1915-ben, 62 éves korában elhunyt, több mint kétezer régészeti, történelmi, néprajzi, ásvány- és őslénytani tárgyból álló gyűjteményt és gazdag kéziratanyagot hagyott hátra. Gyűjteménye, amelynek kezelését örökösei vették át, egy ideig még nyitva állott az érdeklődők előtt. Később azonban egy része közgyűjteményekbe került, vagy régiségkereskedők vették meg. A második világháború idején a család kezelésében maradt anyag jelentős része elpusztult. A felszabadulás után a megmaradt rész az 1950-es években Tordán létrehozott városi múzeum gyűjteményét gazdagította.

A Téglás-gyűjteményben — mint ahogy Gyulai utalt rá — valóban léteztek Mihai Viteazul-relikviák, amelyeket maga Téglás István is a nagy fejedelemhez kapcsolódóként tartott számon. Ezen ereklyékre vonatkozó értesüléseit gyűjteménybe kerülésük alkalmával Téglás feljegyezte. Egyűvé tartozásukat azzal is jelezte, hogy a róluk beszerzett adatokat egymás alá sorakoztatta.

A leírt tárgyak egyike az a „Vaida Mihali 1599” feliratot viselő reneszánsz, talpas ezüstpohár, melyet Gyulai megemlít tanulmányában. Téglás István leírása szerint a pohár 197 mm magas, talpának átmérője 90 mm, nyílásáé 100 mm, középen 62 mm átmérőjű. A vaskos megmunkálású pohár gyér díszítése kevés stilizált, hurokban összefonódó növényi motívumból állt, mely a pohár felső részén, a peremet övező feliratot viselő szalag alatt helyezkedett el. A talp és a törzs találkozásánál gyűrű ölelte át. Fölötte és alatta szintén kevés, a fentinel valamivel egyszerűbb díszítés. A díszítések aranyozva voltak, a pohár belső részén egy felső kör szintén. Kalandos történetét Téglás így meséli el:

„Vándor cigányvajdáé volt. Az egyik vén cigány beszélt el, hogy ők ezt az ezüstpoharat akkor vették, mikor Romániából, a Cuza herceg trónfosztásakor sok bojár menekült Brassóba.”

A cigányok e poharat végül Tordán zálogházba adták, ahonnan határidő lejártakor Téglás István váltotta ki 1907-ben, és lett gyűjteményének egyik büszkesége. A pohár nagy érdeklődést keltett 1922 júniusában a Tordán áthaladó és a gyűjteményt is megtekintő Ion I. C. Brătianu miniszterelnök és kísérete körében,

úgyhogy néhány hónap múlva Tordára érkezett Constantin Banu kultuszminiszter és Al. Tzigara-Samurcaş, a romániai múzeumok főigazgatója, s a poharat 20 000 lejért 1922. október 8-án az állam részére megvásárolták, amint azt Al. Tzigara-Samurcaş saját névjegyre vetett, a vételt igazoló néhány sora bizonyítja. A család szerint I. Ferdinánd román királynak nyújtották át koronázási ajándékként 1922. október 15-én, Gyulafehérváron. Így a pohár a királyi család birtokába jutott, és nem az ASTRA-hoz, mint bizonyos források említik. További sorsáról nincs tudomásunk. Lehetséges, hogy a királyi család távozásakor külföldre került.

A Téglás-gyűjtemény másik kiemelkedő Mihai Viteazul-relikviája egy 202×134 cm-es török imaszőnyeg volt. Téglás István így írja le:

„Hatoszlopos imaszőnyeg, piros tükrében az oszlopokról stilizált szegfűvek nyúlnak lefelé. Három boltíve közül a középső magasabb. A bolt mezejének alapszíne kék, melyben sárga és kevés piros színű díszítmény van. Efölött a frízben piros és zöld ívek sorakoznak, melyeknek vállívei felé tulipán és más stilizált virágok emelkednek, s színhatásuk kellemes. A keret sárga alapú, sárga, kék és zöld díszítmények sűrű sora.“

A szőnyeg a Torda melletti Szentmihály község református templomából — ahol megrongálódott állapotra miatt másállal helyettesítették — került a gyűjteménybe. Ez a kettészakadt, itt-ott kilyukadt szőnyeg a százhagyomány szerint Mihai vajda táborából került a templomba, a halálát követő zűrzavar idején. Ha figyelembe vesszük, hogy a vajda tábora alig néhány kilométerre terült el a községtől, és hogy ehhez hasonló keleti szőnyegek egy, a törökkel is csatázott had zsákmányában nem mentek ritkaságszámba — akkor a hagyomány elfogadható. A szőnyeg szintén elkerült a gyűjteményből: az 1920-as évek végén, más tárgyakkal együtt, egy szebeni régiségkereskedő vette meg.

Téglás István hagyatékából — mint említettük — előkerült egy rajz is: Mihai Viteazul emlékkápolnáját tünteti fel, amelyet özvegye, Stanca fejedelemasszony emeltetett a Torda melletti Keresztesmezőn, ott, ahol a vajdát 1601. augusztus 18-án Basta vallonjai meggyilkolták. Ez a kápolnaábrázolás egy korábban, 1820 körül készült rajz másolata. Az eredetit, amely az idők folyamán elkallódott, egy katonatiszt készítette gróf Kemény József, a kiváló történész számára. A gróf halála után (1854) kéziranyagának és okleveleinek egy részét (amelyeket örökösei a padlásra hánytak) Téglás vásárolta meg 1900-ban. Köztük volt az említett rajz is. Ennek alapján megállapítható, hogy a kápolnácska magas kőalapra emelt, négyzetes alaprajzú épület volt. Elülső részéhez, melyen a szokásos görögkeleti kereszt van kifaragva, két lépcsőfok vezetett. A keresztől jobbra és balra valószínűleg faragott sarokpillérek álltak, felettük két félköríves fülkéske, amelyeknek osztatát végei felé kiszélesedő kereszt díszítette. Az emlékmű két oldalán egy-egy nagyobb, rácsozott félköríves ablak nyílt, párkányzatuk alatt pedig faragott keretben, hosszan lenyúló, kiszélesedő szárú katolikus kereszt. Tetőzete kis szögben indult, majd hirtelen kicsúcsosodott, és görögkeleti keresztben végződött. Ez a kápolnácska azokra a román, ikonokat rejtő kis épületekre, ún. troicákra emlékeztet, amelyeket főleg kolostorok, búcsújáráshelyek közelében láthatunk.

1820-ban tehát még ép állapotban volt a Stanca fejedelemasszony által emeltetett eredeti emlékmű. Időközben vörösre festették, ezért a nép „Vereskő“-nek nevezte. 1830-ban pusztult el, villámcsapás érte. A határrészt, ahol állott — Téglás István feljegyzését idézve: „a Tordáról Felvinc felé vezető országtúttól balra, a Létom domb aljában“ —, továbbra is „Vereskő“-nek nevezték. Az emlékmű helyének pontos meghatározása tehát nem tűnik túlságosan nehéznek. Egy esetleges régészeti ásás sok értékes adattal gazdagíthatná Mihai Viteazul halálának körülményeire vonatkozó ismereteinket.

Ennek az emlékkápolnácskának volt a része egy — szintén a Téglás-gyűjteményben létezett — 11 soros cirill feliratot viselő, 74×30×11 cm-es, hasáb alakú kő. Az emlékmű pusztulása után a követ egy tordai kocsmá ablakkereteként használták fel, lefaragva a sorok elejét. A kő egy másik ismert, múlt századi tordai gyűjtő, Nagy Miklós egykori polgármester tulajdonába került. Gyűjteménye felszámolásakor Téglás István veszi meg, más tárgyakkal együtt. Sajnos, ez az emlék is elkerült Tordáról. 1919 körül egy szebeni kiállításra kérték kölcsön, de mivel visszaszállításra, úgymond, nehézségekbe ütközött, a kő ott maradt. Lehetséges, hogy a Brukenthal Múzeum lapidáriumába került. Sokat várunk a cirillbetűs felirat megfejtésétől, melyet Téglás István vázlata alapján a Babeş—Bolyai egyetem egyik szakembere vállalt magára. Tehát kitűnik, hogy Gyulai Pál kezdeményezése a Mihai Viteazul-ereklyék felkutatására eredményesnek bizonyult.

Hőseink újabb szavai és a jelen

Gondolatok a könyvtárban

Líránkban tételes történelemkönyv van elrejtve, viszonylag vaskosabb ez, mint bármelyik kortárs európai költészetben. Lapozzuk fel az antológiákat: ahogy az Atlanti-óceántól a Fekete-tengerig közeledünk, a „történelmi versek“ (Szócs Géza) száma egyre szaporodik. Babits Mihály ítélete: „A költőt csak az érdekli az életből, ami szimbolikus jelentőségű; nem önmagáért érdekli az élet, hanem azért, amit *jelent*“ — a történelemre is érvényes: a költőt az érdekli a történelemből, ami valamit *jelent*. Bömbölnék az ágyúk, kattognak a gépfegyverek, pengecsattogás és fegyvercsörtetés zaja hallszik a „történelmi versekből“, percegnek a pennák az árku-sokon, régies sorok és formák szólalnak meg kattogva. Itt *történelmi események* kísértének, amott *világtörténelmi emberek* (Hegel) és az írás művészei, ismét másutt *nemzeti hősök* élednek és vívják örök harcukat az örök célokért. „Mert ha régmúlt korok titkát nem mondják el a könyvek, / kit kövessen, kérdem, a késő ivadék?“ — írja Benzo, Alba püspöke a XII. században; ám a modern líra nem tűri és szövegi sajátosságai miatt sem tudja megoldani a moralizálást. Ronsard, Goethe és oly sokan mások számára a köztársaság korabeli Róma az *aranykor*, amelybe a jelen erkölcsi züllöttségéből menekülni lehet, vagy merengeni rajta — ezt tette később a romantika rom-költészete is. Zrínyi, Berzsenyi, Vörösmarty a történelemmel ébresztik a nemzetet. De mit jelent a mai líra számára a történelem vagy a világtörténelmi ember? — tárgy nem lehet, mint ilyen, végképp a történettudományoké. Nos, elsősorban azt, ami Adynak Dózsa György, Esze Tamás és az új, kan Báthori Erzsébet volt: szimbólumot. Ám a szimbólumok is változtatják jelentésüket. E jelentésváltozás azonban meghatározott: mindenkor a közösség sorskérdése ad a szimbólumnak jelenvaló jelentést. Az a párbeszéd pedig, amelyet a költő folytat a történelem számára jelentéssel tényeivel vagy a világtörténelmi emberekkel, hogy azokat a jelenben érvényes szimbólumokká avassa, maga *forma*.

De lapozzuk a romániai magyar lírában elrejtett történelemkönyvet*:

Janus Pannonius

„A korán halt költők szívéből / haláluk után évszázadokkal / csak ennyi maradt: hazám.“ (Lászlóffy Aladár: *Janus Pannonius emléke*)

Dózsa György

„A parasztkirály elbújt itt a földön / és dugdossa a tüzes koronát.“ (Farkas Árpád: *A korona*)

„Se békém se bűnöm nincsen, / ropogok halotti ingben; / megtöretésem a testé — / pusztítanak tökéletessé. / Kutyák a parázsló Holdra: uszultak torkomra, torra, / marnak, hogy vonítsak, / mosolygok — s vonítanak, / fenséges fölényrel látom / gyönyörű fölfalatásom.“ (Farkas Árpád: *Dózsa-arc*)

„Könyörgő szemük nem győz napba nézni, / de reményük vakul, de a hitük fárad. / Beszélők terelik, pennások édesgetik másra a szót. / Nem vagyunk, nem lehetünk, ne legyünk vigasztalók.“ (Király László: *Dózsa György imája*, 1514)

Heltai Gáspár

„Rejtheti hómitológia arcuk, a testük, a hangjuk: / Szellem elé akadályt

* E válogatás az utóbbi tíz év lírájából, teljesen szubjektív szempontok szerint történt. Mégis: igyekeztem a *vershelyzetet* nem idézni, amire főként figyeltem (nem minden Horváth János-i egységesítés nélkül), az a lírai alany alapviszonya a kulcseseménynek tekintett történelmi tényhez. Az erre vonatkozó idézetekből áll össze a „történelemkönyv“.

nem vet a téli idő. / Távoli emberek ők, de ha fagy jó, szól iga-rontó / gondolatuk, melegít, s lelkeken olvad a jég. / Nem kell semmire várnod: vedd hát könyveik, olvasd. / Gondod semmibe hull, s ez tart meg, nem egyéb.“ (Király László: *A régi mesterek. Heltai*)

Tinódi Lantos Sebestyén

„Tinódi Sebestyén *sem adományért / sem barátságért sem félelemért / halál-utánra / hamisat / nem hagyott hátra*“ (Lászlóffy Csaba: *Szavaink szépapái. [„Végemlékőzet“]*)

„Bévehetetlen vár csellel meg van véve. / Rontják köveit, győznek végre. / Hegyeiken át özönlenek nagy sereggel, / Ablak előtt idegen nép vidámkodik reggel. / Nem megy ez egyébre, egyedül a vérre, / mert már nem vörösbe, sem pedig fehérbe.“ (Király László: *A régi mesterek. Tinódi*)

Balassi Bálint

„van-e ott a huszadik század végén / szebb dolog az összefogásnál?“ (Lászlóffy Csaba: *Szavaink szépapái. [Mellékdal]*)

Szenczi Molnár Albert

„Meddig él? Gyötrik vallató mód / — miként testet nyomorult zsoldosok — / emésztik izzóvá a lelket *lehető / zsoldárok, könyvek, grammatikák. / Meddig?! És minek?! — Ennyi.*“ (Király László: *A régi mesterek. Szenci Molnár Albert*)

Apáczai Csere János

„De mit ér tudni egy kor teljes / tudását, ha nem az igazi, / az érvényes már? De milyen / öreg fiatalok beszélnek hozzánk / odaátról! Néha úgy érzem / magam hiányozni egy másik / korból, és itt is fölösleges / lehetek? Gyűjtjük tovább / a mindent.“ (Lászlóffy Aladár: *Apáczai enciklopédiája*)

„Ezeket a teleket / még Apáczai Csere János se bírta.“ (Lászlóffy Aladár: *Tél*)

„Mindig a könyvig legalább, / könyvtől könyvig elgyalogol / valahogy az ember, a szív / megáll, az ember nem áll meg, / orcája veritékével emeli, betesz / könyvek nagykapuját.“ (Lászlóffy Aladár: *Az olvasó Apáczai. [A nagykapu]*)

„A tél, a tél, megjött a könyvek / ideje, idege. A hajdankor közepén / vagyunk, mindig csak ez a tél / látszik ki a régóta tartó / havazásból, mindig csak ez az / este olvas bele a tovább / történő világba.“ (Lászlóffy Aladár: *Az olvasó Apáczai. [A dátum]*)

„Nem kapaszkodott elvérző seregbe / mégis menekülőként fut haza / vissza se fordult Európa / felé de arcába csap érzi / az elhajított utak ostora / ott-hona üszkös küszöbére ülve / anyanyelven kezdi motyogni / mi krónikákban csillagokban nincs megírva / s gyűjtené már jobb híján hazát kereső / éhezőkől holdkórosokból / súlyos könyvforgatáshoz seregét.“ (Lászlóffy Csaba: *Szavaink szépapái. [Apáczai]*)

Zrínyi Miklós

„meddig hallgattok Montecuccolikra / valót-velót-veszejtő visszavonulás ez / s mások kacagva kocognak keresztül / előre / hátra / kényelmet követelve a haza / kihülő testrészein.“ (Lászlóffy Csaba: *Szavaink szépapái. [Történelmi vadászatok]*)

Bethlen Miklós

„Pennámat fogva mintha a hóhérkezet látnám remeg de rettentő sok szitok átok halálfenyegetés közepette is őrzöm egyetlen ellenségtől kapott kitüntetésemet TE NEM CSÁSZÁR HANEM RÁKÓCZI KANCELLÁRIUSA VAGY (Lászlóffy Csaba: *Szavaink szépapái. [A rab kancellár]*)

Mikes Kelemen

„majd ha rákhátán halad az időnk / mérgez belül megemésztetlenül / a veszett jóllakottság s restség / milyen más halált mérhetsz Istenünk miránk? / hosszú *haragos koplalást?* (Lászlóffy Csaba: *Szavaink szépapái. [Mikes látomása Lengyelhonban]*)

Kazinczy Ferenc

„Numero kettőben / kapott / szállást, — ahol majd egy fő otthoni / hagyma lesz a hazája. — Ágyba / parancsolta meggyötört tagjait. / Hajnalban szinte

már előtte kelt a mondat / — ott állt a nyitott ablakban —: / „Gyönyörű lakás, de szabadnak.“ (Kányádi Sándor: *Kufsteini grádicsok éneke*)

Kőrösi Csoma Sándor

„A gerincemre öltözködtök lassan. / A szívdobogások is csöndben ideérnek. / De hogyha végigmennék most a Csiki utcán / füles sapkában —, kiröhög- nétek!“ (Farkas Árpád: *Kőrösi Csoma Sándor*)

Bolyai János

„Teremtő? — Én — és jobban, mint ő! — / teremtek, ölve őt! — / Mi több — nem emelek kalapot / a sarki mészáros előtt.“ (Szilágyi Domokos: *Bolyai János Vásárhelyütt*)

„Csak hegedül. Konkrét kis este van. / A vallomás a többiek nevével. / A csont nem ég, a rég kivégzett földet / még egyszer nem lehet bitóra húzni. / Csak hegedül, és egy falu a tér. / Tíz jejenye és ezernyolcszázhatvan.“ (Lászlóffy Aladár: *Bolyai hegedűje. [Appendix]*)

Gábor Áron

„Én tudom már, hogy nincs menekvés, / de részes vagyok benne, s tenni kell, / megfojthat a szánkba preckelt föld, megvakíthat, / rajta rágtunk, hát illő, / ha ő kever el késeivel, köveivel... (Magyarai Lajos: *Gábor Áron Kökösnél*)

„Behunytam a szemem, hátha úgy meglátnám / Gábor Áron mestert szürke paripáján: / Prázmár felől szörnnyű por és füst kavargott / s dörögtek a hídfőn a székely harangok.“ (Kányádi Sándor: *A kökösi hídon*)

„s ő meghalt inkább, mintsem éljen, / ha győzni nem tudott.“ (Holló Ernő: *A kökösi mezőn*)

Petőfi Sándor

„Ma találkoztam vele kint a strandon, / vézna volt nagyon, s egyre panaszkodott, / leszólította a minap egy rendőr, / mert dús haja túl hosszan lobbogott, / s mondta, erkölcsről szónokolt neki... — // Zászlóként nőttek fölé versei... / [...] s mondta, most más mesterséghez fogna —“ (Tömöry Péter: *Petőfi*)

„Élete üstökös-tündöklése / kegyetlen jeleket éget az égre, / s az időtlen rengésű kukoricásból / halála századunk fölé lángol, / s bünt bocsájt ránk, hogy kívánni merjük / szerelmét, sorsát hittelen hittel. / Kelj föl bennünk, és járj, Petőfi Sándor!“ (Király László: *A régi mesterek. Petőfi-arc*)

„azt akarják, hogy most bokázva tisztelegjek / beharapott ajakkal én akinek nyelvén nyelve alatt / feszül minden szuronyos szó / (Kaszárnyában nincs ilyen irgalmatlan önfegyelem) / körülöttem csupa bokázó / generális gőgös görgeyk vakbuzgón fenyítő vetterek / nyakravalót és kesztyűt mentenek a szabadság helyett“ (Lászlóffy Csaba: *Szavaink szépapái. [Petőfi]*)

Természetesen a világtörténelemről sem feledkezhetünk meg. Íme:

Kolumbusz Kristóf

„Tudom, mikor, merről és hogy indultam; / alku nélkül álltam az útba: / te elém, — s én melléd úsztam; / nem kértem MÁST, csak kenyeret / (árnyékot, vigaszt, egyebet), / mentem, mentem, mert mennem kellett / melletted, / s magamtól, de távol estem;“ (Palocsay Zsigmond: *Kolumbusz imája*)

Kopernikusz

„Bocsásd meg nékem Istenem / hogy legfőbb hitem lett az értelem / a mozgás a mi menedékünk / a megkötözött fény mint máglya nekünk / hamut terem csak — ne hidd ó Uram / hogy bolygónk játékként is visszazuhan / valaha is öntelt öledbe“ (Lászlóffy Csaba: *Kopernikusz imája*)

Erazmus

„Együtt érkezem ama korokkal, melyekből összeállnak kemény han / gula- taim. / Nagy ember. / Nagy ősz. / Roppant tömeg. / De hát az emlékek köz- sen tudják, mi az igazság.“ (Lászlóffy Aladár: *Erazmus sirja*)

Lenin

„ki állította, hogy én csak bátor lehetek / többmillió szétmálló szájból / szo- rítottam ki a kemény szót *szabadság* / s most olyasmit kell kérnem tőlük / amit az ember csak belső parancsra tehet meg / öljétek meg önmagatokból

azt ami / teljes halált hoz / a széthúrást és a tudatlanságot / az éhség árulását az agy ellen / különben felajzott forradalmunk / csak töredék marad / mint az örök hó útján elakadt / első és utolsó vers ott a száműzetésben“ (Lászlóffy Csaba: 1921. március 7.)

Brâncuși

„hiába kereste a régi játszótársakat, akiket / a faluban nem talált; ki tudja hol s milyen / földbe temette őket a háború?...“ (Kányádi Sándor: *Legenda Brâncuși Végtelen-oszlopáról*)

Janus Pannonius, Dózsa György, Heltai Gáspár, Tinódi Lantos Sebestyén, Balassi Bálint, Szenczi Molnár Albert, Apáczai Csere János, Zrínyi Miklós, Bethlen Miklós, Mikes Kelemen, Kazinczy Ferenc, Körösi Csoma Sándor, Bolyai János, Gábor Áron, Petőfi Sándor — kevés kivétellel, amint Lászlóffy írja *Vivat academia* című versében: „Együtt a tudás szelid lovagjai“. A kultúrtörténet (jelesül az erdélyi művelődéstörténet) főszereplőit — a helyzeti adottságok mellett — valószínűleg a kutatás és a könyvkiadás, az évfordulók kedvező alkalmai is szülik a líra eszményi alakjaivá, keretszemélyiségekké és formákká. És természetesen a hagyományra is figyelniünk kell: Áprily és a Házsongárd, a volt professzorok — egyszóval mai líránk előidejének alaphelyzetei nem múlhatnak el nyomtalanul. Nyugatos műveltség, fölényes tudás, kimagasló tehetség, támadhatatlan erkölcsiség (a tudomány és a nép szolgálata, illetve aszkézis) és bizony közös sors is, leginkább Hermányi Dienes József egyik anekdotájával jelezhető: „Tótfalusi Kis Miklós majd csuda vala a bölcs Belgiumban, e tudatlan Erdély pedig csúfot űze a megbecsülhetetlen emberen“ — íme, a történelmi keretszemélyiség ideáltípusa.

Annak, hogy a hetvenes években a romániai magyar líra kiemelkedő költői fokozottan „történelmi vers“ formában keresnek választ mindazokra a kérdésekre, amelyek a keretszemélyiségeket is foglalkoztatják, annak közvetlen okai leginkább a morális tudat szerkezetváltozásával írhatók le. Azt, amit „hurraul kikeletnek“ neveznek — „egy nyelv, amelyet meg kell tanulni elfeledni“ (Szilágyi Domokos) —, nem lehet elfeledni a „hurraul kikelet“ nyelvén, az utópia és az utópia megvalósulásához fűződő illúziók pozitív tagadása az utópia és az illúziók nyelvének radikális megváltoztatását feltételezi. Am hogyan lehet radikálisan megváltoztatni az utópiák nyelvét, ha maga az utópia tárgya és elvei (látszólag vagy valóságosan) ugyanazok maradnak? (A radikális nyelvváltoztatás a költészet alapvető kérdése — az állandó újjászületés feltétele —, a változtatást az utópia tárgyának és elveinek azonosságán belül, azoktól viszonylag függetlenül, azokat és idiomatizmusait a nyelvből kiküszöbölve kell elvégezni, mégpedig úgy, hogy az új nyelv a morális tudat szerkezetváltozását — amelynek okozata — ne rejtse, hanem pontosan kifejezze az szolgálja.) Mindezt a történelmi emfázissal* lehet leginkább elérni: elővenni a korabeli olvasmányt, felolteni a korabeli érzelmeket, megjelenni az értékkritériumokat és az őket működtető elveket, az életvitel evidenciáit és konfliktusait, s máris beszél Kazinczy, máris töpreng Dózsa, tervez és bizonygat Apáczai, és Tinódi tabulatúrájáról leröppennek a krónika lantmadarai. A történelmi *argumentum ad hominem* logikája működik itt: a kérdés helyes feltevésének módja egyben az érvényes forma evidenciája. A puszta áttekintés is elegendő annak felismeréséhez, hogy líránk e fejlődésvonala (amely 1976-ban éri el csúcspontját Király László *Sétalovaglás*, Lászlóffy Aladár *A hétfejtű üzenet* és Lászlóffy Csaba *Levelek az időből* című, többnyire „történelmi verseket“ tartalmazó könyveivel) nem elsősorban a politikai történelem kiemelkedő személyiségeit tekinti keretszemélyiségeknek, nem a történelmi eseményt választja vershelyzetnek. Ennek több oka van. Az első és legfontosabb a művelődéstörténet kiemelkedő alakjainak egyértelműen pozitív megítélése, ami abban az egyszerűsítő tételben fejezhető ki, hogy *a kultúra jó*. (Ehhez a következő illúzió tapadhat: ami kulturálisan jó, az politikailag eredményes céltevékenység.) A krónika, tudomány, irodalom, zene bajnokaira maradék nélkül érvényes az, amit Hegel a „világtörténelmi emberekről“ mond: „Világukban ők a leglehetőbbak, s legjobbban tudják, miről van szó; s amit tesznek, helyes. A többiek szükségképp engedelmeskednek nekik, mert érzik azt. Beszédeik, cselekedeteik a legjobbat alkotják, amit mondani, amit tenni lehet.“ (*Előadások a világtörténet filozófiájáról*) Meggondolkoztató az is, hogy vajon miért hiányzik a

* Leginkább Németh László szavaival jelezhető a fogalom tartalma: „Miért induljak a múltba másoktól kölcsonzót általánosításokkal? Embereket keresek, akik hajlandók összeismernedni velem. Föltűnik egy név, a név körül néhány adat. Olvasok. Elolvasom, ami fontos, de még inkább, ami nem fontos, és várom, mi lesz. Lehet, hogy a név megmarad sőtét névnek, de lehet, hogy kigyűl, s körülötte egy darabka élet is födereng. S akkor, alázatos lámpagyújtogató, tovább megyek. Tudom, hogy nem világíthatom ki az éjszakát, de a sok lámpa mégiscsak megvilágít valamit amit a képzelet folytatni tud.“ (*Sylyvester nyelviana*)

történelmi esemény mint a keretszemélyiséghez hasonló szimbólum? Ugyanis az előbbinek is lehet az utóbbihoz hasonló szimbolikus értéke. Elég, ha csak az Adynál fellelhető Vereckére, Dévényre, a lengyel költészet Westerplattéjára gondolunk. Abban, hogy egyre inkább a művelődéstörténet kiemelkedő alakjai válnak keretszemélyiségekké, sok veszély is rejlik, és a kritika nem mulaszthatja el jelezni ezeket. A „tudás szelíd lovagjai“, ha kizárólagosak, a fent jelzett illúziót táplálhatják, ugyanakkor egyértelműen értékes és egynemű világukkal egy olyan költői nyelvet hívnak életre, amely a jelen konfliktusainak a konfliktusok sokkal szűkebb történelmi modelljét felelteti meg. (Mert amikor a tükörbe nézünk, látjuk arcunkat, szemünk mozgásait és a mimikát, az arc részleteit, de senki sem várhatja a tükörtől, hogy megmutassa: mi van a csukott száj mögött, és hogy a piramidális és extrapiramidális pályákon miként halad az információ hordozó töltés. Ez a tükörön túli világ titka.)

Miből áll e modell? Szolgálat—ennek elutasítása; szabadság—tekintély, értelmes és szükségszerű halál—erkölcstelen (mert hatalom ajándékozta) élet, nagyság—törpeség, elvont fennköltség—a jelen értetlensége, előrelátás (siker)—rövidlátás (történelmi vereség), az elvont lehetőségek gazdagsága—a konkrét adottságok földhözragadsága, helytállás—árulás... és a verseket építő ellentéteket tovább sorolhatnánk. Ott, ahol a forma a szimbólum mai jelentésének lebontása és megtelepedése — főként Király László járja ezt az utat —, a történelmi vers az egyértelmű jó—rossz ellentéte úgy épül, hogy csak a jó vagy csak a rossz a tartalma. Attól függően, hogy melyik adott, a másik virtuális. Ott viszont, ahol az ellentétek szövegbeni változtatása révén a dramatizálás is fellelhető, a vers nemegyszer moralizáló történelmi tabló lesz, nem egy esetben visszaesés a romantikus hiperbolizáláshoz. Nem ritka az egyszerű beleélő értelmezés sem, a megverselt történelem. Költőileg hatásos és az erkölcsi antinómiákra sikerrel mutat rá a keretszemélyiségnek mint kortársnak a szerepeltetése (Farkas Árpád). A formaminőség azonban végső soron a *kultúra jó* dogma függvénye. És ugyanez a szemlélet és elv jellemzi líráink tételes világtörténelmét is, az ellentétek minősége itt egyszerűen a világhelyzetből fakadó egyetemesség magasabb fokának függvénye.

Itt újra felmerül a kérdés: vajon a „hurrául kikelet“ kozmikus nyelvek és az ahhoz kapcsolódó utópiáknak és illúzióknak leküzdéséhez hogyan járulhat hozzá a „történelmi vers“ elvont és egyértelmű konfliktusmezeje, a jelen tárgynyelvtől távollevő történelmi idiomatizmusai? Elsősorban funkciója révén: a múlt értékei a tudat evidenciáivá kell váljanak, amennyiben értékek, az evidencia természetéhez pedig elválaszthatatlanul hozzátartozik, hogy az a tudat evidenciája, tehát általános és folyamatos. A folyamatos értékválasztás így az evidens értékek hatásmezejében mehet végbe, ami az értékrendszer szervességének biztosítéka. Helyzeti adottságaink ezért kiüntetett szerepet és jelentőséget biztosítanak a „történelmi versnek“. Ettől függetlenül azonban a „történelmi vers“ nyelve mint szimbolikus nyelv, mint nem a jelen nyelve, hanem a jelent a történelmi hagyomány és tudat konvenciórendszeri által jelölő nyelv — nem *helyettesítheti* a jelen nyelvét. A költészet tárgynyelve kiküszöbölhetetlenül, ontikailag a jelen nyelve. A „történelmi vers“, azáltal, hogy érvényes értékrendszereket közvetít, hogy a konfliktusokkal kapcsolatos helyes ideológiai választás típusait közvetíti, alakítja a jelen (írott) tárgynyelvét. A jelen nyelvi tudatát a „történelmi vers“ így közvetíti önmagának. Mivel történelminek felfogott általánossága költőileg közvetíti, a jelen tárgynyelve meghaladja jelenidejűségének közvetlenségét. Ezáltal e közvetlenségnek kevésbé kiszolgáltatott. A „történelmi vers“ a jelennek így egyfajta közvetettséget, öntranszcendenciát biztosít, ami a jelen helyes értékválasztásaihoz segít hozzá. A tulajdonképpeni, teljes közvetítést a jelen tárgynyelvének *nem* történelmileg felfogott általánossága biztosítja. A tulajdonképpeni közvetítés megvalósítója a jelen tárgynyelvének saját általánossága, a jelenvaló forma.

E premisszák alapján értékelhetjük összefoglalóan a „történelmi vers“ szerepét:

A „történelmi vers“ részleges általánossága, a történelmi általánosság (mint ilyen) a közvetítésnek ezt a funkcióját a jelen írott tárgynyelve általánossági kritériumainak („hurrául kikelet“, utópia, illúzió) megkérdőjelezése korában, tehát átmenetileg biztosítja szembevetően. A jelen tárgynyelvével adekvát általánosság (az őt közvetítő) és a vele „történelmi“ viszonyban levő általánosság a költészetben is bizonyos viszonyban (és arányban) áll egymással, a kortudat és történelmi tudat általában vett viszonyának megfelelően.

A romániai magyar költészetben a hetvenes évek közepén az utóbbi került kulcs helyzetbe.

Egyed Péter

A szabadság vonzásában

Erdélynek az 1595—1601 közé eső oly zaklatott, annyira viharos századforduló éveiben, a számottevő világpolitikai fordulatok érlelődésének idején a székely szabadság kérdését ismét napirendre tűzte a történelem. Ezeket a vészterhes és emberpusztító s ugyanakkor dicsőséges napokat eleveníti meg könyvében* Demény Lajos. A szerző a nemzetközi síkon folyó küzdelem keretében, a hatalomért versengő birodalmak, vezérférfiak harcának összefüggésrendjében szemlélve kíséri nyomon a jobbágyi állapotba süllyedt székelyek sorsát. Az a mód, ahogyan a történésekről beszámol, azt is kétségtelenné teszi, hogy Demény Lajos a szabadságuk visszahódításáért küzdő székelyek mellett áll, ügyüket igaznak, lázadó indulataikat jogosultnak, erőfeszítéseiket hősinek érzi. A kismonográfia tehát műfajilag hagyományos, eseménytörténeti jellegű írás, szemléletmódjában pedig a határozott állásfoglalást választó értekezés. Ezekről a kérdésekről kellene még néhány szót szólnom.

A múltidézésben valamikor szinte kizárólagos eseménytörténeti forma ellen jómagam sokat lázadoztam, s ma is vallo — a győzelmet is immáron közelebb érezvén — a „történeti szociográfia“ szükségességét. Szeretném tehát, ha a múltjukat birtokolni vágyók előtt mélyebben tárulna fel a társadalmi alakulatok szerves életrendje, a szerkezet és működése, a dolgos hétköznapi életvitel, az embercsoportok gondolkodásmódja; mégpedig minél teljesebben, minél több bizonyosság — esetleg még számokban is kifejezhető arányok, tendenciák — tükrében. Demény Lajos könyve ugyanakkor ismét megerősített abbéli hitemben, hogy nem uralomcserere kell törekednünk. Nem kiiktatni kell a klaszszikus formát a történeti ábrázolási módok, lehetőségek közül, hanem ráépíteni az említett alapra, ötvözni annak eredményeivel, hogy teljesebb legyen az egész, hiánytalanná soha sem tökéletesítő múltrekonstrukció.

Ennek a műfajnak a társadalmi szerepe, haszna könnyen felmérhető, ha leltárt készítünk arról, mi is jelent meg magyar nyelvűen (polgári elődök nézetével terhelten) a régmúlt időkben, s milyen kevés az új „elbeszélő“, a múlt „történéseit“ felidéző irodalom. Szép eredménye a hazai művelődéspolitiká-

nak a történeti források, emlékiratok, naplók, levelezések kiadása. A művelődéstörténet szintén régen túljutott a kezdeteken, s igen jó termést ígérő; a tárgul olvasói érdeklődés pedig ma már a történelmi statisztika szilárd önismerteti alapvetését is igényli. Ebben az együttes munkálkodásában annak szintén sokkal inkább szóhoz kell jutnia, aki Deményhez hasonlóan a háborús küzdelmek, a társadalmi csoportok krónikáivá szegődik el.

A szerkezet, a termelőmód elemei felől szemlélve, a gazdaságtörténet síkján elemezve semmi újat sem hoz Erdélynek ez a századforduló. Nem kerül sor jelentősebb fordulatra, nem bomlik ki új szakasza a fejlődésnek. Van viszont — hullámzó módon ugyan, de kétségbevonhatatlanul érvényesülő — megtorpanás. Megfigyelték, s le is írták a korábbi fejlődés megrekedését, s azt, hogy az erők felhalmozódása mennyire nem válhatott a XVII. században a magasabb fokra való feljutás emeltyűjévé. Az, ami jellegzetes, csupán a feudalizmus lehetőségeinek, a már meglévő kereteknek a kitöltődése, korábbi kezdemények beérése s a feudális, a földesúri-jobbágyi viszonyoknak éppen negyedévezrednyi újracmentelődése. Demény Lajos tanulmányában — és ez kapcsolja egybe más jellegű társadalomtörténeti monográfiákkal — megelevenedik a termelőerőket romboló, az emberi munkaerőt apasztó, a falvakat elhanyagoló kénytelen harcok, a függetlenségért, a szabadságért vívott küzdelmek világa. A hadak útján járó szerzőt követve, az olvasók előtt sok olyan oka is feltárul az előbb említett fejlődésnek, ami nélkül annak szükségzerű voltát nehezebben érthetnők meg. S ez azért lehetséges, mert erre a műfaji, kutatói munkamegosztási problematikára Demény Lajos is figyelmez. „Az eseményekben roppant gazdag századforduló — írja — nagyobb lélegzetű monografikus feldolgozást igényel. Még csak a székelyek támogatásának távolabbi mozgatórugóit sem dolgozhattuk fel kellő részletességgel, hiszen ehhez a XVI. század második felének székely társadalomtörténetét kell megírni. Ez pedig a kutatás mai szintjén szinte lehetetlen, annyira sok még a tisztázatlan kérdés. Dolgozatunk célja ennél szerényebb, tájékoztató, adatközlő jellegű. Figyelmünket a székelyek és Mihály vajda együttműködésének két legfontosabb mozzanatára összpontosítottuk.“ A szerényre formált célkitűzés azért lehet tehát még-

* Demény Lajos: A székelyek és Mihály vajda. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977.

is eredményeket érlelő, mert az eseménytörténeti, krónikási szerepre vállalkozó szerző tud a társadalmi való-világ szerkezetéről, arra figyelmeztet, és annak már feltárt szilárd elemeire építkeznek.

Az eseménytörténeti, a politikátörténeti műfaj különösképpen kedvez a történészi szubjektivitásnak, az elfogultságnak, a „pártoskodás”-nak. Erről a történeti magatartásformáról, Lucien Febvre nézeteire vonatkoztatva írta Vekerdi László, hogy a kiváló francia történész megtanulta: „minden történetírás legalább annyira tükrözi a történetészt is, mint amennyire a múltat, ez azonban csak addig hiba, amíg a történetész el nem ismeri.” Az mindenképpen bizonyos, hogy az objektivitás mezébe burkolt elfogultságnál sokkal becsebb és becsülendőbb a nyílt szubjektivitás; Lucien Febvre fogalmi készletéből kölcsönözött szavakkal: „a vállalt választás”. Demény Lajos a *közép- és délkelet-európai népek együttes függetlenségi harcát, a népek, s közöttük a románok és a magyarok összefogását* vállalta szívéhez közel állóként. Továbbá: nyíltan tett hitet amellett is, hogy a — török hódítás ellen felmozduló erők sorában oly jelentős súlyú — székely katona-paraszság mellett áll.

Demény részletesen ír arról, hogy milyen szorongatott helyzetben igyekszik Báthori Zsigmond fejedelem „teljes egészükben” megnyerni őket; miként ad nekik szabadságlevelet, és hívja őket fejenként hadba. Az 1595 őszen Havasalföld megsegítésére vonuló sereg zömét azután valóban ők alkották. A török ellen induló csapat „a császári és kozák segítséggel együtt majdnem tizenháromezer főből állott, tehát alig valamivel több katonából, mint a székely had fele. Számbelileg — s ezt Demény alaposan igyekszik tudatunkba véteni — tehát a székely had az egész erdélyi hadnak csaknem kétharmadát tette ki.” Vitézségüket, szerepüket Tírgoviszte és Giurgiu felszabadításában igen nagyra értékeli. Annál váratlanabbá és érthetlenebbé válik tehát a fejedelmi pálfordulás, a székely köznép jobbágysorba taszítása. „A székely szabadságokat újra eltiporták. A nagy véráldozat — írja Demény — hiábavalónak bizonyult. A székely nemesség az egész erdélyi rendiség támogatásával szervezeten, céltudatosan lépett fel a székely jobbágyság felszabadítása ellen... Báthori Zsigmond is levetette álarcát, már nem kendőzte igazi szándékát. Vajon várhatta-e ezek után, hogy a székelység ne gyűlölje, ne kívánja vesztét,

és ne keresse még »az ördöggel is szövetkezve« a Báthoriak kiirtását?”

Az a mód, ahogyan az 1596-os nemesi vérengzést, a „véres fársáng”-ot értékeli, szintén világossá teszi értelmi ítélkezését, érzelmi állásfoglalását. „A megtorlás, a kegyetlen kínzások sora, a hitszegés, az igazságtalanság és méltánytalanság lett a fizetsége a hősi, igazán halált megvető önfeláldozó harcnak, amellyel a közszékek megküzdöttek a havasalföldi hadjáratot, védték az országot nagy véráldozat árán. Az árulás — ítélkezik nyíltan szint vallóan Demény — mindig a legocsmányabb emberi tulajdonságok közé tartozott, de amikor nemcsak egy személyt, hanem egy egész közösséget, a valamikori szabad közösségek közösségét árulták el, csapták be hitvány hitszeggel, már az árulás is meghatározódott.”

A „vállalt választás” azonban nemcsak a szerzőnek, hanem recenziójának is jellemzője lehet. Meg is vallom, hogy a székely földműves-katonák sorsa engem szintén szabadságharcos ügyük mellé állított, és velük való együttérzésre készítetett, jóllehet én a társadalmi szerkezet belső mozgásrendje felől kíséreltem meg életük igazát felderíteni. Onnan, ahonnan a mélyből induló áramlások az állampolitika szintjére csapnak fel.

A „régii székely szabadságért” folyó küzdelem a viharos század végén érkezett el új szakaszához. Ekkor ígérte meg és vonta vissza felszabadulásukat Báthori Zsigmond, ekkor ígérte meg és adta ki Mihai Viteazul nevezetes szabadságlevelét, s alighogy elismert egy a székely jobbágyság érdekeit is csorbító országgyűlési határozatot, ellenfele, Csáky István máris vállalta a székely szabadság „oltalmazását”, és Básta is a császárnak vindikálta a „szabadságosztó”-nak járó köszönetet, s még a szász universitás is felkínálta a háromszékieknek a „régii jó” szokások védelmét, hogy végül 1601-ben ismét Báthori Zsigmond foglalja ki váltságlevelébe a székely közrend jussát a szabad élethez.

Ilyen feltételek közepette, a központi hatalommal való szövetségben vagy azal is küzdelembe sodrottan építették, alakították a székely közrendbéli — Demény hű krónikája szerint — a népet egyéforrasztó függetlenségi harc közös hagyományait, és teremtték meg azt az értékrendet, amelynek apákról fiakra örökítődött parancsa volt az, hogy a szabadság az egyetlen méltó formája az életnek.

Imreh István

Korszerű múzeumi hagyományok

A korszerű környezetszemlélet a természeti, társadalmi és kulturális környezet változásaira egyaránt figyel; ebben a megközelítésben becsülhetők fel valószínűleg azok az erők, amelyek a múltban munkáltak, a jelenben hatnak, és a fejlődés irányát megszabják.

A Sepsiszentgyörgyi Múzeumnak legutóbbi összevont Évkönyve (VI., VII.)* éppen ennek az egységes egészre tekintő szemléletnek a jegyében fogant. A kötetbe foglalt tanulmányok és közlemények, a múzeum körzetébe tartozó táj hivatott ismerőinek és kutatóinak a tudományos eredményei, olyan logikai láncba kapcsolódnak, illetve kapcsolhatók, mely túlmutat a megszokott múzeumi hagyományokon, és a fejlődés csigavonalában egy új, magasabb menetet képvisel; egy tájegység életének rendszerszemléletű megközelítéséhez nyújt támpontokat. A rendszer alkotóelemei, kompartmentumai ebben az esetben geológiai, földrajzi, biológiai és szociokulturális egységek. A társadalmi alrendszerben a táj életét a múltban meghatározó egykori emberekről régészeti emlékek vallanak; az évszázadok során a természeti adottságokkal többé-kevésbé egyensúlyba került népesség szokásairól a néprajzi tanulmányok tájékoztatnak. Az „ősnéprajz“ (régészet) és a mai népiélet kutatása több ponton egybekapcsolható, szervesen kiegészíthetik egymást; a két kompartmentum közötti kapcsolatokat Székely Zoltánnak, az évkönyv felelős szerkesztőjének bevezető tanulmánya vázolja fel.

Az ember és környezetrendszer egy másik szakasza a régészeti-történelmi dokumentumok és a néprajzi valóság értékelése. A néprajz és történelem közötti dinamikus viszonyra a bevezető nem tér ki részletesen, de az irodalomjegyzék felhívja a figyelmet Ștefan Pascu akadémikusnak szemléletmegszabó tanulmányára. Ezeket az irányvonalakat követik például a kötetben az ókori történelemmel foglalkozó tanulmányok.

Az alrendszer számunkra legfontosabb szakaszát a jelenkori mozgalmas társadalmi események és átalakulások, ezeknek a folyamatoknak a rendszer többi egységével való kapcsolatai képviselik. Bár érthető módon egy múzeumi évkönyvben ez a kompartmentum csak

korlátozott mértékben lehet jelen, a mai szociológiai megközelítés szerencsére mégsem hiányzik, sőt a szerény terjedelem ellenére magvas, gondolatébresztő megállapításokkal járul hozzá az új, alakuló kapcsolatok árnyaltabb értelmezéséhez.

A globális környezetszemléletben a szellemi környezet kiemelt fontosságú és szerepű. Ezen belül vizsgálandók a nyelvi jelenségek is — minden etnikumnak néprajzi és biológiai szempontból a nyelvtől függő, illetve attól részben független sajátosságai vannak, és a különböző etnikai közösségek egymásra hatása a nyelv segítségével valósul meg elsősorban. Ilyenformán a tájnyelv és a táj egységeit jelölő földrajzi nevek vonatkozó tanulmányok szintén beilleszthetők az egységes rendszerképbe.

Az emberi közösségek adott természetes környezetben fejlődnek, azzal kölcsönös, dinamikus kapcsolatban vannak. A tanulmánykötet ezek közül a kapcsolatok közül az altalajjal, a felszíni formákkal és az élővilággal foglalkozik.

A szemléleten túl, immár címekre és szerzőkre tekintve Délkelet-Erdély VI. és XIII. század közötti történetéhez Székely Zoltán két értékes tényfeltáró és értelmező régészeti tanulmánnyal járul hozzá, a dákok Kelet-Erdélyben játszott szerepével H. Ion Crișan, Floare Costea, valamint Mitrea Bucur három történelmi tanulmánya foglalkozik. Ipar- és céhtörténettel Cserey Zoltán és Incze László jelentkezik, Cserey a kézdivásárhelyi zircséh történetének egy szakaszát mutatja be, Incze a kézdivásárhelyi múzeum céhpecsétjeit és céhbehívó tábláit ismerteti. A XIX. század történelmét Székely Zoltán tanulmánya képviseli Gál Sándor és Gál József 1848-as forradalmi tevékenységéről; a jelenkor, a XX. század második felének történetéből pedig Kozák Albert mutat be részleteket.

Érdekes tanulmányt közöl L. Marcu és V. Neot, a Bodzaforodulói-medence régi jogszokásairól. Kósa-Szánthó Vilma néprajzosok és szociológusok számára egyaránt figyelemreméltó tanulmányban foglalja össze adatait és észrevételeit a vidék falusi társadalmának átrétegződéséről. A tárgyi néprajz köréből Seres András Kovászna megye régi fazekasközpontjairól közöl alapvető tanulmányt, Molnár István a Borszéki-medencében alkalmazott népi vadfogási módszereket foglalja össze egy olvasmánynak is izgalmas feldolgozásban, Gazda Klára

* Aluta, VI—VII. Studii și comunicări — Tanulmányok és közlemények — a Sepsiszentgyörgyi Múzeum Évkönyve, 1974—1975.

pedig az esztelneki gyermekek pásztor-életéről közlő gazdagon dokumentált, érdekesítő írást. A konkrét tájismeretet a gyergyói határhasználat múltjára (Tarisznyás Márton), Jobbágyfalva és Ika-falva földrajzi neveire (Kocsis Lajos, illetve Székely Zsófia) vonatkozó tanulmányok, valamint Salamon Sándornak a rétyi tájszótára (D—E betűk) képviselik. Építészeti emlékmű, dokumentum jellegű tanulmány Kónya Ádám alapos felmérése a bikfalvi népi udvarházakról.

A természeti keretet Kisgyörgy Zoltán Kovászna megye ásványvizeiről és gázömléseiről, valamint Péter Eleknek és Makfalvi Zoltánnak a Görgény—Hargita vonulat posztvulkanikus jelenségeiről írott tanulmányai képviselik, a Kászoni-medence felszíni formáiról Kristó András írt monografikus összefoglalót. Kitűnő botanikatörténeti tanulmányt közöl — mintegy 210 címet idéz — a Brassói-medence északi részének növénytakarójára vonatkozóan Kovács Sándor és Rác Gábor. Két értékes (gombászati és florisztikai) tanulmánnyal jelentkezik az évkönyvben a hazai magyar mikológusok nesztora, László Kálmán; a Csíki-medence eutróf lapjainak dinamikájával Flavia Rațiu és Gergely János foglalkozik. Kovács Sándor természetvédelmi dokumentum-tanulmánya az 1974-es Kovászna megyei gólyaszámlálás adatait közli.

Az évfordulók kapcsán Szentkatolnai Bálint Gábor színes egyéniségére, munkásságára Zágoni Jenő hívja fel a figyelmet, Gyárfás Jenőre Varga Nándor Lajos, Árvay Józsefre Csia Ernő emlékeznek.

Értekesen egészíti ki a kötetet az a két címjegyzék, mely a sepsiszentgyörgyi múzeum kiadványait, illetve azt meg-

előzően az ezekben a kiadványokban megjelent tanulmányokat és közleményeket foglalja össze.

Az évkönyv nyelvi szempontból is változatos; tartalomjegyzékében nagyjából fele-fele arányban szerepelnek magyar, illetve román nyelvű tanulmányok. Az előző kötetekhez képest javult a nyomdai kivitelezés minősége és a technikai szerkesztés színvonala is — az értelemzavaró sajtóhibák és következetlen szakirodalmi idézetek ellen azonban még sokat kell küzdeniük a szerkesztőknek. Ajánlatos lenne a tanulmányok végén a megfelelő kiegészítő nyelven következetesen csatolni az eredmények és megállapítások tömör tartalmi kivonatát. A hazai és a helyi valóság s a nemzetközi tudományos értékelhetőség szempontjából feltétlenül az egységes román—magyar—német nyelvhasználat az indokolt, mégpedig olyan formában, hogy az alap-tanulmányt mindkét kiegészítő nyelven rövid tartalmi kivonat kövesse.

A Sepsiszentgyörgyi Múzeum szép hagyományaihoz méltóan törlesztette adósságát az elmaradt 1974/75-ös össze-vont évkönyv megjelentetésével. A kötet értékes tagja a múzeumi évkönyvek (Nymphaea — Bihar megye, Sargetia — Hunyad megye, Tibiscus — Bánság stb.) számban és tartalomban örvendetesen gyarapodó láncának. A szerkesztők külön érdeme, hogy a sokoldalúság hátrányából és buktatóiból előnyt kovácsolva egy ismét korszerű „integrációs-múzeumi szemlélet” hagyományának az útján indultak el. Ennek a szemléletnek az elméleti megalapozása és tudatos ápolása — mindenekeelőtt új kötetek megszakítatlan sorának megjelentetésével — helyi, országos és egyetemes tudományos érdek.

Szabó T. E. Attila

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

SISTEME ÎN ȘTIINȚELE SOCIALE

„Az atomfizikát megérteni ma már gyermekjáték ahhoz képest, hogy milyen nehéz a gyermek játékát megérteni.” Mircea Malița ezzel a paradoxonnal érzékelteti, az emberi-társadalmi jelenségek fokozódó bonyolultsága milyen nehéz helyzetbe hozza a matematikusokat, a rendszerkutatókat.

A tanulmánykötet az első hazai rendszerelméleti kollokvium (Brassó, 1973) anyagát teszi minden érdeklődő számára hozzáférhetővé. Együttal válaszolni próbál a fentebb jelzett kihívásra is. Figyelemreméltó helyet foglalnak el a gyűjteményben a Gr. C. Moisil elméleti hagyatékát továbbgondoló-alkalmazó tanulmányok (Ioji Bonis az erkölcsi cselekvés normarendszerét vizsgálja a Moisil kidolgozta deontikus logi-

kai modell alapján; az ugyancsak Moisi-tanítvány Solomon Marcus a színház kreatív-generatív mechanizmusait írja le a matematikai nyelvészet és a játékelmélet fogalmaival).

Mircea Malița a matematika elméleti perspektíváit taglalva vitába száll azokkal, akik túl sok reményt fűznek a számítógépből rejlő lehetőségekhez. „Hiába növeljük a számítógép fizikai (hardware) és programozásbeli (software) teljesítő-képességét, csak erre alapozva nem tudunk lépést tartani a bonyolultsággal. Az új kérdésfelvetések új konceptuális rendszert követelnek, vagy legalábbis a létező fogalmak heurisztikus »tovább-bonyolítását«, kifinomítását igénylik. A mátrix-algebra »véges« módszereit mindinkább a modern topológiai kiindulópont váltja fel. René Thom például a geometriai szellemet helyezte vissza jogaiba, amikor kidolgozta a »katasztrófák« elméletét. A klasszikus differenciálszámítás a folytonosságon alapul, a »katasztrófák« elmélete a megszakítottságra helyezi át a hangsúlyt: a diszkontinuitások elemi típusait írja le topológiai eszközökkel, s ezeket nevezi »katasztrófáknak«. A való világ legtöbb folyamatát ilyen »katasztrófákra« lehet redukálni, a sejtosztódás mennyiségi növekedésének az embrió minőségébe való »átcsapását« éppúgy, mint egy rosszul megépített híd »leszakadását«... Új fogalmi rendszerek kialakulására számíthatunk a matematikában.“ A matematika új nyelve Mircea Malița szerint nem lehet többé egy szűk szakmai elit szakszargonja. A társadalomtudományok kihívására válaszoló új típusú matematika nemcsak hogy mindenki számára érthető és megközelíthető, de elsajátítása a demokrácia elengedhetetlen feltétele. „A demokrácia tárgyi szemléletet követel — írja Malița —, és a matematika e szemléletnek egyetemesen érvényes eszköze, mely növeli a világ racionalitását. Az emberiség elsajátította a betűvetést, most a »számvetés« megtanulása van soron.“ (*Editura Academiei. București, 1977.*)

A. J.

G. B. KISTIAKOWSKY: A SCIENTIST AT THE WHITE HOUSE

Eisenhower elnök egyik újítása az ötvenes években a Fehér Ház apparátusában egy, a tudomány és technika kérdéseivel foglalkozó tanácsos kinevezése volt. E tisztséget másodikként a Harvard Egyetem professzora, Kistiakowsky viselte másfél éven át, Eisenhower elnöksége utolsó szakaszában. E munkájáról a professzor mindvégig naplót vezetett; ebből készült a szükséges átdolgozással (a nemzetbiztonsági és más követelmények tiszteletben tartásával) a fenti könyv. Az előszó Charles S. Mayer történész munkája.

A könyv érdekesen és a valóságot megközelítően írja le, hogyan alakult az USA politikája abban az eléggé zavaros időszakban; a „vércsék“ és „galambok“ közötti konfliktusokat, a valóságot ismerők és a meggyőződéseikben előítéletekre támaszkodók közötti ellentéteket.

Az első kérdés, amellyel az új tanácsosnak foglalkoznia kellett: az USA politikája az atomfegyverek betiltása tekintetében. Néhány évi tanácskozás után, amikor a Szovjetunió beleegyezett a korlátozott számú helyi ellenőrzésekre (olyan esetekre, amikor a szeizmográfok nem tudják kimutatni, földrengésről vagy atomrobbanásról van-e szó), úgy látszott, hogy közeli az egyezmény megkötése. Ennek ellenzői, élükön E. Tellerrel, próbálták zavarni a tanácskozásokat, többek között az ún. „Letter-gödrrel“ kapcsolatos számítások betérjesztésével, amelyek szerint több ezer méter átmérőjű, föld alatti tartályokban végzett atomrobbantásoknak a talajra való hatása annyira csökken, hogy nehéz lesz megállapítani, atomrobbantásról vagy szeizmikus kéregmozgásról van-e szó. Kistiakowsky próbálta menteni a tanácskozások eredményeit, bizonyítva, hogy a megegyezés kijátszása a rendkívül költséges és alacsony hatékonyságú „Letter-gödrökkel“ teljesen ésszerűtlen megterhelése bármelyik állam költségvetésének. Különböző körök nyomására mégis azt a feladatot kapta, dolgozzon ki olyan eljárást, amely lehetővé teszi az amerikaiaknak a visszalépést előbbi álláspontjukról, úgy tűntetve fel, mintha a tanácskozások elhúzódásáért a szovjet fél lenne a felelős. Javaslatai közül azt fogadták el, amelyik előirányozza ugyan a tanácskozások folytatását, de olyan nagy számú helyi ellenőrzést kötött ki, amely nem feleltethet meg a Szovjetunióknak, vagy ha mégis elfogadná az évi 100–200 inspekciónak, az lehetővé teszi az egyezmény esetleges kijátszásának felfedését.

Kistiakowsky tisztelte Eisenhowert. Ezt tükrözi a könyv, amely az elnököt egészen más egyéniségként ismerteti, mint az akkori sajtó, amely elsősorban az ügyeit másokra bízó szenvedélyes golfjátékost látta benne. Ténylegesen Eisenhower egyik megalapozója volt az akkori amerikai politikának. Egy atomkatasztrófa meg-

előzése érdekében szükségesnek tartotta tárgyalásokat folytatni a Szovjetunióval, és a külpolitikában kölcsönös megértésre törekedett. Mint hivatásos katonának megvolt az az előnye, hogy jól ismerte a Pentagon és volt kollégái fellegóságát, tehát nem vezethették félre cselfogásaikkal. Elnöksége végén tartott búcsúbeszédéből is kitűnik, szükségesnek tartotta korlátozni a katonai-hadiipari „lobby” befolyását a kormányzásban. Viszonylagos felvilágosultsága a világpolitikában nem tükröződött azonban a közelebbi kérdésekben, így nem értette meg a kubai forradalom indító-okait, és az ezzel kapcsolatos magatartásával a „vércsék” meg lehetek elégedve. Nem volt eléggé határozott egyes munkatársai provokációs politikájának a megfékezésében sem, s ez gyengítette a Szovjetunióval való korlátozott egyetértés politikai vonalát; ennek betetőzése lett volna az 1960-ra Párizsban tervezett magas szintű találkozó. Remélte, hogy ez a hidegháború végének kezdetét jelentené, de ezt megghiúsította egy provokáció, és pedig a Szovjetunió felé küldött s ott lelőtt U-2 kémrepülőgép.

A könyv részletesen ismerteti az USA tudománypolitikájának a kérdéseit is. Tény, hogy Kistiakowsky a tudományos körök érdekeinek felvilágosult védője volt, helyesen értelmezte a tudomány és a technika feladatait, állást foglalt az ésszerű tudományos programok mellett, mint amilyen az űrkitutások programja. Maga Eisenhower is meglepő felvilágosultságról tett tanúbizonyságot: hitt a tudományban. Más kérdés, hogy a tudományos köröknek is voltak szentjeik és vétközőik.

Kistiakowsky emlékirata, mint korunk politikája egyik jelentős szakaszának dokumentuma, igényt tarthat arra, hogy széles körben ismertté váljék. (*Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts and London, 1977.*)

V. J.

TURZAI MÁRIA: A VÁSÁRHELYI TALÁLKOZÓ

Turzai Máriaé, illetve a Politikai Könyvkiadóé az érdem a népfronti törekvések e kiemelkedő és emlékezetes megnyilvánulásának negyvenedik évfordulóján napvilágot látott kötet összeállításáért. Az igényes bevezető a Találkozó összehívásának történelmi szükségszerűségét elemzi, részletesen beszámol az előkészítésről és az értekezlet lefolyásáról, majd a Találkozó utóhatását, a kibontakozó bel- és külpolitikai konstellációt mutatja be.

A jól válogatott dokumentumok bepillantást nyújtanak a kezdeményezők gondolatvilágába, megszólaltatják a korabeli sajtóban kibontakozó polémia résztvevőit, és felidéznek a Találkozó román visszhangját. A további kutatások szempontjából igen értékes támpontokat kínálnak mind az értekezlet hivatalos iratai, mind a kiemelkedő szervezők és kortársak visszaemlékezései.

Túl a Vásárhelyi Találkozó történelmi helyének és szerepének megvilágításán, Turzai Mária kötetét igen hasznosnak fog bizonyulni a két világháború közötti romániai magyar társadalompolitikai és kulturális irányzatok elmélyültebb tanulmányozásához és felméréséhez.

A jegyzetanyag átfogó és pontos.

Az alábbi részlet a bevezető tanulmány zárófejezetéből való:

„A Vásárhelyi Találkozón elfogadott Hitvallás egységes szintézisbe olvasztotta a romániai magyarság társadalmi, nemzetiségi és politikai követeléseit, ugyanakkor meghatározta a különböző társadalmi rétegeket képviselő fiatal értelmiség legfőbb feladatait az antifasiszta népfronti tömörülés megvalósításában. A Hitvallás, Jancsó Elemér megfogalmazása szerint, »utat mutatott, de egyúttal régi ellentéteket is lezárt, olyan magas eszméket tűzött ki, amelyek egész évtizedeken át vezethetők az erdélyi fiatalságot«. Az értekezlet ilyen értelemben is új utat jelölt meg, azonban, mint minden járattan út, ez is nehézségekkel volt kikövezeve.

Ha a Vásárhelyi Találkozó mégsem teljesíthette hosszabb távon és elég eredményesen hivatását, és nemcsak a tanácskozás résztvevőinek akaratán múltott. A nemzetközi helyzet lényeges rosszabbodása, a hitleri agresszió, az ország kül- és belpolitikai helyzetének alakulása döntő módon s nem éppen a kívánt irányban befolyásolta a találkozó határozatainak megvalósítását. Ennek ellenére, a találkozó szelleme mégis tovább élt és, elsősorban a »baloldalon«, valóban cselekvőképessé vált. Ez pedig a kommunisták, baloldali szociáldemokraták, a MADOSZ, a demokratikus és antifasiszta mozgalom bátor harcosainak köszönhető, akik a kedvezőtlen körülmények ellenére és az akadékoskodók akaratával szemben igyekeztek valóra váltani a Hitvallásban rögzített célkitűzéseket, a Vásárhelyen vállalt feladatokat.“ (*Politikai Könyvkiadó. Bukarest, 1977.*)

G. E.

A gyermekkor üzenete

Akkor jó az évkönyv, ha túléli az újdonság ünnepest, ha nem szórakozva, szórakozottan lapozgatjuk, hanem hétköznapiakat derít fel a fénye. Az *UTUNK ÉVKÖNYV 1978* ilyen tartós örömet rejtő, olvasmány. Öröm már az is, és elégtétel, hogy nálunk már a gyermekkor rangját nem egy korosztálynak szánt kiadványok hirdetik rendeltetésük szerint, hanem komolyan és meghatottan keresik, találják meg és mutatják fel üzenetét írók és olvasók, nagyok és gyermekek egymásnak — együtt. A *Korunk* szerkesztői talán nem indokolatlan büszkeséggel érzik ezt az évkönyvet, irodalmi hetilapunk tekintélyes és népszerű mellékletei közül az egyik legsikerültebbet a maguk kezdeményezése — az óvodáskor néhány elméleti kérdést felvető 1977. 3. száma, a gyermekrajzokból összeállított képregénnyel — folytatásának és kiegészítésének. Amióta az *Utunk Évkönyv 1978* a rendelkezésünkre áll a gyermeki kreativitás és a gyermekkor sorsdöntő élményeit a maguk intenzitásában megőrző írói érzékenység egymáshoz méltó bizonyóságként, egyre nyilvánvalóbb nemcsak a felismerés, hogy a gyermekkor sem kizárólag a *Napsugár* és a *Jóbarát* ügye, hanem egész kultúránké, de világosabban körvonalazódik egy lehetséges és szükséges munkamegosztás is. Kimondatlanul ott lappang a gyönyörű gyermekrajzokat mintegy illusztráló vers és próza sorai között: nem a nevelés a szívügyünk, hanem a gyermek, a nevelésnek nem alanya, hanem célja és legtehetségesebb munkatársa.

Olyan gonddal állították össze a gyermekkorra emlékezésnek ezt a valóságos antológiáját szerkesztői, hogy hiányérzetről nem panaszkodhatunk. Legszívesebben az összes szerzők felsorolásával rónánk le elismerésünket és hálánkat, s csak a nyilvánvaló igazságtalanság bevallásával kockáztatjuk meg, hogy néhányat — csak látszólag a többiek rovására — kiemeljünk. Horváth Imre egy egész letűnt világot elevenít fel óvott gyermekora megidézésével; mintegy határos ellentétpárjaként Cski László a védtelenség kegyetlen poézisét szólaltatja meg; Székely János *Két emléke* felejthetetlen tanúvallomás, amelyben a művészi intuíció nem először s nem utoljára megelőzi a tudományos bizonyosságot, ezúttal a tudat-előtti állapot megrázó-diadalmas tudomásulvételéről; Szabó Gyula, amint egy megelevenedett emlék köré csoportosítja s úgy rekonstruálja a falusi gyermek élményvilágának gazdagságát, elbeszélő kedve s ereje nagylélegzetű, újabb próbája iránt kelt igényes várakozást. Megemlíteném még az *Évkönyv* egyetlen interjút, Mikó Ervin beszélgetését Kovács Ildikóval, amelyből egy mondattöredéket feltétlenül idézni kell: „Szeretem a saját gyermekkoromat...”

Hányan szeretik? Minden bizonnyal nem annyian, ahányan megtalálták felnőtt magukban gyermek másuk kinagyított vagy csak elnagyolt változatát; inkább annyian, ahányan még mindig nem fáradtak bele, hogy keressék magukban az egykori gyermektől örökölt kíváncsiságot, érzékenységet, érzelmegazdagságot, azt a képességet, hogy mindennap előről kezdjék a világ teremtését.

SZ. J.

A SZÍNÉSZ A SZÍNHÁZBAN ÉL... (Film, Színház, Muzsika, 1977. 53.)

„...hirtelen az a vágyam támadt, hogy új nyelvezetet, új eszközöket kell a magam számára teremtenem” — emlékezik vissza Gábor Miklós, az utóbbi évtizedek egyik legnagyobb magyar színészgyénisége, az Oidipusz-alakítása utáni elégedetlenségére. Az interjúkészít-

tő Gách Marianne „18 kérdése” (amire mindig érdemes odafigyelni) azonban többet fed fel, mint egy nagy színész művészi gondjait, gyötrődéseit — és megújulását. A Budapestről Kecskemétre átszerződött és ezzel rendkívüli feltűnést keltő Gábor Miklós személyes tapasztalatai színházzociológiai és színházesztetikai tanulságokat tudatosítanak, messze meghaladva a képeslap-olvasó

szenzáció- és információéhségét. „Kecskeméten a színész a színházban él, nem rángatja el onnan semmiféle külső kényszer, se a rádió, se a tévé, se a szinkron. A házban, ahol lakunk, három emelet a színházé. Amikor hazamegyünk, nemegyszer kiteszünk a folyosóra székeket, és ott folytatjuk a színházi töprengést, vagy egyik lakásból a másikba vándorolunk. Amikor egy-egy előadásra készülünk, folytonosan ebben élünk.“ Gábor Miklós vallomásai azért különösen fontosak, mert senki nála jobban nem szembeítható — emlékezetes művészi sikerek birtokában — a színház régi és új koncepcióját, a hagyományos és modern játéktípusok lehetőségeit, gátjait. Nemzedéki és felfogásbeli különbségek szembeesnek rendező (Ruszt József) és színész(ek) találkozásakor. Erdemes meghallgatni erről Gábor Miklós gondolatait:

„A próbák kezdetben úgy festettek, hogy Ruszt csak ült a nézőtérén, és figyelt engem. Nem tudta, mit csinállok. Én szeretek szélsőségesen próbálni, még mielőtt a szöveget tudnám, rögtön játszom. S ily módon egész fizikumommal eszmélek rá arra, mi a teendőm, hogyan kell a figurát megelevenítenem. Ruszt régebben másfajta színészekhez szokott. Egy ideig figyelt, aztán megszólalt, és egy-egy mozzanatba beleszólt, és ily módon minden alkalommal segített. Megtanult engem, ahogy én tanultam meg a kecskeméti fiatalokat. Ők sok mindent nem tudtak, amit én tudtam, viszont nemegyszer megesett, hogy amit én helyes játékmódnak, stílusnak hittem, azt ők egyszerűen, primitíven leleplezték, és afféle szokványos színészi fogásnak minősítették.“ Gábor Miklós nem tagadja meg régebbi önmagát, nem fordul szembe múltjával, de példás művészi bölcsességgel használja az új helyzet nyújtotta élményeket, szakmai tanulságokat: „Többet tudok önmagamtól, mint azelőtt. A megszokások homálya, akár egy fátyol, úgy lebbent szét. Úgy érzem, hogy amit gondolok, azt magamnak is meg tudom fogalmazni, nem kell se védekezni, se magyarázkodnom. Felszabadultabban, magától értetődőbben mondom ki, ami bennem dúl. De kifejezési módokkal még nem vagyok elégedett. Amikor a tévében látom magamat, idegesít, hogy mennyire hasonlítok a többi színészhez. Remélem, lesz rá lehetőségem, hogy egy kicsit több próbával, egy kicsit több rizikóval megvalósítsam azokat a színészi eszközöket, amelyekre mostanában rádöbbenem. Igen fontosnak vélem, hogy alkalmam legyen a magammal való kísérletezésre. Hogy észbekapjak: mi az, amit még nem tudok.“

Am nem csupán a maga számára érzi fontosnak a kecskeméti, a „vidéki“ éveket. „Kecskeméten olyasvalamire akadtam, amire nekem szükségem volt, és nekik is szükségük volt énrám. A magyar színházi életben most kétségtelenül némi változás előszele lengedez. Ez a levegőben érződik. Bizom benne, hogy bármi történik, bárhova kerülök is, a kecskeméti színház céljaitól és kecskeméti barátaitól nem kell elszakadnom.“

Művészi és emberi hitvallásként erdemes Gábor Miklós minden sorát újra és újra elolvasni, emlékeztünkbe vésni.

VIGOTSKIJ ÉS A TUDOMÁNY MÓDSZERTANA

(Voproszi filozófii, 1977. 8.)

1926-ban írta L. Sz. Vigotszkij *A pszichológia válságának történeti jelentése* című, mindmáig kéziratban maradt munkáját. A félévszázados mű lapjain a szerző nemcsak a lélektanról szól, hanem a tudományelmélet, a filozófia mindmáig égető kérdéseire is keresi a választ.

A pszichológia korabeli krízisét és forradalmát a lélektani iskolák (freudizmus, behaviorizmus, perszonalizmus, gestaltizmus stb.) sora jelzi. Vigotszkij úgy látta, hogy századunk feladata az „általános pszichológiaelmélet“ létrehozása a legfrissebb tudományos eredmények és a lélektani megismerés gyakorlati elvei alapján. Túl irányzatokon, rendszereken, magát a pszichológia metodológiai alapját kell átépíteni — állította Vigotszkij —, és marxista módszerrel a tükrözés elvéből és a történetiségből kiindulva tervbe vette e tudomány felvázolását.

Amint a legfejlettebb tudományok (fizika, biológia) példája mutatja, az általános tudomány a megismerés fejlett szakaszán jelenik meg. A pszichológia is elérkezett ahhoz a történelmi pillanathoz, amikor már képtelen megfelelni a kor követelményeinek sajátos logikai-módszertani infrastruktúra megalkotása nélkül. Az általános lélektan elsődleges szükségének kérdése — vallotta Vigotszkij — „nem a filozófusoktól származik, akiknél az általánosítás szakmai eljárás, mégcsak nem is a lélektan teoretikusaitól, hanem mindenekelőtt a gyakorló pszichológusoktól (pszichiáterektől, klinikai és iskolapszichológusoktól)“. Szerinte a pszichológia válságának lényege éppen az, hogy bár felismerte az általános módszertan szükségességét, még nem volt képes azt létrehozni, s emiatt különálló struktúra csoportjai (a

gyermek-, pato-, zoopszichológia stb.) saját, szűkebb körű nomenklatúrájukat kénytelenek használni általános pszichológiai igénnyel: „Mi a legáltalánosabb a pszichológia által tanulmányozott legkülönbözőbb jelenségekben, mi avatja azokat lélektanivá — a kutya nyáéleválasztásától a tragédia élvezetéig; mi a közös az örült agryémeiben és a legszigorúbb matematikai építményben?” A lélektan részrendszereinek külön nyelve, eltérő rendszerelési gyakorlata helyett, az összeférhetlenség megszüntetéséért új kategóriákra, magyarázó elvekre van szükség, melyek egy másodlagos tudományt alkotnak.

A tudományos kutatás módszertani kérdéseinek elemzése Vigotszkij számára nem holmi elvont építmény, hanem az a „molekuláris munka” a szóval, fogalommal, készülékkel, tudományos ténnyel, amely naponta megjelenik a laboratóriumi tevékenység folyamán. A tudomány belsőleg kötött rendszer, minden egyes összetevője az *egész*től kapja értelmét. Ez az *egész* egy sor fejlődési szakaszon megy át. Ezek a szakaszok úgy követik, változtatják egymást, mint a gazdasági-társadalmi alakulatok.

Vigotszkij a válságban nemcsak romboló, hanem építő tendenciát is látott, ellentétben azokkal, akik végromlásként fogták fel. Thomas Kuhn amerikai tudománytörténész szerint a válság akkor tör ki, amikor felgyűlnek a rendellenes, az uralkodó paradigmával összeférhetetlen tények. Ilyenkor a régi paradigma széthull, és a tudományos ismeretanyag újabba szerveződik. Kuhn szerint a régi és új paradigma között nincs semmi közös. A krízis — állítja Vigotszkij — nem az új tények és az uralkodó eszmék rendszerének küzdelme, hanem a gyakorlat szülte és erősítette követelmények megérésének átmenete a részleges elméleti sémákról a sokkal általánosabbakra. Új kontextusukban a részleges sémák tényei és fogalmi felfedik mély kategorális jelentésüket. Abban az időszakban, amikor az általános séma még nem állt össze, de az idő már megérett rá, helyébe a részleges koncepciók nyomulnak. Egymás ellen való küzdelmük jelenti a válság külső képét, ez a leginkább szembeszökő.

A válságot Kuhn a tudomány belső jelenségeként fogja fel, bár úgy hiszi, hogy a logikait összekötötte a szociálissal, lévén a paradigmák hordozója nem az egyéni értelem, hanem a tudás öszszége. Vigotszkij szerint viszont csak az illető tudomány határain túl, a társadalmi gyakorlattal való mély kapcsolatában lehet megérteni a válságot. Hangsúlyozza, hogy a tények elemzéséből, ál-

talánosításából indul ki, s a tudományos eszközöket, rendszereket nem mint elvont logikai jelenségeket szemléli, hanem tudománytörténetileg meghatározott, konkrét, élő eseményként, tendenciákban és ellentmondásosságaikban, abból a szemszögből, hogyan felelnek meg a valóságnak, melynek megismerésére jelöltettek. Ebben az értelemben a tények — elméleti koncepciók, tudományos igazságok és egész rendszerek megjelenése, felemelkedése, hanyatlása és válsága. Az ilyen „metatények” önálló elméletet követelnek, a konkrét tudományostól eltérőt.

A nyelv nem semleges és passzív a tudománnyal való kapcsolatában, hanem aktív összetevője, közvetlen részvevője minden, a tudományban lejátszódó folyamatnak: „A nyelv mintegy felfedi a molekuláris változásokat, amelyeket a tudomány átél; tükrözi a belső, meg nem formált folyamatokat — fejlődés-, reform- és növekedéstendenciákat.” Megnevezve a tárgyat, osztályozzuk, a szó-eszköz segítségével elhatároljuk a meghatározott viszonyban létező jelek végtelen sokféleségében. Ez a feldolgozás nem más, mint a tárgy megismerő rekonstrukciója (a fogalomelöttnél sokkal sürített, adekvátabb szinten). A tudományos kifejezés az intellektus fő eszköze a kutatási folyamatban.

A módszertan az élőlények csontváza-hoz hasonló. Az alacsonyabbrendűek — mint a kagyló — testükön hordozzák, eltávolítható róluk, és visszamarad az alakatlan húsdarab. A magasabbrendű állatok csontváza belső támasz, szervezen épül be testükbe. A pszichológia határai napjainkban nemcsak szélesen nyitottak, de elmosódottak is — állapítják meg a szerzők, Jarosevskij és Gurge-nidze, majd így folytatják:

„A módszertani nemtörődőmség elkerülhetetlenül a »nyelv« keveredését, a nyelv és gondolat szétválaszthatatlansága folytán pedig ez utóbbi elszegényedését vonja maga után. Nemegyszer a legkülönbözőbb elméleteket házasítják össze, amikor is, mint Vigotszkij gúnyosan megjegyezte: »az egyik rendszerből veszik a farkat és hozzáillesztik a másiktól vett fejhez, a középre pedig a harmadiktól helyeznek törzset.« E kombinációk elemeit onnan kölcsönzik, ahonnan könnyebb — kibernetikából, szociológiából, döntéseméletből, pszichofizikából vagy antropometriából. Esetenként mindezt a bűvös »rendszer« szóval tákolják össze, és ellátják egy egyszerű matematikai apparátussal, amely arra hivatott, hogy az elemek soknemű halmozásának megadja az egybetartozás, tudományosság és pontosság látszatát.”

REMEKMŰVEK — ÉS ILLÚZIÓK? (World Literature Today, 1977. 2.)

Az Oklahomai Egyetem korát tekintve patinás, negyedik megjelenése ellenére azonban fürge és sokoldalúan tájékozott világirodalmi folyóirata, a *Books Abroad* címet váltotta, hogy pontosabban jelezze a valamennyi földrész és ország kortársi irodalmára figyelő igényét. A nagyformátumú, testes (tíz ívnyi) kiadvány változatlanul az új könyvek ismertetését állítja középpontba, egy-egy nemzeti vagy (és) világirodalmi jelenség esszé-szerű bemutatását viszont továbbra is vállalja.

Az első „World Literature” számban Alfred Kazin meg sem próbálja eltkarni az irodalom sokfélesége és a világ (világaink) különbözősége mögött meghúzódó ellentmondásokat, sőt egyenesen címbe írja véleményét róla (*We See from the Periphery, Not the Center: Reflections on Literature in Age of Crisis*). Goethe „der gebildete Mensch” eszményét, s a hagyományosan felfogott fejlődésszemléletet túlhaladottnak véli, mint ahogy az értelmiségi fogalmát és lehetőségeit a történelem is meglehetősen változatosággal „értelmezte”. Kazin nem hisz a remekművek mindenhatóságában. „Relativitáselméletében” — a kifejezést nem ő használja — meglehetősen messze megy ugyan, ám rokonszenves az a kijelentése, mely szerint „nem látjuk okát azt hinni, hogy egyik kultúra jobb, mint a másik”; nem fogadja el a „Központ” gondolatát, a „Perifériát” állítja szembe vele. „Egy irodalmi mű igazi ereje abban van, hogy alternatívákat mutat be nekünk — állítja a tanulmányíró. — Ha a mű érzelmielg eléggé hatásos, ellenszere lehet megszokott szellemi korlátozottságunknak. Egy másik *agy* látomása, egy másfajta gondolkodás nem tartós kivezető út.” A remekműveket ilyenformán illúzióknak, elvesztett illúzióknak tekinti, minthogy az irodalmat kiszolgáltatottnak látja. „Nincs centrum. A centrum klasszikus eszméje a Római Birodalom, majd a Katolikus Egyház vitathatatlan fennhatóságára épült, majd — különösen Amerikában — a felvilágosodás ajándékára, arra a mítoszra, hogy az egyén önfenntartó és racionális lény, akinek fő célja a szabadság, azon belül a gondolkodás szabadsága. A dantei felfogást a költőkről mint a próféták és tanítók egyetemes csapatáról a felvilágosodás a gondolkodóval mint a teljes vélemény szabadság képviselőjével helyettesítette.” A modernizmus a XX. században a vélemények kialakuló zűrzavara, a nyelvek e modern Bábale elleni lázadásként jelentkezett — állítja Kazin. Elismerve e lázadás, majd

a rákövetkező írói újítások eredményeit, szüntelen párhuzamot vonva a világtörténelem alakulásával, mégsem fogadja el törvényalkotóknak a legjobbakat sem, mert vágyaikat, akarataikat nem tudták érvényesíteni — műveiken kívül. Innen származik türelmetlensége a remekművekkel szemben. Ami azonban mégsem megy odáig, hogy tagadná az irodalomtörténeti, esztétikai értékeket.

MIT SZOLGÁL A FÖLDRAJZ? (Le Nouvel Observateur, 1977. 679.)

A földrajztudósok lelkiismereti problémái egy bő emberöltővel később kezdődtek a fizikusokéinál. Sokáig úgy tűnt, ez a viszonylag fiatal tudomány megőrizheti eredendő ártatlanságát, azt, amely még áthatja „születési bizonyítványát”, Alexander Humboldtnek az 1832-től közölt útjegyzeit. Ezt az apolitikus, de éppenséggel nem ideológiamentes gyanútlanoságot a francia földrajzi iskola megteremtője, Vidal de La Roche vitte tovább — az abszurdumig. A szakirodalomban klasszikusnak számító könyvében La Roche három oldalt szentel Párizsnak és ötvenet a francia Középhegységnek, de úgy, hogy az utóbbi szénbányáiról szó sem esik. Később a tanítványok túltették magukat a Mester prűdériáján; az ötvenes években már-már kialakulóban volt egy „polgári” meg egy „proletár” geomorfológia, sőt a kapitalista és a szocialista nagyváros megkülönböztetésére is történtek kísérletek. Megjelent a „humán földrajz” fogalma, melyet Christian Grataloup, az *Espace-Temps* szakfolyóirat szerkesztője tákolmányának nevez, mint-hogy szerinte a fogalom értelmezői a fizikai földrajzból durva determinizmussal próbálják levezetni a városokkal, iparral foglalkozó, ún. humán geográfia adatait.

Yves Lacoste szerint — aki a második világháború után, vagyis akkor kezdte pályafutását, amikor a geográfusok nekiláttak „benépesíteni” Vidal de la Roche „örök Frankhon”-jának tündértárait — a tájfelosztás mit sem változott. Holott éppen az a mód, ahogyan tagoljuk a terepet, teszi lehetővé — vagy lehetetlenné —, hogy felismerjünk egy-egy jelenséget. Sokáig Lacoste se látott többet a kartársainál; a 60-as években a gyengén fejlett országok földrajzát tanulmányozta, s írt egy könyvet, amely világszerte ismertté tette a nevét. Ez a siker nyitotta ki a szemét: újraolvastva könyvét rádöbbent, hogy — nem ért egyet a saját nézeteivel: „Öntudatlanul egyfajta embrionális geopolitikát műveltem. [...] Hogyan vezethetett egy föld-

rajzi gondolatmenet efféle kisikláshoz? Addig is, amíg folyamatban volt az önmagának feltett kérdés tisztázása, Lacoste felkérte a Presses Universitaires de France-ot, hogy a mindenfelől megnyilvánuló érdeklődés ellenére tekintsen el munkája újrakiadásától. Közben tovább kutatott, Bachelard-t olvasta, Althussert és — Marxot; nem a földrajztudósoktól várta a megvilágosodást, amely végül ebben a szokatlan megfogalmazásban öltött testet: „A földrajz nem tudomány.” De: ha mégis az, vajon mit szolgál? Lacoste válasza erre a kérdésre következő könyvének címe lett: *La géographie, ça sert d'abord de faire la guerre.* („A földrajz mindenekelőtt a háborút szolgálja.”) Hogyan (és földrajzi értelemben) hol jutott erre a következtetésre? Vietnamban, miután — 1967-ben — hozzájutott a Vörös Folyó del-tájának a bombázására vonatkozó dokumentumokhoz. Lacoste rájött, hogy korántsem véletlenül csakis ott és akkor bombázták a gátrendszert, amikor és ahol a víz áramlása a legerősebb, sőt, nem is magát a gátat rombolták, hanem a gátszerkezet lábát, amelyen így észrevehetetlen finom repedések támadtak, és szivárogni kezdett a víz... „Rájöttem — írja —, hogy a Vietnamban alkalmazott stratégiai elgondolás valójában földrajzi gondolatmenetet követett... Nem állítom, hogy a földrajz gonosz dolog, és nem szabad művelni. De állítom, hogy a földrajz a hatalom egyre veszedelmesebb eszköze egy kisebbség keretében... A mesterséges bolygók segítségével készített felvételek a földrajzi információk valóságos robbanásához vezettek. Sokat tudunk a légtömegekről, a természéről, stb.. De eddig még sosem éltünk olyan politikai helyzetben, amelyet bolygónk földrajzi ellenőrzése tart fenn...”

A Lacoste és munkatársai alapította földrajztudományi folyóirat, az *Hérodote* — mint alapítója megjegyzi — egy közismert görög kém nevét viseli, aki éppen ezáltal egyike volt az első hivatásos geográfusoknak. Olvasható ebben a szakközleményben — például a Latin-Amerikának szentelt számban —, miért győzött Fidel Castro a Sierra Maestrában, és miért kellett szükségképpen elbuknia Che Guevarának a bolíviai Nenkahuazu vidékén. Lacoste-ék szerint éppen azért nem szeretik Hérodotoszt a történészek, mert kisajátították a politikai értekezést (discours), és azt a mindenkori előjogot élvezték, hogy ők alapítják meg, ki a győztes: „Ma már világos, hogy azt is tudni kell, hogyan lehet győzni.”

Lacoste-on — és Hérodotoszon — kívül mások is munkálkodnak a földrajz

új arculatának kialakításán. Az *Espace-Temps* körül csoportosuló fiatal kutatók számára a földrajz nem tudomány, hanem konglomerátum, „tudomány előtti” ismeretösszeg, amelyben rendet kell teremteni. A fizikai földrajzot átutalták a geológusok, a klimatológiát a meteorológusok, a flórát és faunát a növény-, illetve az állattan kutatóinak hatáskörébe. Megálltak — szerencsére —, még mielőtt mindent eltakarítottak volna, a „társadalmi térség” fogalmánál: „A földrajz tárgya a terep. Mi a társadalmi tények földrajzi megoszlását tanulmányozzuk.” Az amerikai „New Geography” a hatvanas években hozzálatott e stúdium tudományos megalapozásához matematikai modellek segítségével. Ezen az úton az angolok és a svédek követték őket. Az *Espace-Temps* körüli franciák a szigorú marxista elemzést választották módszerül. Az elméleti törésvonal — hangsúlyozzák — nem azonos a politikaival: a társadalomtudományban, s a földrajzot ide sorolják, nem létezhet hivatalos ideológia.

EGY MÚLTKUTATO FUTUROLOGUS (Time, 1977. 45.)

Megismerni azokat a lényeket, amelyek az emberszabású majmok evolúciós útjáról a mai emberhez vezető ösvényre tértek, rekonstruálni külsejüket és következtetni a természetükre — igen becsúszó tudósi szándék. Richard Leakey-nek, a harminckét éves, Kenyában élő antropológusnak szerencséje volt e szándéka valóra váltásában: alig egy év-tizednyi kutatómunka során több fosszilis ősembercsontot talált, mint valaha is bármely antropológus — 180 egyed több mint 300 csontját hozta napvilágra. Munkássága, amelynek egyes részleteiről folyóiratunk is beszámolt (1976. 7.), több vonatkozásban újrafogalmazta a főemlősök fejlődésének történetét az ősmajmoktól a Homo sapiensig. Nemrég megjelent, *Origins* című könyvében így nyilatkozik az antropológus munkájának céljáról: „Rég eltemetett *múltunkat* kutatva, hogy megérthessük, mik vagyunk, voltaképpen *jövőnkbe* nyerhetünk bepillantást.”

A Leakey családnak — Richard Leakey ugyanis valóságos antropológus-dinasztiából származik — ezek szerint mindenképp világosabban kell látnia jövőnket, hiszen együtt is megkülönböztet is jelentős felfedezéseket tettek evolúciós múltunkra vonatkozóan. Mivel ezekről az olvasó, mint jeleztük, már értesülhetett, itt talán tanulságosabb annak a felvillantása, hogy mi a titka a

neves antropológus-család kutatómunkája eredményességének. Kétségtelen, hogy leginkább az a kiváló „szimat“, amivel a lelőhelyekre rábukkannak. Ez azonban korántsem valami „hatodik érzék“, hanem az ősmaradványok keletkezésének beható ismerete. A fosszilizáció csak bizonyos körülmények között megy végbe: valamely növény vagy állattetem akkor válik kőületté, ha még bomlásnak indulása előtt iszap vagy vulkáni hamu temeti be — különben az elpusztult szervezetek mihamar vegyi összetevőikre esnek szét. De maguk a kőületek sem állnak ellen sokáig az eső és a szél eróziójának, és csak ritkán kerülnek ember, még ritkábban tudós kezébe. Nos, a Leakey-dinasztia tagjai mindezzel számolva végezték kutatómunkájukat, és sikerrel oldottak meg nehezebb feladatokat is: a leletek korának megállapítását, a maradványokat hátrahagyó lények rekonstruálását stb.

Persze, nem mindig tökéletes egyetértésben. Richard Leakey és apja, Louis között például nemegyszer állt fenn súlyos konfliktus, az egyetértés időszakai váltakozva. Mert — ahogy öccse, az ugyancsak antropológus Jonathan Leakey mondja — „Richardot, mint apánkat is, legalább tíz különböző dolog foglalkoztatja egyidőben, s ritkán áll előtérben mindkettőjüknél ugyanaz a dolog mint az épp legfontosabb.“

A Leakey fivérek idősebbike valóban sokoldalú tevékenységet folytat. Igazgatója a kenyai nemzeti múzeumoknak,

munkatársa több nemzetközi tudományos vállalkozásnak, előad a nairobi egyetemen, s expedícióira — amelyekre mindezek mellett a legtöbb időt szán — mindig elviszi afrikai diákjait is. „Soha senki nem dolgozott itt helybeli hallgatókkal, szakemberekkel, de éppen mi nem zárhatjuk ki őket“ — hangoztatja. Antropológiai tényekre alapozott vélekedése szerint a mai ún. emberfajok közötti különbségek csak a földtörténeti óra utolsó tizedmásodperceiben, mintegy 15 000 éve alakultak ki. „Felháborít, ha az emberek ilyen vagy amolyan módon rangsorolva különböztetik meg saját csoportjaikat. Egyformák vagyunk: mindannyian egyformán hordozzuk óriási evolúciós örökségünket.“

A múltkutató futrológus megállapításai sok szempontból új fényben mutatják meg a népesedés, a környezet degradálása, a nyersanyagok felélése egyre súlyosabb problémáját. Az ember — állítja Richard Leakey — gyökeresen meg tudja változtatni környezetét, de képtelen *biológiailag alkalmazkodni* megváltoztatott környezetéhez: saját, a genetika és az evolúció törvényeinek alávetett változása mérhetetlenül lassabban megy végbe, mint amilyen ütemben technikai civilizációja fejlődik. Az ember azonban ugyanakkor az egyetlen olyan lény, aki az idő dimenziójában él: tudatában van önnön múltjának, ebből következtetéseket von le jövőjére vonatkozóan, s így megvan a lehetősége arra, hogy „elkerülje az elkerülhetlent“.



A romániai magyar irodalmi tankönyv szerzőinek köszöntése
(Kántor Lajos, Szász János, Dávid Gyula és Marosi Péter)

LÁTÓHATÁR

SZ. J.: A gyermekkor üzenete (Utunk Évkönyv 1978); Film, Színház, Muzsika; Voproszi filozofii; World Literature Today; Le Nouvel Observateur; Time

ILLUSZTRÁCIÓK

Kasza Anna, Macskássy József, Harald Meschendörfer, Török Ferenc

A KORUNK HÍREI

Február 9-én a Nagyváradi Állami Színház magyar tagozatán Kántor Lajos *Hazai dráma — hazai magyar színház* címmel tartott előadást.

Február 22-én a besztercei szabadegyetemen Bustya Endre Ady Endréről tartott előadást, Herédi Gusztáv két karcolatot olvasott fel.

Február 26-án Tordaszentmihályon a Falusi Könyvhónap helyi záróünnepségén Herédi Gusztáv novellát olvasott fel.

Február 26-án a temesvári Látóhatár diákművelődési körben Aradi József *A műszaki gondolkodás helye a nemzetiségi kultúrában* címmel tartott előadást.

Február 27-én a bukaresti Petőfi Sándor Művelődési Házban az *Iffjómunkás* szervezte találkozón Aradi József 1977-es évkönyvünk fiatal szerzőit mutatta be.

Március 14-én a parajdi szabadegyetemen Bustya Endre régi magyar nyelvemlékekről, Herédi Gusztáv pedig az emlékirat-irodalomról beszélt.

A Korunk Galéria februári—márciusi műsorából:

Február 18.: Sövér Elek (Csíkszereda) festményei. — A kiállító művész Láng Gusztáv mutatta be, a megnyitó műsorában Bágyoni Szabó István olvasott fel új verseiből, id. Balogh Ferenc Bartók Béla *Hegedű-szólószonátájának* III. tételét (*Melódia*) és az *Este a székelyeknél* hegedűváltozatát játszotta.

Március 4.: *A Forrás* költői és grafikusai. Portrékiállítás Árkossy István, Balázs Imre, Bardócz Lajos, Bencsik János, Böllöni Vilmos, Cseh Gusztáv, Jakobovits Miklós, Jovián György, Kancsura István, Kazinczy Gábor, Márton Árpád, Pál Lajos, Paulovics László, Plugor Sándor, Sövér Elek, Szécsi András és Tóth László új grafikáiból. Bevezetőt mondott Lászlóffy Aladár. A műsorban Boér Ferenc, a szatmári Északi Színház művésze Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos, Szöcs Géza, Király László, Kenéz Ferenc és Farkas Árpád verseiből adott elő. Ágoston András hegedűművész Bach *Chaconne* című művét szólaltatta meg.

HELYREIGAZÍTÁS. — 1. számunkban a Beke Mihály *Kavicsok* című cikkének (68. l.) első bekezdésében szereplő két idézet a *Bárka ring az Urbán-öbölben* című kötetből való. — 2. számunk műmellékletének (104/105. l.) első oldalán a jobb alsó kép magyarázata: Batizon (1960). — K.L. *Szilágyi Domokos évei* című írásában (105. l.) a harmadik bekezdés vége helyesen: „... a társkeresőre, a mindent éberem figyelőre, a gunyoros és tragikusan komoly költőre.” — *A Feszülő ideggé...* című vers (107. l.) utolsó szakaszának első sora helyesen: „mert időm kevés, s fogatlan a kísértés.” — *A Nap-éji ének* című vers (115. l.) első két sora így hangzik: „még hét óra eltelik/még hét óra estelig“.

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL:

Jakó Zsigmond: Kelemen Lajos üzenete. — Egyed Ákos: 1848 nemzeti és társadalmi jellege Közép- és Délkelet-Európában. — Gáll Ernő: Megváltás és végítélet között. — Vita a romániai magyar irodalom új kézikönyvéről (folytatás). — Fiatal költők új kötetei. — Mérnöki alkat, életforma, alkotókészség (Kerekasztal-beszélgetés).



Új könyvek

- BARBU, EUGEN:** A gödör. Regény. Bálint Tibor fordítása
- CZEGŐ ZOLTÁN:** Ezen a parton. Versek
- DÉRY TIBOR:** A befejezetlen mondat I—II. Az utószót írta
Agoston Vilmos. Horizont
- GEORGESCU, PAUL:** A hallgatás küszöbén. Regény. Papp
Ferenc fordítása
- HOLBAN, ANTON:** Értelmetlen halál. Kisregények. Kántor
Erzsébet fordítása. Az utószót írta Kántor Lajos
- INDIG OTTÓ:** Juhász Gyula Nagyváradon (1908—1911)
- JUHÁSZ GYULA:** Válogatott versek. Válogatta Csetriné
Lingvay Klára, az előszót írta Kispéter András
- KABÁN FERENC:** A természet nyomdája (A genetikai kód)
- KENÉZ FERENC:** Vigyázzállásból fejjállásba. Versek
- KISS JÁNOS:** Hólabda. Novellák
- KORDA ISTVÁN:** A nagy út. Regény
- MOLNOS LAJOS:** Hazatérések. Versek
- OLÁH ISTVÁN:** Az alakítás avagy a kísérleti költészet esé-
lyei
- PÁCURARIU, FRANCISC:** Labirintus. Regény. Jánosházy
György fordítása
- SZABÓ ZSIGMOND:** A sejt élete
- SZILÁGYI DOMOKOS:** Tengerparti lakodalom. Versek. Az
utószót írta Csiki László
- * * * Tenger és alkonyég között. Angol költők antológiája.
Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Gaal György.
Tanulók Könyvtára
- VÁRI ATTILA:** Változatok ütő és védekező hangszerekre.
Versek